

مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی، سال دوم، شماره شش (پیاپی ۹)، زمستان ۱۳۹۸

ISSN: 2645-4424

مروری بر بام‌های سبز به عنوان نمونه‌ای از فضاهای سبز
شهری

تبسم صفیخانی، محمد بهاروند

روش‌های طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای توسعه
پایدار

رضا ولی‌زاده، مجید داداش‌پور مقدم

رونق درآمدهای پایدار شهرداری‌ها مستلزم ممیزی
بهینه اموال شهری

میلاد گل‌زاده، تکتیم حنایی

نقش تبلیغات محیطی در آلودگی‌های بصری فضاهای
شهری: مطالعه موردی: تبلیغات محیطی شهر بابل

مرحانه نادری‌گرزالدینی، اطلس اردیبهشتی

رویکرد احیای بافت‌های تاریخی و ارزشمند شهری در
حفظ هویت معماری بناها

امید شاطری‌وایقان، محمد دبدبه

بررسی و مقایسه سبک‌های فراغت‌ی بانوان مناطق ۱ و ۱۵
شهر تهران

ناصر پوررضا کریم‌سرا، سمانه کوثری

پژوهشی بر تاربخچه و مکانیزم درمان به وسیله باغبانی
امیرعباس اکبریان

طراحی محله با رویکرد شهر دوستدار کودک؛ نمونه
موردی: محله سرچنگلداری ۲ کرمان

صالح نوش‌زاده، الهام اسمعیلی

مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری ۹

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
میلاذ فتحی

زیر نظر شورای سردبیری
مدیر داخلی: منیژه ملائی

فصلنامه مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری
فصلنامه علمی تخصصی، سال دوم، شماره شش (پیاپی ۹)، زمستان ۹۸
ISSN: 2645-4424

اعضای شورای علمی نشریه:

دکتر وحیده ابراهیم نیا؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی
دکتر حسن اسماعیل زاده؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی
دکتر بهرام ایمانی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی
دکتر وحید بیگدلی راد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین
دکتر رحیم حیدری چیانه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
دکتر بهمن صحنه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان
دکتر مؤگان طاهری تفتی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
دکتر میترا عظیمی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی
دکتر محمد فرخ زاد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان
دکتر حبیب اله فصیحی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی
دکتر ابوالفضل قنبری؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
دکتر علیرضا محمدی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷
۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹
۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی
تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸،
پلاک ۳۹۳ تلفن: ۰۲۱ ۳۳ ۸۴۰۷۹۲

فراخوان پذیرش مقاله

تحولات دوران جدید، موجب دگرگونی‌هایی بسیاری در میان جلوه‌های زندگی جامعه شده است. در این دوران شهرهای سنتی ما به علت سرعت بسیار زیاد تحولات، فرصت تطابق با فرهنگ جدید را پیدا نکرد. در اثر رشد سریع جمعیت شهری چند دهه گذشته این گسست خود را بیش از پیش نشان داده است و ادعایی گزافه نیست که این گسست امروزه بدل به بزرگترین آسیب معماری و شهرسازی کشور شده و چاره‌جویی صاحب‌نظران و اندیشمندان در این حوزه بسیار ضروری به نظر می‌رسد. از سوی دیگر آنچه امروز روند پژوهش‌های شهرسازی را در کشور تهدید می‌کند فعالیت جزیره‌ای محققان کشور است. در واقع مطالعات گسسته پژوهشگران و فاصله میان طرح‌های اجرایی و مطالعات دانشگاهی آسیب دیگر این حوزه بدل شده است. از این رو «نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری» با توجه به نقش موثر دانشگاهیان در یافتن راهکارهایی جهت کاهش معضلات شهرسازی کشور، بستری را برای انتشار مطالعات و پژوهش‌های صاحبان اندیشه، متخصصین، اساتید دانشگاه، مدیران، برنامه‌ریزان شهری، مهندسين و دانشجویان فراهم نموده است.

برای ارسال مقاله به نشریه لازم است تا در وب سایت نشریه به نشانی www.UDSJ.ir ثبت‌نام نموده و با ورود به پتل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید. پس از بررسی اولیه و داوری علمی از طرف تحریریه جهت انتشار مقاله با نویسندگان رابط تماس گرفته خواهد شد.

محورهای نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری:

- برنامه‌ریزی شهری
- مبانی نظری و تاریخ شهرسازی
- مطالعات طراحی شهری
- مدیریت شهری
- گردشگری شهری
- جامعه‌شناسی شهری
- شهرسازی ایرانی و اسلامی
- شهرسازی و توسعه پایدار
- شهرسازی و اقتصاد شهری
- اخلاق حرفه‌ای، آموزش و پژوهش در شهرسازی
- ارتباط دوسویه معماری و شهرسازی
- آسیب‌های شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی
- شهرسازی و پایداری اجتماعی و فرهنگی
- مرمت و احیای بافت‌های تاریخی شهری
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در توسعه شهری
- مدیریت بحران و پدافند غیرعامل در شهرسازی
- مدیریت دانش و مطالعات میان‌رشته‌ای در شهرسازی

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	مروری بر بام های سبز به عنوان نمونه ای از فضاهای سبز شهری تبسم صفی خانی، محمد بهاروند
۱۱	روش های طراحی و برنامه ریزی شهری برای توسعه پایدار رضا ولی زاده، مجید داداش پور مقدم
۲۳	رونق درآمدهای پایدار شهرداری ها مستلزم ممیزی بهینه املاک شهری میلاذ گل زاده، تکتّم حنایی
۳۳	نقش تبلیغات محیطی در آلودگی های بصری فضاهای شهری؛ مطالعه موردی: تبلیغات محیطی شهر بابل مرجانه نادری گرزالدینی، اطلس اردیبهشتی
۴۵	رویکرد احیای بافت های تاریخی و ارزشمند شهری در حفظ هویت معماری بناها امید شاطری وایقان، محمد دبده
۵۳	بررسی و مقایسه سبک های فراغتی بانوان مناطق ۱ و ۱۵ شهر تهران ناصر پوررضا کریم سرا، سمانه کوثری
۶۵	پژوهشی بر تاریخچه و مکانیزم درمان به وسیله باغبانی امیرعباس اکبریان
۷۳	طراحی محله با رویکرد شهر دوستدار کودک؛ نمونه موردی: محله سرجنگلداری ۲ کرمان صالح نوش زاده، الهام اسمعیلی

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

سال دوم، شماره ۳ (پیاپی: ۶)، تابستان (مرداد) ۱۳۹۸

مروری بر بام های سبز به عنوان نمونه ای از فضاهای سبز شهری

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۲۰

کد مقاله: ۱۶۴۹۶

تبسم صفی خانی^{۱*}، محمد بهاروند^۲

چکیده

ایجاد بام سبز در فضاهای شهری ایده ای مناسب جهت به کارگیری طبیعت در فضاهای شلوغ و پرتراکم شهری است. استفاده از بام به عنوان فضای سبز ایده جدیدی نیست اما استفاده صحیح و تکنیکی از آن بحث تازه ای است و نیاز به توجه و بررسی دارد. بام سبز نه تنها در مقیاس بزرگ برای شهرها سودبخش است، بلکه در مقیاس کوچک برای یک بنا، که روی بام آن نصب شده نیز دارای مزایایی می باشد که از مهم ترین آن ها کنترل تابش مستقیم آفتاب به سطح بام و جلوگیری از گرم شدن بیش از حد درون ساختمان و نیز کاهش مصرف انرژی برای خنک سازی را می توان نام برد. در نوشته حاضر منفعتهای استفاده از فضاهای سبز در محیط های شهری مورد بررسی قرار گرفته و بام سبز به عنوان یکی از روش های قابل استفاده برای این هدف معرفی و تحلیل شده است. در ادامه علل عدم رونق استفاده از این بام در کشور ایران ارزیابی شده است. تلاش می شود با افزایش آگاهی عمومی در مورد منفعتهای این نوع بام و نیز حمایت های دولت بتوان سرمایه گذاران در بخش ساختمانی را ترغیب کرد تا از تکنیک های بام سبز در ساختمان بهره برده و از این طریق بتوان قسمتی از مشکلات محیط زیستی در شهرها را کاهش داد.

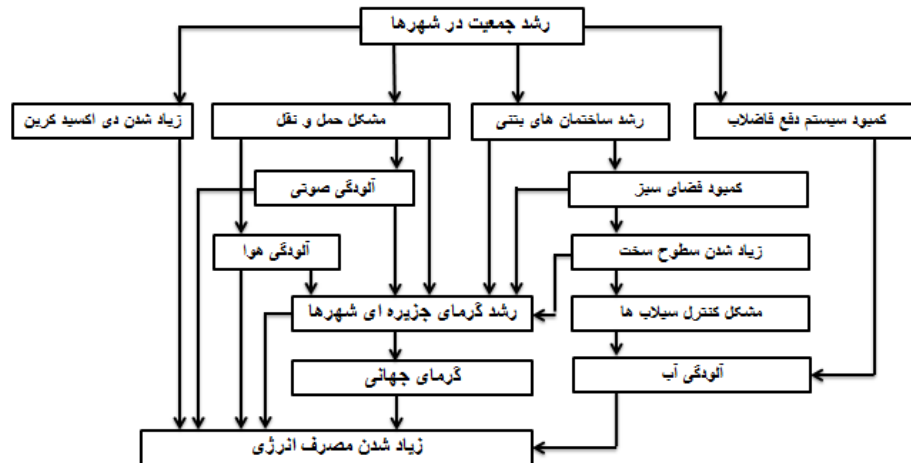
واژگان کلیدی: فضاهای سبز شهری، بام سبز، بام سبز گسترده، بام سبز متمرکز

۱- استادیار گروه معماری و شهرسازی، موسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو، اصفهان (مسئول مکاتبات)
tabassomsafikhani@yahoo.com

۲- استادیار رشته معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)

۱- مقدمه

امروزه با پیشرفت تکنولوژی، اندیشه بالا رفتن کیفیت زندگی با یافتن موقعیت شغلی مناسب و برخورداری از رفاه مناطق شهری، موج حرکت و مهاجرت به سوی شهرها را گسترش داده است. این مهاجرت عظیم و حرکت گسترده به سوی شهرها وقتی هماهنگ با امکانات و تجهیزات شهرها نباشد باعث به وجود آمدن مشکلاتی می‌شود (شکل ۱). به عنوان مثال زیاد شدن جمعیت و تقاضای بالای مسکن، زیاد شدن سطوح سخت ساختمانی را بدنبال دارد که این امر اجازه نفوذ آب به زمین را نمی‌دهد و نتیجه آن روبرو شدن با سیلاب‌ها و نیز آلودگی آب است. از پیامدهای دیگر رشد بی رویه شهرها، مشکل حمل و نقل می‌باشد که برای پاسخگویی به آن علاوه بر زیاد شدن سطوح آسفالت و سخت، مشکل آلودگی صوتی و آلودگی هوا را نیز در بر دارد. سطوح سخت با جذب و نیز انعکاس گرمای خورشید باعث بالا رفتن دمای هوا می‌شوند و مشکلات مهمی مانند پدید آمدن گرمای جزیره‌ای شهرها^۱ و گرمای جهانی^۲ را در پی دارند (Arnold, 2011, Taib et al.2010).

شکل ۱- مشکلات ناشی از رشد بی رویه شهرها (منبع: نگارنده)

انسان در محیط شهری نه تنها به فضا برای زندگی، تفریح و استراحت نیاز دارد بلکه به هوای تازه و پاک برای سلامتی محتاج است. بنابراین همواره به دنبال راهکارهایی جهت تعدیل مشکلات به وجود آمده می‌باشد. ایده‌ها برای کم کردن این مشکلات متفاوت هستند که بعضی از آنها هزینه زیادی لازم دارند، مانند استفاده از عایق صوتی، عایق حرارتی، مصرف انرژی برای کنترل گرما، مصرف انرژی برای تصفیه آب و غیره. اما یک راه مفید و به صرفه، بازگشت به طبیعت و استفاده از خواص گیاهان است که در این زمینه تحقیقات زیادی انجام شده (Annie et al, 2014) و نتایج آنها اثر مطلوب گیاهان بویژه در کم کردن گرما را نشان می‌دهد.

۲- منفعت استفاده از گیاهان در محیط شهری

گیاهان به عنوان یک عنصر طبیعی دارای منفعت‌های زیادی هستند و از طرق مختلف برای انسان‌ها سودهایی را در پی دارند. منفعت و سود گیاهان را می‌توان به سه دسته کلی تقسیم کرد: سود محیط زیستی، سود اقتصادی و سود اجتماعی (شکل ۲).

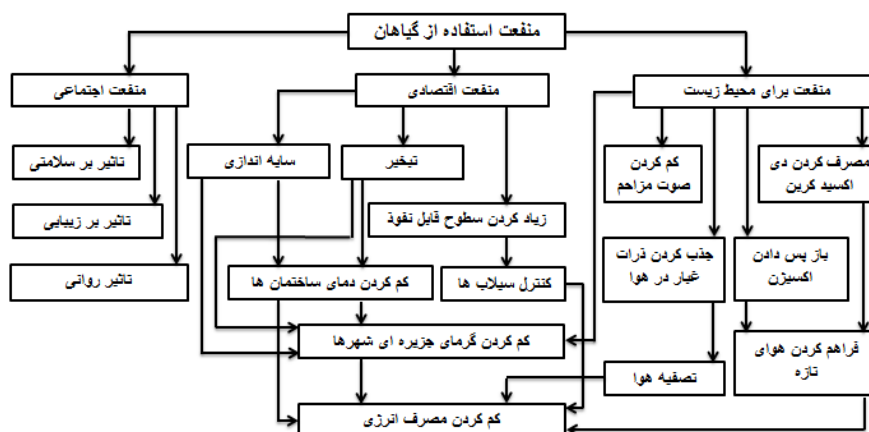
الف- سود محیط زیستی: از مهمترین سودهای محیط زیستی گیاهان میتوان تصفیه کردن هوا را نام برد. همه گیاهان باعث جذب آلودگی‌ها می‌شوند اما مقاومت آنها متفاوت است. گرد و خاک، گرده گیاهان، دود و بوهای ناخوشایند توسط برگ‌های کرکدار، شاخه‌ها و تنه درختان جذب می‌شوند و سپس توسط باران شسته شده و به زمین می‌ریزند. گیاهان با جذب ذرات ریز غبار معلق در هوا مانند یک دستگاه تصفیه طبیعی عمل می‌کنند و باعث بالا رفتن کیفیت هوا می‌شوند. همچنین بواسطه رطوبتی که گیاهان به هوا میدهند ذرات معلق در هوا سنگین می‌شوند، ته نشین می‌گردند و هوا پاکیزه می‌گردد (رستم خانی و لقایی، ۱۳۸۲). گیاهان با قابلیت طبیعی فتوسنتز، دی اکسیدکربن، دی اکسیدگوگرد و نیتروژن هوا را که گازهای سرطانزا و خطرناک هستند جذب می‌کنند و در ازای آن اکسیژن پس می‌دهند و باعث تازگی هوا می‌شوند. در کتاب بوستان‌ها و فضاهای سبز شهری (ایران نژادی و تجملیان، ۱۳۹۰) به نقل از سیدصدر آمده است که شصت درصد اکسیژن کره زمین توسط گیاهان تولید می‌شود چنانچه

1 Urban Heat Island

2 Global Warming

یک هکتار فضای سبز در سال دو و نیم تا سه تن اکسیژن تولید می‌کند که این مقدار می‌تواند بطور متوسط اکسیژن مورد نیاز ۱۰ نفر طی یکسال را تامین کند. براساس تحقیقات انجام شده هر ۲۵ مترمربع فضای پوشیده شده با برگ گیاهان ۲۷ گرم اکسیژن در ساعت تولید می‌کند (Peck, 1999) و یک هکتار فضای سبز در سال ۲۵۰۰ تا ۳۰۰۰ کیلوگرم اکسیژن تولید می‌کند که تقریباً اکسیژن مورد نیاز ۱۰ نفر در طی یک سال را تامین می‌نماید (رستم‌خانی و لقایی، ۱۳۸۲). گفته می‌شود یک درخت بالغ در هر ساعت ۲۰۰ کیلوگرم دی‌اکسیدکربن جذب و به همین میزان اکسیژن تولید می‌کند و یا حجم دی‌اکسیدکربن که روزانه توسط یک درخت راش به ارتفاع ۲۴ متر از فضا پاکسازی می‌شود معادل سه برابر حجم ۲ اتاق یک نفره است (رستم‌خانی و لقایی، ۱۳۸۲). تحقیقات در اثرش نشان داده است یک هکتار جنگل راش سالانه حدود ۲۱ تن اکسیژن تولید می‌کند که ۹ تن به مصرف خود جنگل می‌رسد و ۱۲ تن وارد جو می‌گردد (ایران‌نژادی و تجملیان، ۱۳۹۰). انتخاب نوع گیاه جهت بدست آوردن بازده بالاتر بسیار مهم است. بر اساس نظر محققان می‌توان گفت گیاهانی که برگ تیره‌تر دارند کربن بیشتری جذب می‌کنند و کیفیت هوا را تا حد مطلوبی بالا می‌برند (Amir et al. 2011).

از دیگر خصوصیات مفید گیاهان کم کردن آلودگی صوتی است. هرآنچه انسان مایل به شنیدن آن نیست و بصورت ناخواسته به گوش او برسد و مجبور باشد آنرا تحمل کند آلودگی صوتی یا سروصدا تلقی می‌شود. صدای مزاحم باعث می‌شود انسان پنجره را بسته و دستگاه تهویه را روشن کند. در صورتیکه گیاهان می‌توانند به واسطه شاخه‌ها و برگ‌هایشان صوت را کنترل کنند. برگ نرم گیاهان صدا را جذب و تنه سخت آنها باعث انحراف صدا می‌گردد. با وجود آنکه درختان پهن برگ تنها در بهار و تابستان کارایی دارند اما بیشتر از سایر گونه‌ها باعث کاهش صدا می‌شوند. در درختان سوزنی برگ هرچقدر تراکم برگ‌ها فشرده‌تر و یا میزان صمغ داخل برگ‌ها بیشتر باشد بازده بالاتری در مورد کنترل آلودگی صوتی وجود دارد. بر اساس تحقیقات یک چمن سوزنی برگ به عرض ۱ متر، ۴ دسی بل فرکانس صدا را پایین می‌آورد و در کل هر ۳۳ مترمربع فضای پوشیده شده از گیاه ۷ دسی بل صدا را کاهش می‌دهد (ایران‌نژادی و تجملیان، ۱۳۹۰). البته خود شاخ و برگ گیاهان مقداری صدا بر اثر برخورد با باد و حرکت در برابر باد ایجاد می‌کنند که با توجه به بررسی‌های انجام شده این صدا برای اکثر افراد خوشایند می‌باشد و صوت مزاحم به حساب نمی‌آید (Binabid, 2010).

شکل ۲- دسته بندی سوده‌های حاصل از گیاهان و فضاهای سبز (منبع: نگارنده)

ب- سود اقتصادی: گیاهان به طریقه‌های گوناگون، مستقیم و غیرمستقیم، سوده‌های اقتصادی را در بر دارند. با استفاده از فضاهای سبز محصول دار مانند درختان بارور و یا زمینهای قابل کشت می‌توان بطور مستقیم از سود اقتصادی آنها بهره برد. همچنین گیاهان با کم کردن گرمای هوا نیاز به انرژی برای خنک‌سازی را کاهش می‌دهند و بطور غیرمستقیم سود اقتصادی را در پی دارند. در مورد دوم، توجه به اقلیم منطقه جهت چگونگی بهره‌بردن از گیاهان امر مهمی است. اثر جزیره حرارتی شهرها از جمله مشکلاتی است که وجود فضاهای سبز و گیاهان تا حدی می‌تواند آنرا تعدیل کند. اثر جزیره حرارتی شهرها به اختلاف دمای میان فضاهای شهری و فضاهای روستایی حومه و اطراف آن گفته می‌شود. بر طبق مطالعات، تمام فضاهای شهری حداقل ۲ درجه سانتیگراد گرمتر از حومه اطراف خود هستند که در مناطق با تراکم بالا مانند مراکز تجاری، این میزان اختلاف به ۵ تا ۷ درجه سانتیگراد می‌رسد (Bonan, 2002). یکی از اصلی‌ترین علت‌های آن وجود سطوح تیره، سخت و غیر قابل نفوذ در شهرها می‌باشد که علاوه بر جذب کردن گرمای تابشی، باعث بازتاب این گرما به محیط اطراف می‌شود. برگ گیاهان با پوشش دادن سطوح سخت، در حکم سایبان، مانع جذب انرژی تابشی توسط این سطوح می‌شوند و همچنین از بازتاب تابش و پراکندگی گرما جلوگیری می‌کنند. همچنین عمل تبخیر آب^۱ توسط برگ گیاهان که قابلیت طبیعی است، همراه با عمل تعرق گیاه^۱ اثر خنک‌کنندگی دارد

¹ Evaporation

که به این عمل تبخیر- تعرق^۲ گفته می‌شود (Shiah, 2011). این عمل که گرمای تابش را به گرمای نهفته تبدیل می‌کند نه تنها اثر خنک‌کنندگی روی سطوح را دارد بلکه دمای هوای اطراف را نیز کاهش می‌دهد. میزان خنک‌کنندگی که بستگی به نوع و تراکم گیاه دارد علاوه بر دمای هوا، دمای ساختمان‌ها را نیز کاهش می‌دهد و این باعث کم شدن بار سرمایش بنا می‌شود و در مصرف انرژی مورد نیاز برای خنک‌سازی صرفه جویی می‌گردد. از دیگر مزایای قابل توجه گیاهان کنترل سیلاب است. سیلاب یعنی آب حاصل از برف و بارانی که نتواند جذب زمین شود و روی سطح به حرکت درآید. فضاهای پوشیده از گیاه مانند اسفنج عمل کرده، آب را جذب می‌کنند و از هدر رفتن آن جلوگیری می‌نمایند. این آب‌ها می‌توانند بجای جاری شدن به فاضلاب‌ها، بعد از تصفیه شدن در مواردی مانند فلاش تانک‌ها یا آبیاری فضاهای سبز مورد استفاده قرار بگیرند و به این طریق در کاهش مصرف آب سهم مهمی داشته باشند.

ج- سود اجتماعی: دسته دیگر و مهم از سودهای گیاهان سود اجتماعی و یا اثر زیبایی آن‌ها بر روح و روان انسان است. گفته می‌شود از آنجا که انسان بخشی از طبیعت است، برای آنکه به انسان کاملی تبدیل شود باید با طبیعت تماس داشته باشد و این بحث به گونه‌ای عقیده انسان‌گرایی اکولوژی را بسط داده است (مهدی‌نژاد، ضرغامی و سادات، ۱۳۹۴). جهان‌بینی دیرینه و فرهنگ ایرانی اسلامی رابطه مردم این سرزمین با طبیعت و عناصر طبیعی را رابطه‌ای بر اساس احترام به طبیعت و همزیستی با آن می‌داند. بر اساس این تفکر، زمین ملک خدا و آب و گیاه نشانه‌هایی از خداوند هستند (مهدی‌نژاد، ضرغامی و سادات، ۱۳۹۴). در اعتقادات باستان خدایان و الهه‌ها نشانه‌هایی از طبیعت بوده‌اند، چنانچه میترا خدای نور، آناهیتا الهه آب و سرچشمه حیات و اهورامزدا همراه با تمام خلائق تقدس آتش را همراه داشت، همچنین امرتات بر گیاهان سلطنت می‌کرد و هروتات خدای سلامت و جاودانگی بود که ایندو مکمل هم و منبع حیات بذرها بودند (خوانساری، مقتدر و یآوری، ۱۳۹۴). بنابراین می‌توان گفت اهمیت به طبیعت سابقه‌ای طولانی و ریشه در ذات انسان دارد.

رابطه طبیعت، فضای سبز و انسان‌ها بگونه‌ای است که در بسیاری از کشورها هویت ملی شدن را با فضای سبز موجود در کشورشان مشخص کرده‌اند، چنانچه در تعریف طبیعت، طبیعت (Nature) از لغت ناتورا (Natura) به معنای تولد است که از آن لغت ملت (Nation) و هم وطن (Native) و مادرزادی (Innate) نیز گرفته شده است (مهدی‌نژاد، ضرغامی و سادات، ۱۳۹۴). طبیعت و ملت نه تنها دارای ریشه لاتین یکسانی هستند بلکه تاریخچه مشترکی هم دارند و همواره یکی از آن‌ها در حال توضیح دیگری بوده است. فضاهای سبز تأثیر بر زیبایی شهرها دارند و با ایجاد خط آسمان سبز، نشانه شهری زنده و منظر طبیعی، وجود سطوح سخت ساختمانی را تعدیل می‌کنند. با توجه به تغییر گیاهان در فصول مختلف، سیمای شهرها در فصل‌های مختلف متنوع می‌شود. علاوه بر آن مردم از آنها به عنوان فضاهایی برای تفریح و استراحت استفاده می‌کنند. طبیعت و فضاهای سبز مکانی بسیار مهم برای افراد بازنشسته و سالمند هستند و تأثیر مهمی بر کم کردن استرس، خشم و کنترل فشار خون دارند که اکثر افراد این موارد را تجربه کرده‌اند. بر اساس تحقیقات، وجود فضاهای سبز در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی اثر مهم و قابل ملاحظه‌ای بر درمان بیماران دارد (Perini, 2011). همچنین وجود طبیعت در مهدکودک‌ها و مراکز آموزشی بازده ذهنی و خلاقیت بچه‌ها در گروه‌های سنی مختلف را بالاتر برده است. لازم به ذکر است، نه تنها حضور در طبیعت بلکه دیدن و نگاه کردن به تصاویر و فیلم‌هایی از مناظر طبیعی، شنیدن اصواتی از طبیعت و یا داشتن هرگونه تجربه از آن موجب کاهش استرس، تنش و خستگی می‌شود (مهدی‌نژاد، ضرغامی و سادات، ۱۳۹۴). وجود فضای سبز و نشانه‌هایی از طبیعت در محیط‌های شهری برای افراد بسیار جذاب‌تر است تا وجود آن‌ها در محیط‌های بکر طبیعی. با توجه به موارد ذکر شده الزام وجود فضاهای سبز در مناطق شهری یک مورد غیرقابل انکار است. اما مشکل بزرگ و قابل توجه ارزش زمین و نبود فضای باز شهری برای داشتن فضاهای سبز عمومی و پارک‌ها به میزان نیاز در شهرها است. حل این مشکل هماهنگی و همکاری نزدیک طراحان شهری و معماران را می‌طلبد. کمبود فضاهای سبز شهری می‌تواند با استفاده کردن از فضاهای غیرقابل استفاده ساختمانها جبران شود. یک ایده خوب استفاده کردن از بام بناها می‌باشد که به عنوان نمای پنجم از آن یاد می‌گردد.

۳- تعریف بام سبز

رشد هرگونه گیاه بر روی هر نوع بام از هر بنایی بام سبز^۳ نامیده می‌شود. بام‌های سبز به دو دسته کلی بام سبز متمرکز^۴ و بام سبز گسترده^۵ تقسیم می‌شوند (تصویر ۱) که این تقسیم بندی بر اساس مشخصات و ویژگی‌هایی مانند عمق خاک، نوع گیاهان کاشته شده، سیستم آبیاری و زهکشی، ظرفیت بار و قابلیت دسترسی آزاد افراد به بام می‌باشد (Binabid, 2010).

1 Transpiration

2 Evapotranspiration

3 Green Roof

4 Intensive Green Roof

5 Extensive Green Roof

شکل ۳- نمونه ای از یک بام سبز متمرکز (سمت راست) و یک بام سبز گسترده (سمت چپ)

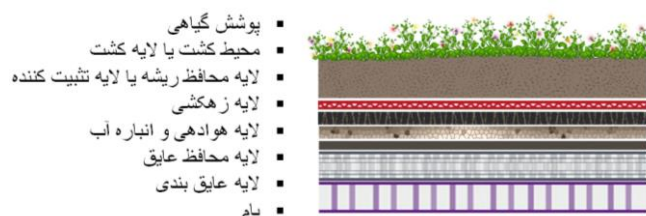
بام های سبز متمرکز یا سیستم های فعال^۱ که به آن ها باغ بام^۲ نیز می گویند، ضمن ایجاد خط آسمان سبز، نوعی نماد شهری زنده^۳ به حساب می آیند که علاوه بر سودهای محیط زیستی، از نظر بصری زیبا هستند. با توجه به عمق خاک آن ها (حدود ۴۰ سانتیمتر) گیاهان متنوعی می توانند بر آن ها رشد کنند، مانند درختچه ها و درخت های کوچک با ۱ الی ۵ متر ارتفاع. بنابراین نیاز به سیستم آبیاری منظم و زهکشی مناسب دارند که این امر بار اضافی زیادی به بنا وارد می کند و سازه مقاومی را می طلبد. پیچیدگی سیستم، نیاز به تجهیزات، رسیدگی و هزینه بالای آن از عوامل محدود کننده در استفاده از این نوع بام است. بامهای سبز متمرکز معمولاً دارای راه دسترسی برای بازدیدکنندگان هستند و در مناطقی که به علت تراکم بالای ساختمانی احداث پارکهای عمومی میسر نمی باشد این نوع بام به بالا رفتن سرانه سبز شهری کمک زیادی می کند. بام سبز بر روی پارکینگ شهرداری مرکزی اصفهان از نمونه های موفق باغ بام به حساب می آید. این بام سبز در نگاه اول بصورت یک پارک کوچک یا یک فضای سبز شهری دیده می شود زیرا همسطح معابر شهری بوده و نسبت به خیابان های اطراف اختلاف ارتفاع زیادی ندارد. این امر بهره بردن عموم از این فضا را راحت تر کرده و بسیاری افراد بدون اطلاع داشتن از ماهیت و ساختار این فضا از آن استفاده می کنند. نمونه دیگر، باغ فلاحت دزفول می باشد که بر روی یک پارکینگ طبقاتی (پارکینگ شریعتی) احداث شده است. این باغ که نام خود را از یکی از قدیمی ترین باغ های شهر دزفول گرفته است به یک فضای سبز جهت استفاده عموم تبدیل شده است.

نوع ساده بام سبز، بام سبز گسترده یا سیستم غیر فعال^۴ است. این نوع بام سبز که ساختار ابتدایی تر آن در معماری گذشتگان بسیار رایج بوده است، دارای عمق خاک کم و در حدود ۷ الی ۱۰ سانتیمتر می باشد. بنابراین تنوع گیاهی زیادی ندارد، گیاهان محدودی می توانند بر آن رشد کنند و برای گیاهان مقاوم به کم آبی مناسب است. این نوع بام سبز که برای بام تا شیب ۳۰ درجه جوابگو می باشد معمولاً بصورت طبیعی با نزولات جوی آبیاری میشود و نیاز به زهکشی پیچیده ندارد. توجه به اقلیم و انتخاب مناسب گیاه همساز با اقلیم از کلیدهای موفقیت این نوع بام سبز می باشد. از آنجاییکه بام سبز گسترده تکنیک پیشرفته ای لازم ندارد، برای پروژه های بازسازی مناسب است زیرا بار اضافی مختصری به بام تحمیل می کند و نیز هزینه های برپایی و نگهداری آن متعادل است. با توجه به اینکه این سیستم معمولاً قابل دسترس برای عموم نیست می توان گفت عمده سودهای آن، سودهای محیط زیستی می باشد. بام سبز گسترده مانند عایق عمل نموده و دمای فضای زیرین خود را تا حد قابل تاملی کاهش می دهد. همچنین با توجه به ویژگی گیاهان و نیز با جلوگیری از بازتاب کردن انرژی خورشید دمای هوای محیط اطراف را کاهش می دهد. امروزه استفاده از سیستم های سبز پیش ساخته بصورت مدولار بر بام ها بسیار رایج شده است. سیستم های مدولار دارای مزایایی هستند از جمله اینکه برپایی آن ها سریع و آسان انجام می گیرد. بدینصورت که گیاهان از قبل در مدول هایی گلدان مانند با اندازه و فرم های دلخواه در گلخانه ها رشد داده شده اند و زمان نصب در محل مورد نظر قرار می گیرند. بنابراین این سیستم ها لایه های بام را تحت تاثیر قرار نمی دهند و به زیرسازی خاصی احتیاج ندارند. آب اضافی گیاهان به راه آب بام هدایت و دفع می شود. نکته مهم آن است که سازه ساختمان باید قابلیت تحمل بار حاصل از مدول، خاک و گیاهان را داشته باشد. گرچه این سیستم ها از نظر ساختار بام جز بام های سبز به حساب نمی آیند اما با ایجاد خط آسمان سبز از نظر بصری زیبا بوده و نیز برای استفاده کنندگان از آن ها دارای سود های اجتماعی می باشند. همچنین با توجه به خصوصیت گیاهان، دارای سودهای محیط زیستی و اقتصادی فراوانی هستند.

- 1 Active Systems
- 2 Roof Garden
- 3 Bio Land Mark
- 4 Passive Systems

۳-۱- معرفی لایه های بام سبز

برای فراهم آوردن شرایط مساعد جهت برپایی و پایداری بام سبز توجه به لایه های بام از اهمیت بسیاری برخوردار است. نوع و ضخامت لایه ها با توجه به نوع بام سبز، نوع گیاه، مصالح و تکنولوژی مورد استفاده تا حدودی قابل تغییر است. حداقل لایه های مورد نیاز جهت برپایی یک بام سبز را میتوان به این ترتیب نام برد: پوشش گیاهی، محیط کشت یا لایه کشت، لایه محافظ ریشه یا لایه تثبیت کننده یا لایه تهکشی، لایه زهکشی، لایه هوادهی و انبار آب، لایه محافظ عایق، لایه عایق بندی و عرصه بام (شکل ۴).

شکل ۴- ترتیب قرارگیری لایه‌های مختلف در یک بام سبز (منبع: نگارنده)

پوشش گیاهی به عنوان خارجی ترین لایه از لایه های بام سبز در ایجاد زیبایی بصری، کنترل شرایط اقلیمی و نیز پایداری و دوام آن نقش کلیدی ایفا می کند. مطالعه در مورد چگونگی رشد گیاهان، زندگی آنها و اینکه چگونه خود را با محیط وفق می دهند علم گیاه شناسی^۱ نام دارد. این علم مشخص می کند چه گیاهانی برای چه شرایط آب و هوایی مناسب می باشند، مخصوصا وقتی انتخاب گیاه برای محیط خارج از ساختمان صورت گیرد، زیرا شرایط داخل بنا قابل کنترل بوده و برای گیاهان داخل ساختمان تا حدی در تمام دنیا مشابه است و یا می توان شرایط مشابه را ایجاد کرد، بنابراین انتخاب گیاه برای آن آسان بوده و از تنوع گیاهی بیشتری می توان بهره برد. اما شرایط بیرون ساختمان متفاوت است و انتخاب گیاه باید با توجه به پایداری و مقاومت آن گیاه خاص نسبت به شرایط اقلیمی و آب و هوایی منطقه صورت گیرد. به عنوان مثال در شرایط آب و هوایی شهر اصفهان شیرخشت خزنه در سایه رشد می کند اما در آفتاب دوام بیشتری دارد، پتوس که گیاهی همیشه سبز است در سایه رشد می کند و افرازی ژاپنی، افرازی پا کوتاه، نخل بادبزنی، رزماری و شاه پسند در سایه آفتاب رشد خوبی دارند (پاواپی، ۱۳۸۹). از آنجا که اکثر گیاهان تنها در شرایط مشخص می توانند پایداری کنند لذا در انتخاب پوشش گیاهی بام توجه به شرایط آب و هوایی منطقه و نیز علم گیاه شناسی امری مهم و حیاتی است. همچنین در انتخاب نوع گیاه توجه به قابلیت های متفاوت گیاهان در کنترل گرما، کنترل صوت مزاحم، کنترل جهت باد و غیره اهمیت زیادی دارد.

در کاشت گیاه برای انواع بام سبز (گسترده یا متمرکز) علاوه بر رعایت موارد ذکر شده، توجه به عمق خاک، عمق نفوذ ریشه گیاه جهت رعایت ایمنی لایه های زیرین و جلوگیری از آسیب رسیدن به آن ها امر مهمی است. بنابر مطالعات پیشنهاد می شود در بام های سبز از گیاهان با ریشه افشان و سطحی استفاده شود تا سخت نبوده و به لایه های زیرین نفوذ نکند (پاواپی، ۱۳۸۹). در بام سبز گسترده با توجه به عمق خاک محدود و نوع آبیاری، استفاده از انواع گل نازک^۲ که گیاهی مقاوم به خشکی، کم آبی، گرما، سرما و وزش باد است انتخاب مناسبی می باشد (Forbes.2010). در بام سبز متمرکز که لایه کشت ضخیم تر می شود گیاهان متنوع تری می توانند رشد کنند مانند گیاهان همیشه سبز، بوته ها و یا درختچه های کوچک. در هر صورت گیاهی که انتخاب می شود باید با شرایط آب و هوایی منطقه، سازه بنا و دیگر شرایط سازگاری داشته باشد.

در زیر پوشش گیاهی محیط کشت یا لایه کشت^۳ قرار دارد که مکان یا مصالحی است تا مواد مغذی مورد نیاز گیاه فراهم شود و ریشه گیاهان در آن رشد کند (Binabid.2010). فراهم آوردن مواد مغذی، آب و هوای مورد نیاز برای ریشه، ایجاد شرایط جهت رشد بهینه ریشه ها از وظایف مهم محیط کشت است. خاک طبیعی و یا خاک سبک از نمونه های طبیعی، ساده و در دسترس برای محیط کشت هستند اما استفاده از آن پیشنهاد نمی شود زیرا به علت سنگین بودن بار زیادی به بام وارد میکنند و همچنین در اثر زمان دچار فرسایش می شوند و باید تعویض گردند که این امر هزینه زیادی را در پی دارد. استفاده از مواد غیرآلی و معدنی، مانند فوم، پرلیت، پشم معدنی و یا نمک می توانند جایگزین مناسبی باشند. در هر صورت لایه کشت مناسب میزان زیادی از آب باران را جذب می کند و مانع نفوذ آن به لایه های دیگر بام می شود. عمق آن مهم است و تاثیر زیادی در تعیین نوع گیاه دارد. در تعیین عمق محیط کشت توجه به نوع گیاه، میزان رشد، بار وارد به بنا و هزینه، فاکتورهای مهمی هستند که باید مورد نظر قرار بگیرند.

1 Botany
2 Sedum
3 Growing Media

لایه محافظ ریشه یا لایه تثبیت کننده^۱، وظیفه جدا کردن دو لایه محیط کشت و لایه زهکشی را دارد. محیط کشت محیطی است که ریشه ها در آن قرار دارند و این ریشه ها می توانند به لایه زهکشی آسیب برسانند بنابراین لایه محافظ ریشه این دو را از هم جدا می کند. انتخاب ضخامت آن بسیار مهم است و با توجه به نوع گیاه و شرایط متفاوت می باشد. این لایه گاهی به عنوان بخشی از لایه زهکشی است و گاهی به عنوان لایه ای مستقل و جدا قرار می گیرد.

لایه زهکشی^۲ آب اضافی که بوسیله گیاهان جذب نشده است را جمع آوری می کند و آنرا به شبکه دفع آب انتقال می دهد. این آب اضافی می تواند جمع آوری شود و بعد از تصفیه به عنوان آب خاکستری برای آبیاری فضای سبز، در فلاش تانک ها و دیگر فضاها مورد استفاده قرار بگیرد و از این طریق در مصرف آب ساختمان صرفه جویی شود.

برای جلوگیری از خرابی ساختار توسط رطوبت از لایه هوادهی و انباره آب^۳ استفاده می شود که از نفوذ و نشی آب جلوگیری می کند. برای ساخت آن از لایه های پلی وینیل کلراید (PVC) و یا پلی اتیلن سنگین (HDPE) استفاده می شود و همچنین میتوان از صفحات بهم پیچیده مسی استفاده کرد که البته مطلوب نظر طراحان نیست زیرا ماده فلزی ممکن است در سیستم آبی شسته شود. در زیر این لایه، لایه محافظ عایق قرار می گیرد که با توجه به نوع طراحی و متغیرهای دیگر می تواند بالای لایه عایق بندی و یا در زیر آن قرار بگیرد. در هر حال باید هم سبک باشد و هم از نظر ساختاری قوی و بی عیب باشد تا بر اثر وزن مصالح و افراد روی بام فشرده و شکسته نشود. لایه عایق بندی بسیار با اهمیت است. میتوان گفت مجموعه بام سبز وقتی موفق است که لایه عایق بندی آن بام را ۱۰۰ درصد ضد آب کند. نصب آن باید با دقت بالا انجام شود زیرا در صورت بروز مشکل، یافتن نشی دشوار است و همچنین هزینه تعمیر و بازسازی آن نیز زیاد است. مصالح مورد استفاده برای عایق بندی متفاوت است که باید با توجه به شرایط انتخاب شود.

پایین ترین لایه از لایه های بام سبز، عرصه بام است که بخش سازه ای بنا هم می باشد. بام میتواند از مصالحی مانند بتن، چوب، فلز، پلاستیک و یا ترکیبی از آن ها باشد. برای بام سبز معمولاً جنس بام از بتن مسلح، بتن پیش ساخته و همچنین ترکیبی از بتن و فلز است (Forbes, 2010). صرف نظر از مصالح بکار رفته، بام باید برای تحمل بارها مقاومت کافی را داشته باشد.

۳-۲- مطالعات بام سبز

گرچه استفاده از گیاه و فضاهای سبز بر بام ساختمانها سابقه ای طولانی دارد و در بسیاری کشورها امری رایج و مورد استفاده است اما در کشور ایران به عنوان یک ایده فانتزی در کتاب ها و یا در طرح های دانشجویی جا مانده است و استفاده از آن بطور گسترده و اجرایی رایج نیست و تنها نمونه هایی محدود و تزیینی از آن را بر بام ساختمان های لوکس می توان مشاهده کرد. آنچه مسلم است عدم آگاهی کافی افراد از مزایای استفاده از بام سبز یکی از مهم ترین علت های مهجور ماندن این ایده قوی می باشد. در کشورهای مختلف برای ارزیابی کارایی بام های سبز آزمایش های گوناگونی انجام گرفته و نتایج آزمایش ها میزان سودمندی و کارایی بام های سبز در منطقه و اقلیم خاص را نشان می دهد.

تاکاکورا^۴ در توکیو چهار اتاقک آزمایشی یکسان برپا کرد که تنها تفاوت آن ها در پوشش بام بود (Takakura, 2000). در بام یکی از اتاقک ها پوشش بتن، دیگری خاک، دیگری خاک و چمن و آخری چمن و گیاه پیچک داشت. نتایج نشان داد در فصل تابستان، در زمانی که دمای اتاقک با سقف بتنی ۴۰ درجه سانتیگراد بود دمای اتاقک با پوشش خاک و پیچک تنها ۲۴ درجه سانتیگراد ثبت شده است. در مقایسه با حالت وجود خاک بدون گیاه، وجود گیاه بخاطر خاصیت تبخیر دمای اتاق را خنک تر می کرد. آزمایش مقایسه ای دیگری در بخش های خشک و نیمه خشک کالیفرنیا، امریکا، بر روی ۲ اتاقک آزمایش یکسان، یکی دارای بام سبز و دیگری فاقد آن، نشان داد در طول روز دمای داخلی اتاقک دارای بام سبز حدود ۵ درجه سانتیگراد پایین تر از اتاق با بام معمولی و بدون پوشش سبز بود، اما در طول شب این دو دمای یکسانی داشتند (Figuroa, 2008). این امر گویای آن است که در این اقلیم برای بناهای دارای بام سبز توجه به تهویه شبانه اهمیت زیادی دارد.

علاوه بر مطالعات انجام شده بر اتاقک های آزمایش، بررسی حرارتی بر روی بام های سبز اجرا شده بر روی ساختمان های واقعی نتایج قابل توجهی را ارائه می دهند. در سنگاپور یک ساختمان تجاری با ارتفاع متوسط که با بام سبز متمرکز (باغ بام) پوشیده شده است مورد بررسی قرار گرفت (Wong, 2003). مقایسه حرارتی قسمت های پوشیده شده از گیاه و قسمت های در معرض تابش نشان میدهد در طول روز با تابش مستقیم آفتاب سطح سخت بام دمای ۵۷ درجه سانتیگراد را دارد و نوسان دما روی این سطح ۳۰ درجه سانتیگراد می باشد در حالیکه دمای سطح خاک بدون گیاه ۴۲ درجه سانتیگراد است و نوسان آن ۲۰ درجه سانتیگراد. با توجه به گونه متفاوت گیاهان دمای سطح بام در زیر سایه هر کدام از گیاهان با خواص و ویژگیهای مختلف، متفاوت

- 1 Root Permeable Filter
- 2 Drainage Layer
- 3 Root Barrier Layer
- 4 Takakura

است اما دمای حداکثر در زیر همه گونه گیاهی بالاتر از ۳۶ درجه سانتیگراد نمی رسد. دمای سطح بام تاثیر بسیار زیادی در دمای داخل ساختمان دارد و کاهش دمای سطح بام رابطه مستقیم با کاهش دمای فضای داخلی دارد بنابراین استفاده از بام سبز در کاهش دمای داخلی تاثیر چشمگیری می گذارد (Wong, 2003). در تحقیقی دیگر در سنگاپور، تاثیر حرارتی بام سبز گسترده برای یک پارکینگ چند طبقه مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان داده است بام سبز ۱۸ درجه سانتیگراد دمای کمتری از سطح بام بدون پوشش گیاهی دارد (Wong, 2007).

در مالزی یک ساختمان مسکونی ۱۰ طبقه با بکار بردن گلدان هایی بر روی بام و ایجاد بام سبز نشان داده است که پوشش بام با گلدان های سبز حدود ۱۱ الی ۱۹ درجه سانتیگراد دمای سطح بام را کاهش میدهد. بر اساس اندازه گیری ها خاک مرطوب ۲۲ درجه سانتیگراد خنک تر از سطح بام سخت بوده است که به موجب آن در طول روز و همزمان با تابش مستقیم خورشید، بام سبز ۴-۵ درجه سانتیگراد دمای داخلی را کاهش میدهد (Ahmed&Rashid, 2009). مطالعه ای با روش مشابه اما در بنگلادش در شهر داکا^۱ با آب و هوای گرم و مرطوب نشان میدهد بام سبز دمای هوای داخل را ۴/۵ درجه سانتیگراد کاهش میدهد. (Rashid & Hamdan, 2010).

در ایران پژوهشی در مرکز تحقیقات بتن و ساختمان دانشگاه آزاد اسلامی قزوین، در شرایط آزمایشگاهی انجام گرفت که بر اساس آن سه نمونه بام - بام معمولی، بام سبز و بام سبز با لایه فایبرگلاس- مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج نشان داد بام سبز نسبت به بام معمولی ۵۰ درصد انتقال حرارت را کاهش میدهد و نیز استفاده از لایه فایبرگلاس نسبت به بام سبز ۴۰ درصد بهینه سازی شده است (محمودی، پاکاری و بهرامی، ۱۳۹۱). در تحقیقی دیگر با این فرض که در مناطق مختلف دنیا با اقلیم های مشابه، تعاریف یکسانی از اجزای ساختمان وجود دارد و تفاوت در برخورد با این اجزا بدلیل تفاوت های فرهنگی است به بررسی روند تکامل بام های سبز در استان مازندران که در گذشته بصورت استفاده از علوفه های طبیعی بوده و تکامل آن بصورت بام های سبز سفالی می باشد پرداخته شده است (ولی نژاد شوبی، ۱۳۹۲). همچنین، در پژوهشی در شهر اهواز، به امکان سنجی برپایی بام سبز در محله امانیه اهواز و تاثیر آن بر خرداقلیم پرداخته شد (لطفی، ۱۳۹۲). نتایج نشان داد گسترش بام و نمای سبز در جلوگیری از انتشار گردو خاک، آلاینده ها و نیز کنترل دمای هوا نقش بسیار موثری دارد. در تلاشی مشابه مرادی (۱۳۹۲) به امکان سنجی افزایش سرانه فضای سبز شهر بندرعباس با استفاده از بام سبز پرداخته است.

گرچه در ایران در سال های اخیر مطالعات ارزشمندی انجام شده است اما هم از نظر تعداد و هم از نظر متغیرهای مورد بررسی کافی نیستند و باید جنبه های مختلف بام های سبز با توجه به شرایط اقلیمی و اقتصادی ایران مورد بررسی قرار بگیرند. بواسطه مطالعات علمی نه تنها میزان سوددهی بام های سبز مشخص می شود بلکه راهکارهای جدید جهت ارتقا دادن کیفیت این بام ها مورد بررسی قرار می گیرد. به عنوان پیشنهاد محققان می توانند به بررسی مصالح گوناگون جهت استفاده در لایه های بام سبز بپردازند تا بتوان راهکارهایی عملی برای بازده بیشتر و ارتقا کارایی این نوع بام ارائه داد. همچنین بتوان با جایگزین کردن مصالح سبک تر بار اضافی تحمیل شده به سازه ساختمان را کاهش داد. با توجه به مشکل کمبود آب در کشور، بررسی شیوه های مناسب آبیاری بام های سبز نیز می تواند مورد قابل توجهی باشد. در اقلیم های مرطوب ارائه راهکارهایی جهت تهیه بام سبز می تواند با تعدیل کردن رطوبت حاصل از گیاهان بهره بردن از بام های سبز در این اقلیم را ارتقا بخشد.

۴- جمع بندی

بام های سبز با بکاربردن گیاه بر بام ساختمان ها و در پی داشتن سودهای محیط زیستی، اقتصادی و اجتماعی برای کاهش برخی مشکلات شهرها کمک بزرگی هستند. آن ها یک عامل مفید برای کم کردن حرارت سطح بام و کم کردن دمای داخل ساختمان می باشند که نتیجه حاصل از آن صرفه جویی در مصرف انرژی برای خنک سازی بنا می باشد. عوامل متفاوتی در میزان کارایی و بازدهی بام سبز نقش دارند مانند انتخاب صحیح نوع گیاه، نوع عایقکاری ساختمان، میزان تهویه و مسائلی از این دست که با توجه به شرایط و اهداف برپایی بام سبز باید مورد ارزیابی قرار بگیرند. ممکن است یکی از عوامل مهمی که در رونق نداشتن بام سبز در ایران و عدم تمایل سازندگان و یا مالکان ساختمانی برای برپایی آن بتوان نام برد مشکل کم آبی کشور و نگرانی افراد برای آبیاری بام سبز باشد. همچنین نگرانی افراد از آسیب دیدن ساختمان و کوتاه شدن عمر مفید بنا به علت آسیب های ناشی از نفوذ آب می تواند عامل قابل توجهی باشد. با طراحی و انتخاب زیرسازی های مناسب برای بام سبز نه تنها آسیبی به ساختمان وارد نخواهد شد بلکه به علت محافظت شدن بام در برابر تابش مستقیم خورشید، طول عمر مفید ساختمان بیشتر خواهد شد. همچنین میتوان آب حاصل از زهکشی بام را ذخیره کرده و مجددا استفاده کرد. استفاده از آب های خاکستری ساختمان راه حل مناسب و به صرفه ای برای حل مشکل کم آبی می باشد. تشویق شدن طراحان، سازندگان و مالکان ساختمان برای برپایی و استفاده از بام سبز نیازمند آگاهی داشتن افراد از سودها و مزایای این بام هاست. رسانه های ملی نقش مهمی در این امر دارند. همچنین دولت و

دستگاه های مرتبط باید با حمایت های مختلف بویژه حمایت مالی امکان برپایی و نصب هرچه بیشتر بام های سبز در سطح کشور را فراهم کنند.

منابع

۱. ایران نژادی پاریزی. محمد حسین، تجملیان. مهدیه، بوستان ها و فضاهای سبز شهری، مرکز انتشارات دانشگاه یزد- چاپ اول ۱۳۹۰
۲. پاوایی. محمد، مطالعه ای در باره ی بام سبز در اصفهان، ماهنامه فنی - تخصصی دانش نما، سال نوزدهم، شماره ۱۸۱- ۱۸۲، خرداد - تیر ۱۳۸۹
۳. رستم خانی. پروانه، لقایی. حسینعلی، اصول طراحی فضای سبز در محیط های مسکونی، ناشر: تهران : مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، چاپ اول ۱۳۸۳
۴. خوانساری. مهدی، مقتدر. محمدرضا، یآوری. مینوش، باغ ایرانی بازتابی از بهشت، نشر پژوهشگاه میراث فرهنگی، چاپ اول ۱۳۹۴
۵. لطفی. کورش، برنا. رضا، عذاراصل. آمنه، بررسی بام سبز بر میکروکلیمای شهر (مطالعه موردی شرق محله امانیه ی اهواز)، اولین همایش ملی معماری، مرمت، شهرسازی و محیط زیست پایدار، همدان، انجمن ارزیابان محیط زیست هگمتانه، ۱۳۹۲
۶. محمودی. مهناز، پاکاری. ندا، بهرامی. حسن، ارزیابی چگونگی تاثیرگذاری بام سبز در کاهش دمای محیط، فصلنامه علمی پژوهشی باغ نظر، شماره بیستم، سال نهم، بهار ۱۳۹۱
۷. مرادی. عباس، محمدی غفاری. پریسا، امکان سنجی افزایش سرانه فضای سبز شهر بندرعباس با استفاده از روش بام سبز (Green Roof)، سومین همایش ملی سلامت، محیط زیست و توسعه پایدار، بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس، ۱۳۹۲
۸. مهدی نژاد. جمال الدین، ضرغامی. اسماعیل، سادات. سیده اشرف، رابطه انسان و طبیعت در باغ ایرانی از منظر معماری اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی نقش جهان- شماره ۱-۵. بهار ۱۳۹۴
۹. ولی نژاد شوبی. مسعود، تیزقلم زنوزی. سعید، بام سبز، الگویی از معماری بام های سنتی مازندران، اولین کنفرانس معماری و فضاهای شهری پایدار، مشهد، گروه پژوهش های کاربردی پرمان، ۱۳۹۲
10. Ahmed, M. H. B. and Rashid, R. (2009). Thermal Performance of Rooftop Greenery system in Tropical Climate of Malaysia. Conference On Technology & Sustainability in the Built Environment 391-408.
11. Annie M.Hunter, Nicholas S.G.Williams, John P.Rayner, LuAye, DominiqueHes, Stephen J.Livesley, Quantifying the thermal performance of green facades: A critical review, Journal of Ecological Engineering, Vol 63, 102-113, 2014
12. Amir, A. et al. (2011). The Most Effective Malaysian Legume Plants as Biofacade for Building Wall Application. Journal of Sustainable Development 4 (1), 103.
13. Arnold, J. (2011). Using green roofs to mitigate the effects of solar energy on an unconditioned building in the southern United States. M.L.A. Mississippi State University.
14. Binabid, J. (2010). Vertical Garden: The study of vertical gardens and their benefits for low-rise buildings in moderate and hot climates. M.B.S. University of Southern California.
15. Bonan, G. B. (2002). Ecological climatology: concepts and applications. Cambridge Univ Pr.
16. Figueroa, M. (2008). Green roof performance in Los Angeles, California. M.B.S. University of Southern California.
17. Forbes, D. (2010). An analysis of municipal tools for promoting green roof technology into dense urban development. M.A. Tufts University.
18. Peck, S. W. (1999). Greenbacks from green roofs: forging a new industry in Canada. Canada Mortgage and Housing Corporation.
19. Perini, K. and Ottel  , M. and Haas, E. and Raiteri, R. (2011). Greening the building envelope, façade greening and living wall systems. Open Journal of Ecology. 1 (1), 1-8.
20. Rashid, R. et al. (2010). Financial and Environmental Benefit of Pot Plants' Green Roof in Residential Building in Bangladesh. World 2 (2), 45-50.

21. Shiah, K. et al. (2011). An Investigation into the Application of Vertical Garden at the New SUB Atrium. The University of British Columbia
22. Taib, N. et al. (2010). An Assessment of Thermal Comfort and Users' Perceptions of Landscape Gardens in a High-Rise Office Building. Journal of Sustainable Development 3 (4), 153.
23. Takakura, T. et al. (2000). Cooling effect of greenery cover over a building. Energy and Buildings 31 (1), 1-6.
24. Wong, N. H. et al. (2003). Investigation of thermal benefits of rooftop garden in the tropical environment. Building and Environment 38 (2), 261-270.
25. Wong, N. H. et al. (2007). Study of thermal performance of extensive rooftop greenery systems in the tropical climate, Building and Environment 42, 25-54

روش های طراحی و برنامه ریزی شهری برای توسعه پایدار

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۷/۲۸

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۸/۳۰

کد مقاله: ۷۸۵۳۳

رضا ولی زاده^{۱*}، مجید داداش پور مقدم^۲

چکیده

طراحی و برنامه ریزی شهری برای توسعه پایدار فرایند شکل دهی ساختار فیزیکی برای زندگی جهت پرداختن به فضاهای سه بعدی در شهرهای بزرگ، کوچک و روستاهایی است که به فاکتورهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی توجه دارد. در عصر معاصر، بسیاری از شهرها و شهرنشینان مستقیماً متأثر از بسیاری از اثرات تغییرات محیط زیستی خواهند بود، که شامل افزایش شدت و تناوب رویدادهای آب و هوایی نامساعد، امواج حرارتی، سیلاب ناشی از افزایش سطح دریا، کمبود آب و دیگر اثرات است. از سوی دیگر در شهرهای بزرگ اروپا، مهاجرت به طرز فزاینده ای به خاطر نیاز به کار، هدف مطالعاتی، تأسیسات درمانی رو به افزایش است و نتیجه آن بحران اقتصادی، حاشیه نشینی، تراکم بالا، مشکلات حمل و نقلی، افزایش استفاده از انرژی و آلودگی است. این بحث مداوم نه تنها قویاً تحت تأثیر دغدغه های اقتصادی و مسائل محیطی بود، بلکه مسائل اجتماعی را نیز در برمی گرفت. ثبات اجتماعی به دارایی های شخصی و اجتماعی، قواعد و فرایندها، مرزها و مکان های فیزیکی و غیره ارجاع دارد. این مقاله، با توجه به این زمینه ها، به استدلال در این باره می پردازد که «روش های برنامه ریزان در برنامه ریزی و طراحی شهری برای توسعه پایدار کدام اند؟» اهداف آن عبارتند از: (۱) تحلیل تغییرات پایدار در نواحی شهری (۲) تحلیل روش ها برای طراحی و برنامه ریزی شهری در زمینه این تغییرات. این مقاله استدلال هایی در دو فاز ارائه می کند. ابتدا ما تغییرات پایدار را از دیدگاه های طراحی و برنامه ریزی آنالیز می کنیم. سپس، فازهای مختلف توسعه شهری همچون آنالیز داده ها، تحقیق محلی، توسعه مفهوم اولیه، توسعه طراحی و فاز ساخت و سازها را مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهیم. پس از آنالیز مراحل مختلف توسعه های شهری، ما روش هایی پیشنهاد می کنیم که منتج به توسعه پروژه های شهری، دغدغه های مربوط به تغییرات شهری جاری، ساختار محیطی-اقتصادی-اجتماعی یک ناحیه خواهند شد. این روش می تواند درون یک چارچوب تئوریک تنظیم شود. اگر به طراحی و برنامه ریزی شهری برای این توسعه پایدار توجه نشود، آنگاه دغدغه های برنامه ریزان ارتباطی به شرایط عملی نخواهند داشت. برای دستیابی به یک برنامه ریزی و طراحی شهری موفق، باید بر توسعه پایدار محیط های خوب کار کرد تأکید شود.

واژگان کلیدی: طراحی، توسعه پایدار، توسعه شهری، برنامه ریزی شهری

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران (مسئول مکاتبات)
valizadeh03@gmail.com

۲- دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران

۱- مقدمه

طراحی شهری فرایند شکل‌دهی ساختار فیزیکی برای زندگی برای پرداختن به فضای سه‌بعدی در شهرهای بزرگ و کوچک و روستاها است، و هدف آن بر دیدی از آینده متکی است که آن‌ها نمایندگی می‌کنند. طراحی شهری دربرگیرنده اقدامات هماهنگ‌شده و خودآگاه در طراحی شهرهای جدید و دیگر سکونتگاه‌های انسان یا بازطراحی سکونتگاه‌های موجود و یا مناطقشان در واکنش به نیازهای ساکنانشان است (Jon Lang, 2005). طراحی شهری بر اهمیت اجتماعی، زیست‌محیطی، سیاسی، زیبایی‌شناسی و اقتصادی طراحی در حوزه عمومی، خدمت به منافع عمومی و ارائه فرصت‌ها و ابعاد فرهنگی متکی است. طراحی شهری بر نقاط تلاقی بین معماری، برنامه‌ریزی و طراحی چشم‌اندازها متمرکز است. طراحی شهری به برنامه‌ریزی شهری مرتبط است، ولی این بیشتر بر طراحی فیزیکی مکان‌ها تمرکز دارد و به مقیاس خوب تنظیم‌تر شده و رویکردهای طراحی جزئی‌تر سروکار دارد.

برنامه‌ریزی شهری به رویکردهای مفهومی، علمی، و طراحی برنامه‌ریزی استفاده از زمین توجه دارد (J.E. Rodiek, 2008). ساده‌ترین تعریف برنامه‌ریزی شهری عبارت است از ساختاردهی تمام عناصر برنامه‌ریزی یک شهر بزرگ/کوچک یا محیط شهری دیگر، با استفاده از ابزارهای مختلف (برنامه استفاده از زمین، برنامه عملیاتی یا برنامه استراتژیک، طرح ساختاری همه بخش‌هایی از برنامه‌ریزی شهری هستند). برنامه استفاده از اراضی دو راه عمده را مشخص می‌کند که یک شهرداری برنامه استفاده از زمین را (با منطقه‌بندی و مقررات) شکل می‌دهد. مقررات منطقه‌بندی معمولاً توسط مراجع محلی تصویب می‌شوند. مقررات منطقه‌بندی باید درباره استفاده از زمین در نواحی برای کاربردهای مسکونی، تجاری، صنعتی، کشاورزی و دیگر کاربردهای اراضی تصمیم بگیرد. به همین صورت، برنامه ساختار یک طرح سطح بالا است که چیدمان انواع استفاده از زمین را نشان می‌دهد و زیرساخت عمومی، همچون خیابان‌ها، مدارس، راه‌آهن، مخازن و ویژگی‌های طبیعی را مشخص می‌کند. این طرح استراتژی یک سند خط‌مشی است که با کلمات و تصاویر یک دید را برای توسعه یک محله، شهر کوچک، شهر بزرگ یا منطقه توسعه می‌دهد. این برنامه عملیاتی هدف سیستم برنامه‌ریزی و بیانیه عمومی اقدامات برنامه در رابطه با دستورالعمل‌ها، فرایند برنامه‌ریزی و برنامه یا بازبینی‌ها و تغییرات پیاده‌سازی است.

توسعه پایدار محصول جرح و تعدیل‌های فراوانی است که با بروز مشکلات زیست‌محیطی و بحران‌های عظیم اجتماعی و فرهنگی که پی آمد تکنولوژی‌های افسار گسیخته قرن اخیر است مطرح گردید (خسروی، ۱۳۹۵). توسعه پایدار یک مسئله مهم در قرن بیست و یکم است که در برنامه‌ریزی شهری و طراحی باید به آن توجه شود. برنامه‌ریزی شهری قرن بیستم در حالی پایان می‌یابد که نه تنها این برنامه‌ریزی مثبت ارزیابی نمی‌گردد، بلکه چهره‌ای نازیبا در برابر محیط‌زیست شهری عرضه نموده و بافرهنگ فن گرایی ساختارهای زیستی و اجتماعی را نشانه رفته است، که پیامدی جز ناپایداری و عدم تعادل در زیرساخت‌های طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی نداشته است (زیاری، ۱۳۹۲). درحالی‌که طراحی و برنامه‌ریزی شهری بهتر یک چالش دارای ارتباط تنگاتنگ برای توسعه پایدار است. این علاوه بر فضاهای عمومی، خیابان‌ها، محله و خانه‌ها، دربرگیرنده پیکربندی و سیستم‌های راه سبز، الگوهای رشد مناطق، شبکه حمل‌ونقل، سیستم‌های آب و فاضلاب و حتی فرایند صنعتی می‌شود. طراحی سیستم‌ها نیازمند فکر کردن درباره نحوه ارتباط یافتن آن‌ها با تمام عناصر دیگر یک جامعه مشخص، ترکیب برنامه‌ریزی فیزیکی (مرتبط با کاربری اراضی، زیرساخت و طراحی اماکن) با چارچوب‌های خط‌مشی عمومی می‌شود (دربرگیرنده مقررات مالیاتی و مشوق‌های اقتصادی) که می‌توانند تغییرات زیادی را پشتیبانی کنند. لذا با توجه به اهمیت موضوع، این پژوهش به آنالیز تغییرات و مسائل معاصر می‌پردازد که در نواحی شهری بروز می‌کنند و روش‌هایی طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای توسعه پروژه ساخت شهری باثبات مطرح می‌کنند. زمینه اصلی این پژوهش یافتن روش‌های طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای توسعه پایدار است.

۲- هدف پژوهش

در دنیای معاصر بسیاری از شهرهای بزرگ و شهرنشینان مستقیماً از اثرات منفی تغییرات زیست‌محیطی متأثر خواهند شد، که شامل افزایش شدت و فراوانی حوادث نامساعد آب و هوایی، امواج حرارتی، سیلاب ناشی از افزایش سطح دریا، کمبود آب و سایر موارد است. از طرف دیگر، در شهرهای بزرگ اروپا، مهاجرت برای نیاز به کار، با هدف مطالعه و همچنین استفاده امکانات درمانی به شدت افزایش می‌یابد. نتیجه آن این است که در بخش‌های سرزمینی مطالعات مختلف برای زمین در داخل و اطراف شهرها به طور فزاینده‌ای در حال حاد شدن است. تغییرات سریع، مرئی و متنازع در کاربری اراضی چشم‌اندازها را در شهرها و اطراف آن‌ها به گونه‌ای شکل می‌دهند که هرگز پیش از آن مشاهده نشده است. این بسط به شکلی پراکنده در حومه شهرهای اروپا (گسترش بی‌رویه شهری) و تراکم بیشتر در سمت داخلی شهرها در حال وقوع است. همچنین مسئله حمل‌ونقل، افزایش استفاده از انرژی و آلودگی حاصل آن است. بحث مرتبط با توسعه پایدار علاوه بر اینکه تحت غلبه مسائل محیطی و دغدغه‌های اقتصادی بود، دربرگیرنده مسائل اجتماعی نیز بوده است. مطرح شدن توسعه پایدار به عنوان شعار اصلی هزاره سوم ناشی از اثرات شهرها بر گستره

زیست کره و ابعاد مختلف زندگی انسانی است بدون شک بحث پایداری و توسعه پایدار بدون توجه به شهرها و شهرنشینی بی معنا خواهد بود با توجه به پیچیدگی شهرها و ابعاد مختلف تأثیر گذاری آنها شناخت عوامل اصلی و کلیدی در جهت دستیابی به توسعه پایدار شهری ضروری به نظر می‌رسد (رشنوفر، ۱۳۹۳).

از طرفی نظریه توسعه پایدار، در دهه ی پایانی قرن بیستم، در پی شکست مکاتب مختلف برنامه ریزی از جمله مدرنیسم و پسامدرنیسم، در عدم توانایی به شرایط مطلوب زندگی و آثار مخرب بر محیط زیست جهانی، ملی، منطقه ای و محلی پا به عرصه وجود گذاشت. بی شک برای نیل به مبانی پایه ای این نظریه نقش استراتژیک دولتها در برنامه ریزیها و سیاست صحیح کاربری اراضی ضروری است (زیاری، ۱۳۹۲). نوشتارهای نظریه پردازان طراحی به طور ضمنی اشاره دارد که روشهای سنتی برای رشد پیچیدگی جهان ساده هستند. با توجه به این زمینه‌ها، استدلال این پژوهش این است که «روشهای برنامه‌ریزان در طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای توسعه پایدار چیست؟». این پژوهش راههایی را بررسی می‌کند که از طریق آنها روش طراحی و برنامه‌ریزی را می‌توان برای دستیابی به سنجش و ارزیابی پروژه‌های شهری بزرگ مقیاس، بر حسب نقش آفرینیشان برای توسعه پایدار مورد استفاده قرار داد.

اهداف آن عبارت‌اند از:

- ۱- تجزیه و تحلیل تغییرات پایدار در مناطق شهری
- ۲- روشهای پیشنهادی برای برنامه‌ریزی و طراحی شهری در زمینه این تغییرات، که به مرور توسط بسیاری از برنامه‌ریزان شهری، خط مشیهای تئوریک، تجربه حرفه‌ای و تجربه شخصی از روشهای حرفه‌ای تطابق داده می‌شوند.

۳- تعریف توسعه پایدار

مفهوم توسعه پایدار در اواخر دهه ۱۹۸۰ بعد از مطرح شدن در کنفرانس آینده مشترک ما که به عنوان گزارش براتلند شناخته می‌شود، پذیرش عمومی یافت. نتیجه این کنفرانس مطرح شدن یک دستور کار جهانی برای تغییر در مفهوم و عمل به توسعه بود (Strange 2008). مفهوم توسعه پایدار در پاسخ به یک آگاهی در حال رشد مطرح شد که به بررسی ارتباطات مهم بین فرایندهایی مانند توسعه اجتماعی، اقتصادی، مشکلات زیست محیطی جهانی، منطقه ای و محلی، افزایش جمعیت و گسترش مناطق شهری می‌پرداخته است (Feng, 2009). مفهوم توسعه پایدار برای ترکیب نگرانی درباره سلامت کره زمین با رشد پیوسته و توسعه انسانی معرفی شده است. اگرچه بحثهای بسیاری درباره معنای واقعی این کلمه مطرح بوده است، ولی ما می‌توانیم تعریف ارائه شده توسط کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه را ببینیم: «رفع نیازهای حال حاضر بدون آسیب زدن به توانایی نسلهای آینده برای اجابت نیازهایشان».

این تعریف، در زمینه اصلیش، صرفاً از نظرگاه انسانی بیان شده بود. به منظور گنجاندن ایده ارزش اساسی، این معنا باید به شکلی گسترش داده شود که اجازه داده شود تمام بخشهای طبیعت نیازهای خودشان را تامین نمایند، هم الان و هم در آینده. طراحی برای توسعه پایدار نیاز به آگاهی از پیامدهای کوتاه مدت و بلندمدت هرگونه تغییر محیط، اجتماعی و اقتصادی دارد. نهایتاً ما توجه می‌شویم که طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای توسعه پایدار فرایند شکل‌دهی ساختار فیزیکی برای زندگی برای پرداختن به فضاهای سه بعدی در شهرهای بزرگ، کوچک و روستاها است که به فاکتورهای محیطی، اجتماعی و اقتصادی توجه دارد. در شهرها این برای چشم‌انداز نیز مهم است. برنامه‌ریزی چشم‌انداز پیکربندیهای فضایی جایگزینی برای کاربری اراضی تجویز نموده است، که به شکلی وسیع به عنوان یک فاکتور کلیدی در برنامه‌ریزی برای توسعه پایدار عمل می‌کند (Ahern, 2005). توسعه پایدار از بین طرح‌ها و برنامه‌ها، مختلف تحولات و رشد اجتماعی آنها را بر می‌گزیند که از نظر زیست محیطی و اجتماعی نسبت به سایر الگوها برتری داشته باشند (احمدی، ۱۳۹۱). در این رهیافت جدید از توسعه، نوع استفاده از منابع طبیعی (حتی در سطح بین المللی) موضوع محیط زیست و توسعه اکولوژیکی، توسعه اکوسیستم اجتماعی همراه با تأمین نیازهای اساسی استراتژی جهانی حفاظت، مورد توجه می‌باشد. مایکل راد کلیفت سه ضلع مثلث پایداری را به صورت زیر نمایش می‌دهد:

شکل ۱- سه ضلع مثلث پایداری (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵: ۲۱۶).

۳-۱- توسعه پایدار محیطی

یک سیستم از نظر محیطی پایدار باید از منابع پایه و بایات حمایت کند و از استخراج بیش از حد منابع و عملکردهای تهی سازی منابع محیطی جلوگیری کند. در پایداری محیطی همچنین باید از تنوع زیستی، ثبات پایداری جوی و سایر کارکردهای اکوسیستم، که معمولاً به عنوان منابع اقتصادی طبقه بندی نمی‌شوند نیز حمایت شود (هاریس، ۲۰۰۰). دمای متوسط جهانی به مقدار متوسط ولی قابل توجهی در طی قرن بیستم افزایش یافت؛ چنین تغییراتی در مقایسه با برخی از سناریوهای بسیار هشداردهنده آتی اندک هستند. دهه ۱۹۹۰ گرمترین دهه ثبت شده (از دهه ۱۸۶۰، که ثبت کامل دما آغاز شد) بود. در ۳۰ سال گذشته کاهش پوشش برف و یخ در نیمکره شمالی در حدود ۱۰ درصد و عقبنشینی یخ‌رودهای کوهستانی در مناطق روستایی در طی ۱۰۰ سال گذشته بوده است. اگرچه متوسط سطح دریاها بین ۰.۱ تا ۰.۲ متر افزایش یافت و بارش باران بر عرضهای جغرافیایی شمالی قاره‌ای در طی قرن بیستم بیشتر شد، بارش باران در منطقه نیمه گرمسیری کاهش یافت. بر روی عرضهای جغرافیایی متوسط تا بالای نیمکره شمالی در نیمه دوم قرن اخیر افزایش قابل توجه پوشش ابری و بارندگی شدید رخ داده است. در شهرها، این اثرات تأثیر منفی بر آب، فاضلاب و توزیع انرژی و سیستم‌های حمل‌ونقل خواهند داشت. آن‌ها به ساختمانها، درختان شهری و فضاهای سبز آسیب خواهند زد. آن‌ها بیماری و مرگ و میر را در جمعیت آسیب‌پذیر افزایش می‌دهند (آدریان پیتس، ۲۰۰۴: ۱۳). طرحریزی قلمرویی، چشم‌انداز و زیرساخت ما، برای اقلیم جدید طراحی نشده‌اند. چند تا از قابلیت‌های شهرهای مدرن با اقلیم متغیر تعامل می‌کنند تا ریسکها را تشدید نموده و آسیب‌پذیری در قبال تغییرات اقلیمی را تشدید کنند. اینها عبارت‌اند از:

- آسفالت، بتن و دیگر سطوح سخت در تابش جذب شهری ناشی از آفتاب، که موجب اثر جزیره حرارتی شهری می‌شود، که موجهای حرارتی را تشدید نموده و بر تولید برق و سیستم‌های توزیع فشار می‌آورد.
- سطوح سخت همچنین مانع از جذب بارش شده، روانابی ایجاد می‌کنند که آلودگی را به دریاچه‌ها و نهرها انتقال می‌دهد و می‌تواند سیستم‌های آب نهر را در برگیرد، و منتج به پر شدن کانالهای فاضلاب و راه افتادن سیل در طی رویدادهای بارش سنگین شود.
- فاضلاب‌های ترکیبی که هم آب بارشهای شدید و هم فاضلاب را انتقال می‌دهند در بسیاری از مراکز شهری رایج هستند. بارش طولانی یا شدید منتج به سرریز شدن این سیستم‌های فاضلاب می‌شود، آلاینده‌های تصفیه نشده را به منابع آب محلی انتقال می‌دهد.
- تمرکز مردم در مراکز شهری بر فضاهای سبز و پوشش گیاهی فشار وارد می‌کند که می‌تواند گرما، رواناب بارش‌های شدید، آلودگی و فشارهای اجتماعی را کاهش دهد.
- خطوط عرضه پرت و دور افتاده در همراهی با روشهای تحویل بهنگام می‌توانند منجر به کاهش کالاهای مورد نیاز در زمانی که حمل‌ونقل به خاطر شرایط نامساعد آب و هوایی مختل شده است.
- منابع توان متمرکز، خطوط توزیع طولانیتر، و یک شبکه مدام در حال درهم‌پیوسته شدن باعث آسیب‌پذیری در قبال قطعی برق در زمانی می‌شود که تقاضای الکتریسیته بالاست (مثلاً در طی امواج حرارتی) و وقتی که توفانها رخ می‌دهند. تأثیر قطعی برق همچنین با افزایش وابستگی خانه‌ها و کسب و کارها به کنترل الکترونیکی و سیستم‌های ارتباطی رشد یافته است.
- تمرکز مردم در شهرهای بزرگ تقاضای زیادی برای آب ایجاد می‌کند و می‌تواند منابع آب محلی را تحت فشار قرار دهد، و باعث آسیب‌پذیرتر شدن شهرها در قبال کمبود آب در شرایط خشکسالی شود.
- گسترش بی‌رویه شهری و رقابت برای سایتهای ساخت‌وساز منتج به ساخت‌وساز در مکانهایی همچون دشتهای سیلابی و یا دامنه‌های شیبدار که در قبال شرایط نامساعد آب و هوایی آسیب‌پذیر هستند.
- ساکنان کم درآمد شهرها در ساختمان‌های کمتر از حد استاندارد و دارای عایق‌بندی نامناسب زندگی می‌کنند که ریسکهای ناشی از موجهای حرارتی و دیگر شرایط مساعد آب و هوایی را افزایش می‌دهد. بیخانمانها تقریباً هیچ حفاظتی در قبال این رویدادها ندارند. (Jennifer Penney, Ireen Wieditz, 2007)
- این برای توسعه آتی ضروری است؛ یک رابطه مشخص بین طراحی شهری و آب و هوای محلی در سطح کلان/منطقه‌ای و همچنین در سطح آب و هوای خرد محلی ایجاد شود. بر مبنای درک تغییرات آب و هوایی برای بهبود فرایندهای طراحی، برنامه‌ریز از متریاها، مهارت، تکنولوژی‌ها و ابزارهای مناسب استفاده می‌کند. در طراحی شهری مسائل مورد نظر عبارت‌اند از:

- چیدمان سایت، در معرض قرارگیری و جهت‌گیری.
- ابعاد شکلی و چیدمان سازه جدید و فضاهای باز، توپولوژی و چشم‌انداز.
- استفاده از قابلیت‌های فعال و غیرفعال طراحی و فضاهای باز.
- رابطه و تأثیر بر ساختمان‌های پیرامونی، فضای باز، توپولوژی و چشم‌انداز.

- استفاده از طراحی غیرفعال و فعال انطباق داده شده با آب و هوا.
- انتخاب استفاده از مصالح، ساختوساز و سیستم سرویس‌دهی.

۲-۳- توسعه پایدار اقتصادی

پایداری اقتصادی را می‌توان به این صورت تعریف نمود که انتخاب آن گزینه‌ای که بر اساس بهترین دانش اقتصادی موجود باعث رشد اقتصادی وسیع و پایه‌ای و توسعه بلند مدت گردد. پایداری اقتصادی را باید در متن سیاست‌های مقدم دیگر مثل پایداری سیاسی و اجتماعی، مناسبت‌های فرهنگی و مدیریت صحیح منابع طبیعی جست‌وجو نمود (طاهری صفار و همکاران، ۱۳۹۴: ۴). در طی چند دهه اخیر، رشد شهرها شتاب فوق‌العاده‌ای یافته است. نواحی شهری، بیش از ایالت‌ها، کانون تحرک افراد، ایده‌ها، سرمایه‌گذاری، ارتباطات و تکنولوژی هستند. مهاجرت و پیامدهای آن یک عنصر مهم در شهرها است. مهاجرت شهرها را هدف قرار داده است، نه کشورها را. در شهرهای اروپا، مهاجرت به طرز فزاینده‌ای برای نیاز به کار، تحصیل، تأسیسات درمانی روند افزایشی داشته است، که نتیجه آن بحران اقتصادی، روند بی‌رویه شهرنشینی، تراکم بالا، مشکل حمل‌ونقل، افزایش استفاده از انرژی و آلودگی است. پروژه‌های دارای کاربری شهری امکان دسترسی به اشتغال و ارتقاء فرصت‌های شغلی را بهبود می‌بخشند. پرسش‌های مربوط به خط‌مشی‌ها که با توجه به این روند توسعه پایدار اقتصادی بروز کردند برای سلامت آبی جوامع ما بسیار مهم لحاظ می‌شوند. هنگام شروع پروژه‌های شهری ضروری است که طراحی با توجه به بودجه انجام شود. برآورد هزینه بخش عملی برای توسعه یک پروژه شهری است. از طریق طرح مالی یک پروژه تصمیم می‌گیرد که چقدر می‌تواند ادامه یابد، و هزینه کار، هزینه مواد، هزینه ساخت‌وساز و غیره را تعیین می‌شود. بدون محاسبه هزینه، پروژه نمی‌تواند اجرا شود. توسعه‌دهندگان نیز تلاش می‌کنند تا کارشان را بیابند و ارزش بازار را برای یک پروژه آنالیز کنند. طراحی خوب شهری گاهی ممکن است هزینه بالاسری بیشتری داشته باشد، ولی مزایای قابل توجهی را نیز به جامعه ارائه می‌کند. مزایای آن ممکن است به کل یک شهر سرازیر شوند، و این به طرز فزاینده‌ای در عصری اهمیت دارد که در آن کیفیت یک ناحیه شهری بخش مهمی از مزیت نسبی است. نواحی شهری خوب طراحی شده پتانسیل بالایی برای تبدیل شدن به کانون‌هایی برای تعامل، سرمایه‌گذاری و نوآوری هستند.

۳-۳- توسعه پایدار اجتماعی

پایداری اجتماعی یکی از مفاهیم مرتبط با توسعه پایدار است که از دهه ۱۹۶۰ به بعد در برنامه‌های توسعه کشورهای مختلف وارد شد اما به دلیل عدم اجماع بر سر مؤلفه‌ها و جایگاه آن در میان سایر اجزاء توسعه پایدار، در عمل به گونه بسیار متفاوتی با آن برخورد شده است (واعظ زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۵). توسعه پایدار اجتماعی به دارایی‌های فردی و اجتماعی، قواعد و فرایندهایی ارجاع دارد که افراد و جوامع را برای مشارکت در بلندمدت و دستیابی مناسب به استانداردهای قابل دسترسی اقتصادی زندگی بر مبنای نیازهای خود ابراز شده توانمند می‌سازند. در یک سطح عملی‌تر، توسعه پایدار اجتماعی ناشی از بهبود در زمینه‌های موضوعی قلمرو اجتماعی افراد و جوامع است، از جمله ایجاد ظرفیت و توسعه مهارت‌ها به نابرابری‌های محیطی و فضایی. جوامع پایدار مکانی هستند که مردم می‌خواهند در آینده در آن زندگی کنند و کار کنند. آن‌ها منطبق با نیازهای متنوع ساکنان فعلی و آتی‌شان هستند، به محیطشان حساس‌اند، و در کیفیت بالای زندگی نقش‌آفرینند. آن‌ها ایمن و فراگیر، خوب برنامه‌ریزی‌شده، و فعال هستند و امکان برابری فرصت‌ها و خدمات خوب را برای همه فراهم می‌آورند. بیشتر کار بر بحث مقایسه «شهر هوشمند» و «گسترش بی‌رویه شهرها» متمرکز بوده است. چند مطالعه مدعی شده‌اند که تراکم بالاتر شهرهای فشرده باعث ارتقاء سیستم‌های حمل‌ونقل عمومی، بهبود دسترسی به تأسیسات و سرویس‌ها و کاهش پراکندگی اجتماعی می‌شوند (Burton, 2000). شهرهای فشرده همچنین ممکن است باعث کوتاه‌تر شدن مسیر تا محل کار و سفرهای کمتر با خودرو باشند، که به نوبه خود باعث کاهش آلودگی، ازدحام و سطوح نویز می‌شود. از یک چشم‌انداز جامعه‌شناسی، تراکم همچنین قادر به تأثیرگذاری بر تعاملات اجتماعی در میان ساکنان شهری با نتایج نامشخصی بر توسعه پایدار اجتماعی نواحی شهری است. برخی از نویسندگان این‌گونه استدلال کرده‌اند که تراکم بیشتر می‌تواند تعاملات اجتماعی را تسهیل کند (Talen, 1999) درحالی‌که دیگران این‌گونه استدلال می‌کنند که پیوندهای اجتماعی و حس حضور جمعی می‌تواند در نواحی پرتراکم‌تر بالاتر باشد. (Freeman, 2001)

۴-۳- توسعه پایدار شهری

توسعه پایدار شهری شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهری برای نسل‌های آینده را تضمین می‌کند (Hall, 1993: 24). در واقع، توسعه پایدار شهری، یک فرایند پویا و بی‌وقفه‌ای، در پاسخ به تغییر فشارهای اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی است (Graham and Colin, 2005) به عبارت دیگر، مفهوم توسعه پایدار شهری چند بعدی و دارای ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است (Boggi and Cortina, 2010) توسعه شهری پایدار عبارت است از

ارتقای کیفیت زیست شهری از جمله بخش‌های اکولوژیک، فرهنگی، سیاسی، تأسیساتی، اجتماعی و اقتصادی بدون اعمال هرگونه فشاری بر نسل‌های آینده با فشاری که در نتیجه کاهش سرمایه‌های طبیعی و انحصارات محلی اعمال می‌شود. به عبارت دیگر توسعه پایدار شهری بر راه‌های توسعه و مدیریت به شیوه‌ای پایدار تمرکز و تأکید دارد که در آن به تقویت و ارتقای برخی از جنبه‌های توسعه پایدار از جمله عملکرد انرژی، فضای سبز و واحدهای همسایگی اشاره شده است (Register, 2003).

۴. روش‌های طراحی شهری بر چه مبنایی هستند؟

تعریف این روش دربرگیرنده چند کلیدواژه همچون رویه، سیستماتیک یا منظم به همراه ایده یک هدف تعریف شده شفاف به عنوان یک محصول نهایی است. توصیف روش در لغتنامه جیبی آکسفورد از این قرار است: «روش انجام کار، رویه سیستماتیک». لغتنامه آنلاین Die.net روش‌ها را به این صورت تعریف کرده است: «یک راه انجام کار، به ویژه یک راه سیستماتیک؛ به طور ضمنی به یک چیدمان منطقی منظم (معمولاً بر اساس گام‌ها) اشاره دارد». روش طراحی شهری یک فرایند تکراری، و ذاتاً چرخه‌ای، است که برای رویه‌ها، دستیابی به هدف و پیاده‌سازی طرح استفاده می‌شود. روش‌های پروژه‌های شهری یک راه هدایت یک پروژه و نحوه پرداختن به آن است. وقتی یک پروژه شروع می‌شود، روش‌ها طراح را در مسیر اینکه چگونه یک پروژه را شروع کند، چگونه یک هدف و آنالیز را هدایت می‌کنند و تا مفاهیم را برای یک پروژه مشخص ارائه کند. سپس گام بعدی برنامه‌ریز ترسیم پروژه، ارزیابی نقشه و صحبت با مشتری است. گاهی مداخله در طراح با مشتری، طراحی با بودجه، علاقه افراد، شرایط سیاسی و غیره رخ می‌دهد. سپس طرح‌ها را قبل از پیاده‌سازی و در زمانی که اجرای پروژه در سایت آغاز شد چندین بار مرور می‌کند. ممکن است طرح چند بار در آینده تغییر یابد، ولی برنامه‌ریز پروژه را در آن جهت به اجرا در آورده است.

۴-۱- روش‌های طراحی شهری برای توسعه پایدار

پیدایش دانش طراحی شهری حاصل نگاه عمیق متخصصین بر این دانش است. مبنی بر این که، کیفیت فضا امری تصادفی نیست بلکه نتیجه اقداماتی آگاهانه است. این امر ناشی از عدم موفقیت طراحان شهری در ایجاد فضاهای مطلوب انسانی و نزول کیفیت زندگی در شهرهای امروزی می‌باشد. همزمان با این مسئله، اندیشه توسعه پایدار در بین تصمیم گیران و متفکرین یک موضوعی ریشه ای و بسیار مهم است که تحقق این اندیشه در زندگی انسان تغییر زیرساخت‌های سیاسی، اجتماعی، کالبدی و اقتصادی را طلب می‌نمود (صفاریان و همکاران، ۱۳۹۲). در این پژوهش به بحث درباره روشهای توسعه پایدار پروژه‌های شهری، مناطق حاشیه‌ای و محله‌ها پرداخته شده است. دلیل آن این است که امروزه پروژه‌های شهری، بیش از روستاها، با این تغییرات توسعه پایدار مواجه هستند. روشهای توسعه طراحی شهری به نوع توسعه‌ای اشاره دارند که محیط فیزیکی را تغییر نمی‌دهد و در توانایی شهر برای حفظ ساختارهای اجتماعی و اقتصادی نقش آفرین است. از طرفی مسائل شهری دارای پیچیدگی بالایی می‌باشد و مجموعه‌ای از عوامل در شکل‌دهی به طرح شهری موثر هستند. حتی با در نظر گرفتن یک پارامتر، ذهن طراح اغلب توانایی سنجش تمامی عوامل تاثیرگذار بر آن پارامتر را به صورت همزمان ندارد. علاوه بر آن فرایند طراحی شهری باید به صورت فرایندی بازگشتی در نظر گرفته شود که دارای مشارکت کنندگان متعددی نیز می‌باشد لذا این روش‌ها تا حدودی به توسعه پایدار نزدیک است (حیدری و خطیبی، ۱۳۹۴). از آنجا که هدف این پژوهش تعیین روش‌ها از طریق برخی روشهای عملی طراحان شهری، مرور محققان و تجربه شخصی‌شان است. این روش‌ها در چند مرحله توسعه داده می‌شوند که در ادامه به جزئیات این گامها پرداخته می‌شود.

مرحله ۱- هدف: طراحی شهری نمود بصری شهر، با یک بخش مشخص از شهر برای دستیابی به کیفیت بالایی از زندگی برای عموم است. هدف و مقصود طراحی شهری پیشرفت اجتماعی است که نیاز همگان را درک کند، و تغییر ساختار و ارتقاء اقتصاد محلی، استفاده محتاطانه از منابع طبیعی و حفاظت از محیط زیست، افزایش امکانات، توسعه ساختار مصنوع در نواحی شهری را تسهیل نماید. این همچنین دربرگیرنده اهداف و مشخصه ناحیه، تداوم و افشاء، کیفیت حوزه عمومی، سهولت تحرک، خوانایی، سازگاری و تنوع است. طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای هدف اساسی توسعه پایدار پرداختن به نیازها برای شرایط حاضر و همچنین ایجاد تغییرات و نیازهای آتی است. توسعه نباید با رشد اشتباه گرفته شود. به هدفی که برنامه‌ریز قصد دستیابی به آن را دارد، محیط شهری که با آن سروکار داریم، و جامعه‌ای که در آنجا زندگی می‌کند فکر کنید. پروژه‌های شهری برای توسعه پایدار چهار هدف داشتند. که عبارت‌اند از:

- پروژه‌های شهری از جنبه کارکردی تطابق خوبی با محیط محلی دارند.
- برای بسط یا تعدیل آتی و ایمنی نیز از جنبه ساختاری مناسب باشد.
- خط مشی توسعه پروژه همیشه به تغییرات پایدار توجه دارد.
- نگرانی بابت منافع عمومی

- پروژه باید از نظر زیباشناختی باکیفیت باشد.

از ابتدای یک طراحی شهری، برخی از چیزهای پایه باید چنان برنامه‌های پروژه‌ای یا زمان‌بندی استفاده‌ها و فضای کف ساختمان را برای یک سایت مشخص تعیین شوند. شرایط ایده‌آل برای برنامه‌ریزی و توسعه‌دهنده کنترل توسعه طراحی و برنامه‌ریزی که از قبل برای یک سایت مشخص در نظر گرفته شده است. این توصیه در چند مکان مختلف ظاهر می‌شود: آن را می‌توان در نقشه محلی یا در طرح کلانی یافت که می‌تواند دربرگیرنده خلاصه‌های برنامه‌ریزی، خلاصه‌های طراحی، چارچوبهای طرح‌ریزی، هدایت سایت خاص (توپوگرافی، منطقه‌بندی، زیرساخت‌ها، و امکانات محله‌ای)، طرح اقدامهای مراکز شهرها، و طرح نقشه‌ریزی باشد. در زمان ارائه راهنمای توسعه سایت، یک دید واقع‌گرایانه مهم است، به عنوان مثال طراح باید یک ایده قوی درباره زمینه دستیابی به توسعه و ارزش زمین داشته باشد. عنوان پروژه از این بابت مهم است که ایده‌های روشنی درباره الزامات طراحی برای هر سایت مشخص می‌دهد. این فرایند کنترل توسعه مذاکره کلی بین توسعه‌دهنده و مرجع محلی انجام شد.

مرحله ۲- تحقیق: درک و بررسی درست سایت اهمیت اساسی دارد. سه جنبه اصلی برای آنالیز شهر وجود دارد. اولین

ملاحظه به خوانا بودن ساختار شهری مربوط می‌شود، یعنی شیوه‌ای که در آن افراد محیط را درک نموده و به آن واکنش نشان می‌دهند. این به آن کیفیتهای یک مکان توجه دارد که به آن یک هویت فوری می‌دهد، هویتی که به سرعت توسط استفاده‌کنندگان برای شناسایی ساختمان‌های مهم عمومی و مذهبی، مناظر و مناطق مورد استفاده قرار می‌گیرد. جنبه دوم آنالیز ظاهر شهر به نفوذپذیری محیط مربوط می‌شود، یعنی انتخابی که برای کاربر ارائه می‌کند (مانند خیابان، مسیرها، لبه‌ها، و پارکها، میدان). جنبه سوم، یعنی تحلیل بصری دربرگیرنده مطالعات فضای شهری، رویکرد در قبال نماها، پیاده‌رو، خط بام، مجسمه خیابان و تحلیلی از پیچیدگی جزئیات بصری که یک مکان را از مکان دیگر متمایز می‌سازد.

برای تغییرات توسعه پایدار ما درک می‌کنیم که «با چه محیط شهری کار خواهیم کرد؟» و ابعاد و مشخصه‌های محیط شهری را مورد بررسی قرار می‌دهیم. این تحقیقها برای تغییرات پایدار عبارتند از:

- درک مکان: توسعه طراحی پایدار با یک درک نزدیک از مکان آغاز می‌شود. اگر ما به ظرائف مکانی حساس باشیم، می‌توانیم در محلی ساکن شویم بدون اینکه آن را تخریب کنیم. درک مکان به تعیین روشهای طراحی همچون جهت‌گیری خورشیدی یک ساختمان در سایت، حفاظت از محیط طبیعی و غیره کمک می‌کند.
- ارتباط پیدا کردن با طبیعت: اینکه آیا سایت طراحی ساختمانی در داخل شهر یا در محلی طبیعت‌تر باشد، ارتباط یافتن با طبیعت محیط طراحی شده را به زندگی باز می‌گرداند. طراحی موثر به ما کمک می‌کند از مکانمان درون طبیعت مطلع شویم.

- درک فرایندهای طبیعی: در طبیعت هیچ ضایعاتی وجود ندارد. محصول جانبی یک ارگانیزم غذای ارگانیزم دیگر می‌شود. به عبارت دیگر، سیستم‌های طبیعی از حلقه‌های بسته ساخته شده‌اند. با کار با فرایندهای زنده، ما به نیازهای همه گونه‌ها احترام می‌گذاریم. فرایندهای درگیرکننده‌ای که به جای تخلیه کردن بازتولید می‌شوند باعث زنده‌تر شدن کار می‌شوند. قابل رویت کردن فرایندها و چرخه‌های طبیعی محیط طراحی شده را به زندگی باز می‌گرداند.

- درک تأثیر محیط زیستی، اجتماعی و اقتصادی - این طراحی تلاش دارد تا با ارزیابی سایت، به درکی از تأثیر باثبات، انرژی جای گرفته و سمیت مصالح، راندمان انرژی طراحی، تکنیکهای ساخت‌وساز، خط مشی منطقه‌بندی و نیاز اجتماعی برای طراحی برسد.

- رو آوردن به فرایندهای طراحی همکارانه: طراحان توسعه پایدار متوجه می‌شوند که گوش دادن به نظرات دیگران مهم است. همکاری با مشاوران سیستمها، مهندسان و کارشناسان دیگر در اوایل فرایند طراحی رخ می‌دهد، و نه پس از آن. طراحان نیز به نظر جوامع محلی گوش می‌دهند. طراحی برای همه کاربران (ساکنان محله یا کارفرمایان اداری) در حال تبدیل شدن به یک روش استاندارد است.

- درک افراد: پروژه باید طیف کامل فرهنگها، نژادها، مذاهب و عاداتهای افرادی که قرار است محیط مصنوع را مورد استفاده قرار داده و مانع از محیط مصنوع شوند. این نیاز به حساسیت و دلسوزی درباره نیازهای افراد و جامعه دارد.

مرحله ۳- آنالیز: وقتی ما آنالیز را شروع می‌کنیم مراحل را به صورت ذیل دنبال می‌کنیم:

- چرا آنالیز انجام می‌دهیم، هدف ما چیست؟ آیا ما اطلاعاتی درباره بخشهای مشخص سایت شهری نیاز داریم؟ اگر اینطور است کدام موارد مورد نیاز است؟ آیا ما داده‌های آگاهی بخش ویژه‌ای را می‌خواهیم؟
- ما چه اطلاعاتی را می‌خواهیم، و به چه مقدار؟ آیا واحدهای مشورتی دیگر می‌خواهند از آن برای پروژه‌های دیگر استفاده کنند؟

- این اطلاعات را برای چه کسی گردآوری می‌کنیم؟ از شورا و جامعه؟
همه اینها به هدف ما بستگی دارد. وقتی ما روش مشاوره‌مان را انتخاب می‌کنیم، با افراد بر اساس سن، قومیت، سطح سواد و دیگر موارد جامعه مشاوره خواهیم کرد. این سه سوال انتها باز را از افراد به صورت تلفنی، پرسشنامه‌ای یا چهره به چهره مطرح می‌کنیم:

- در رابطه با (مکان) چه چیزی را می‌پسندید؟
- در رابطه با (مکان) چه چیزی را نمی‌پسندید؟
- مایلید چه چیزی درباره (مکان) تغییر کند؟

برای یک سایت مشخص، ما باید داده‌های پایدار را به صورت ذیل آنالیز کنیم:

جدول ۱- ابعاد توسعه پایدار جهت تحلیل یک سایت مشخص

توسعه پایدار محیطی	توسعه پایدار اقتصادی	توسعه پایدار اجتماعی
- افزایش دمای متوسط هر سال برای طراحی فرایند - متوسط افزایش سطح دریا و بارندگی در هر سال، برای یافتن ناحیه سیل و طراحی در منطقه و ارتفاع ایمن	- آنالیز بازار برای وضعیت اقتصادی برای توسعه یک پروژه	- خط مشی دولت - منطقه‌بندی - قانون ساخت‌وساز - «شهر فشرده» در مقایسه با «گسترش بی‌رویه شهری»

ما همچنین برخی از مباحث کلی همچون این موارد را آنالیز می‌کنیم:
نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدات (SWOT): آنالیز SWOT یک ابزار مفید برای گردآوری و ساختاربندی داده‌ها است. این تکنیک یک ابزار حمایتی برای تصمیم‌گیری است که عموماً برای تحلیل نظاممند محیط داخلی و محیط خارجی شهر استفاده می‌شود. با تعریف نقاط قوت و نقاط ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدها شهر می‌تواند راهبردهایی برای تقویت نقاط قوت و برطرف کردن نقاط ضعف و همچنین استفاده از فرصت‌ها برای مقابله با تهدیدات اتخاذ کند (Yuskel & Divenen, 2007:36). ارزیابی درونی تمامی جنبه‌های داخلی و در کنترل شهر را تحت عنوان نقاط قوت و نقاط ضعف و ارزیابی بیرونی شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، تکنولوژیکی و رقابتی بیرون از شهر و خارج از کنترل آن را تحت عنوان فرصت‌ها و تهدیدها بررسی و تحلیل می‌کند و از جایجایی عوامل و اجزا SWOT ماتریس آن تشکیل شده و از ترکیب آن‌ها راهبردهای مختلف ارائه می‌شود (Dyson, 2004: ۶۳۲). آنالیز SWOT می‌تواند در تعریف روشن‌تری از طراحی نقش‌آفرینی کند و راه را برای راهکارهای طراحی هموار نماید. زمینه عمده در تغییرات بایات عبارت‌اند از حوزه مردم، تغییرات محیط‌زیستی، بخش اقتصادی (برای تخصیص بودجه) و خط مشی دولتی. همانطور که به عنوان مثال، ما از طریق گردآوری داده‌ها متوجه می‌شویم که جهت‌گیری سایت و آب و هوا شرایط بسیار متلاطمی هستند. از اینرو این راهنمایی و اطلاع‌رسانی به ما در زمانی است که ما طراحی را توسعه می‌دهیم.

روند، پیش‌بینی و سناریو: آنالیز روندها، پیش‌بینی و سناریو، ارائه پیش‌بینیها درباره آینده، این طرح سپس مبتنی بر این پیش‌بینیها بود. با تجربه مشخص شد که پیش‌بینیها درباره آینده ممکن است تا حدود زیادی بر مبنای محاسبات باشد. رویدادهای عمده‌ای همچون تغییر در رویکردهای سیاسی، سقوط بازار بورس و بسیاری از رویدادهای احتمالی آتی را می‌توان در یک سری از سناریوهای مختلف جای داد. این سناریوها را می‌توان در پیش‌بینیها تزریق نمود، که به نوبه خود باعث منتج به مجموعه‌ای از روندهای مختلف برای هر مبحث آنالیز شده می‌شود. ما این داده‌ها را برای هر شهر مشخص گردآوری می‌کنیم که مشخص شود چه تعداد افراد هر سال مهاجرت می‌کنند و چرا از اینرو این می‌تواند به ما برای محاسبه نرخ استفاده‌کنندگان کمک کند. تهیه یک پروژه شهری یک فرایند بلندمدت است. گاهی داده‌های حاضر برای آینده، که پروژه تکمیل شود، مناسب نیستند. اگر ما طرح پیشنهادی را با نگرانی داده‌های حاضر و آتی آماده کنیم آنگاه پروژه می‌تواند نیازهای استفاده‌کنندگان را محقق نماید.

محدودیت‌ها و احتمال‌ها: نقشه محدودیت‌ها، به عنوان مثال، دربرگیرنده اطلاعاتی درباره مکان و طراحی هرگونه پروژه مورد تایید قرار گرفته برای تعریض معابر، سایتهایی با تاییدیه‌های برنامه‌ریزی، کاربری اراضی یا محدودیت ساختمان‌های بلندمرتبه، ساختمان‌های طراحی شده براساس علائق تاریخی، در کنار هرگونه ویژگی مهم زمین یا سرویسدهی آن است. نقشه امکانها دربرگیرنده آیت‌هایی همچون نواحی مناسب برای توسعه، ارتباطات احتمالی با نواحی مجاور در شهر، ویژگی‌های منطقه، گروههای ساختمان‌های دارای اهمیت برجسته معماری، با تغییر کاربری، موقعیتهایی که در آن‌ها توسعه می‌تواند ظاهر محیط مصنوع و مناطقی که در آن‌ها چشم‌انداز هم وجود دارد می‌تواند مفید واقع شود.

برهم‌گذاری نقشه‌ها: تجزیه و تحلیل محدودیتها و امکانها را می‌توان به صورت گرافیکی به صورت یک سری از نقشه‌های غربالی انجام بیان نمود.

مرحله ۴- ترسیم طرح و بیانیه طراحی: طراحی یک عنصر مهم برای دستیابی به مقصد است. اگر ناکامل یا متناقض باشد، سازنده می‌تواند بر کیفیت نتایج مصنوع اتکا نماید. برای سایت‌های بزرگ، پیچیده و حساس، بیانیه‌های طراحی برای کمک به متقاضیان برای توضیح رویکردشان مورد نیاز هستند. برای تمام شرایط برخی از مراحل طراحی لازم هستند، اینها عبارت‌اند از:

- دیاگرام سایت و منطقه
- محدودیتهای توسعه
- حوزه عمل فرصت برای توسعه
- نحوه جا انداختن توسعه در شهر کوچک یا روستا و ارتقاء مشخصه
- چگونه چیدمان دسترسی سایت، ساختمانها، فضا و پارکینگ بهترین استفاده را از سایت به عمل می‌آورد و خوب عمل می‌کند.
- چگونه نشستن، مقیاس‌بندی و تجمع با ناحیه مورد نظر ارتباط پیدا می‌کند
- دلایل ظاهر آن (برآمدگی، سطح زمین)
- چگونه طراحی همراستا با توسعه پایدار است (دارای راندمان انرژی، بادوام، قابل دسترسی برای همه، ایمن و به راحتی قابل نگهداری).

مرحله ۵- ارزیابی طرح: هدف پروژه‌های طراحی شهری بهبود شرایط اجتماعی، اقتصادی و زیرساختی به جای تمرکز بر هدف تجدید شهری فیزیکی است. از اینرو، پروژه‌هایی که هدفشان بازتولید شهرهای داخلی است به صورت یک سری از اقدامات به هم پیوسته عمل می‌کنند که در آنها افزایش سطح اشتغال به بهبود توسعه پایدار به طور کلی ارتباط داده می‌شود. برای این نوع از پروژه مسئله روش‌ها باید از یک چشم‌انداز اقتصادی و اجتماعی در نظر گرفته شود، به طوری که:

- ارزیابی اقتصادی طراحی شهری: مهمترین ابزار مورد استفاده برای انجام یک ارزیابی اقتصادی پروژه‌های طراحی شهری تحلیل هزینه-فایده است.
 - ارزیابی اثرات منفی بر محیط زیست: ارزیابی تأثیر بر محیط فیزیکی، کیفیت هوا، آب، خاک، نواحی تحت حفاظت میراث فرهنگی، محیط زیست حیوانی، چشم‌انداز، آب و هوا.
 - شناسایی اثرات منفی: شناسایی اثرات منفی بر اقتصاد محلی، محیط محلی، ارزشهای زیباشناختی و فرهنگی، زیرساخت.
- ارزیابی در بسیاری از سطوح رخ می‌دهد که از تحقق مطالبات فنی تا توانایی برای دستیابی به پذیرش عمومی رخ می‌دهد. این فازی است که در آن طرحهای مقدماتی تولید شده در فاز سنتز با اهداف اصلی و تعاریف مسئله مقایسه می‌شوند. این ارزیابی از دو جهت طبقه‌بندی می‌شود:

- الف) این راه‌حل تا چه حد در مسئله می‌گنجد.
 - ب) این پیشنهادها را تا چه آسان می‌توان پیاده‌سازی کرد.
- این مسائل به طور مداوم در حال تغییر هستند. راهکار توسعه‌ای برای مسائل که در یک وضعیت جریان هستند شبیه شلیک به یک هدف در حال حرکت است. با اهمیت یافتن مشارکت شهروند، مسئله از نظر زمانی تغییر می‌یابد.

مرحله ۶- گزینه جایگزین طرح: در زمان تهیه متدلوژی، باید حوزه عملی برای راهکار طراحی جایگزین وجود داشته باشد. این بخش مفاهیم طراحی را ارائه می‌کند که درکی از محدودیت‌های مسئله را بازتاب می‌دهند و راهکار بهینه را پیشنهاد می‌دهند. در این مرحله، داده‌های تولید شده و آنالیز مسئله باید به پیشنهادی اجرائی تبدیل شود، و ممکن است چند مفهوم پیشنهاد شوند. معمولاً بیش از یک راه برای حل مجموعه مشخصی از مسائل وجود دارد. طرح جایگزین رویکرد به مسئله جدید به شیوه جدیدی است. در این روش داده‌های حاضر به شکل متفاوتی آنالیز و ارائه می‌شوند. گاهی مباحثه و مشورتی و مشاور در یک طرح تداخل دارد. از اینرو ارائه طرح‌های جایگزینی که اقداماتی را در شرایط مشخص انجام دهند مهم است.

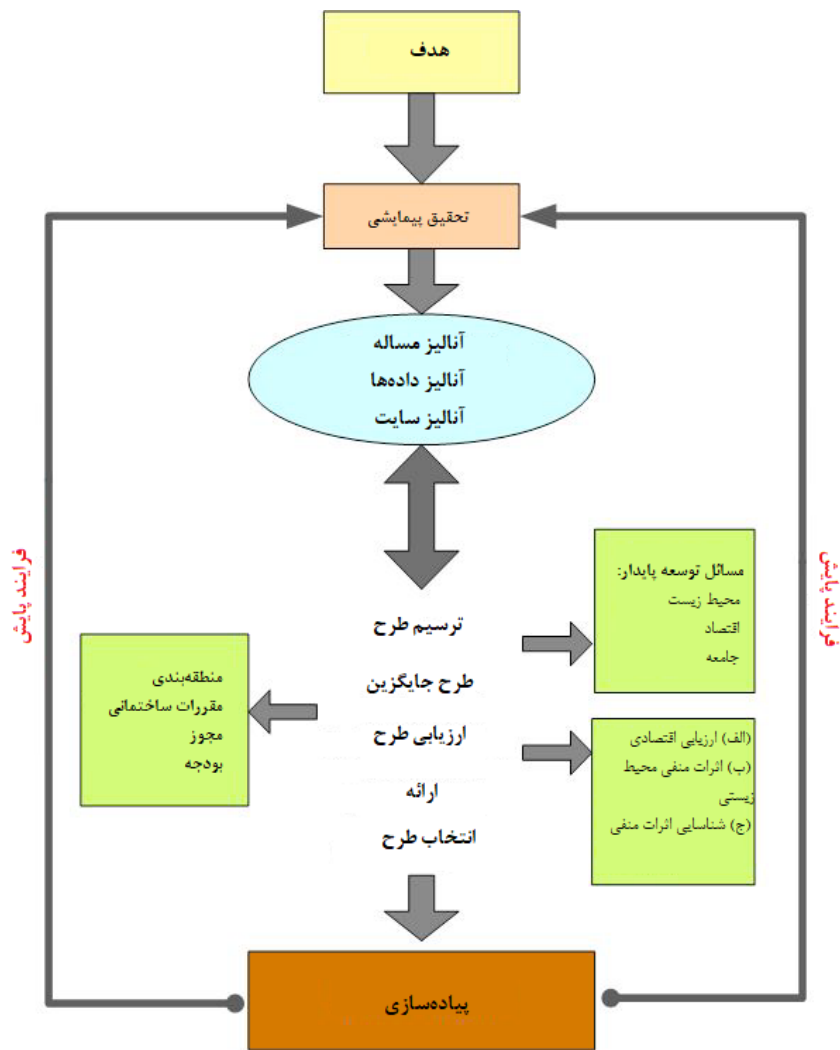
مرحله ۷- ارائه: طراحی به صورت یک فرایند بر مبنای حفاظت و درک انجام می‌شود. اساساً، این بدان معناست که چگونه طراحان به درکی از مسائل می‌رسند و ایده‌هایی درباره راهکارها از طریق فرایندی دریافت می‌کنند که شبیه مباحثه است. ارائه عبارت است از ابزارهای در دسترس برای ابراز ایده‌های طراحی. ابزارهای ارائه به پروژه، سند آن، مهارت و مخاطبان آن بستگی دارند.

مرحله ۸- انتخاب طرح: پس از تحقیق، آنالیز، مرور طرح، یک سری ملاقاتها با مشتری، برنامه‌ریزی، مشاور و دیگران، بحث برای در نظر گرفتن طرحی برای پیاده‌سازی انجام می‌شود. تمام طراحیهای شهری نهایتاً نه تنها بر اساس ایده‌های طراحی شکل می‌گیرند بلکه همچنین باید موارد ذیل را در نظر بگیرند:

- تغییرات باثبات در طرح که نیازهای آتی را لحاظ کرده باشند
- تصمیمات و منابع بازاریابی بخش عمومی و خصوصی برای تامین مالی
- پس از انتخاب طرح، دو مرحله مهم در جهت پیاده‌سازی وجود دارد، اینها عبارتند از:
 - چارچوب بندی مجوز: مجوزهای برنامه‌ریزی یکی حساسترین ابزارهای در دسترس برای کنترل کیفیت طراحی هستند. این طرح توسط مرجعی با حقوق قانونی برای شرایط ساخت و منطقه‌بندی اعطا گردید. پس از آنکه کل فرایند تکمیل شد، این پرسش وجود داشت که طراحی آن در سطح پایین کشور باقی می‌ماند. هر کشور قوانین و اقدامات ساختاری خاص خودش را دارد. سیستم منطقه‌بندی نیز اهمیت خاص دارد (مانند مسکونی، تجاری و غیره) یا باید استفاده ترکیبی داشته باشد، که این به منطقه و کاربری آن بستگی دارد.
 - مداخله داشتن پس از مجوز طرح‌ریزی: پس از مجوز، قصد برنامه‌ریزی شروع کارهای عملی است، و ممکن است تضعیف شده و به پیمانکار فرعی سپرده شود، و از اهداف خود فاصله بگیرد. در این زمان، کار برنامه‌ریزی پیگیری این وضعیت است.

مرحله ۹- پیاده‌سازی: وقتی ما شروع به پیاده‌سازی یک پروژه در یک سایت مشخص می‌کنیم، به برخی اسناد نیاز داریم:

- الزامات چیدمان سایت: اینها ممکن است، از جمله، دربرگیرنده عقب‌نشینیهای حداقلی (فاصله حداقلی از سازه تا جلو، کنار یا عقب خط هدف)، درصد حداکثری سایت که می‌تواند توسط سازه تحت پوشش قرار داده شود، چیدمان مسیرهای خودرویی و عابران، نیازهای پارکینگی، نیازهای غربالگری و محدودیتهای برای ابعاد و قراردادی علامتها.
- الزامات برای مشخصه سازه: اینها ممکن است دربرگیرنده ارتفاع ماکسیموم سازه، تعداد ماکسیموم طبقات، و مساحت ماکسیموم کف سازه باشند. مورد اخیرالذکر اغلب بر حسب نسبت مساحت کف (FAR) ارائه می‌شود، که نشانگر یک نسبت مجاز ماکسیموم مساحت کف به مساحت سایت است.
- کاربردهای متناسب با سازه: دستورالعمل منطقه‌بندی به تدریج مشخص خواهد نمود که چه کاربردهایی مجاز هستند و کدامشان در یک حوزه مشخص اینطور نیستند. مانند نواحی مسکونی، نواحی تجاری و غیره، منطقه‌بندی در منطقه‌ای تا منطقه دیگر برای ساختار کارکردی متفاوت است.
- موضوعات رویه‌ای: یک ترتیب معمول این است که برای ساختمان تقاضای مجوز شود. این دستورالعمل به تدریج همچنین یک رویه را مشخص خواهد کرد که از طریق آن یک متقاضی می‌تواند برای دریافت کمک تقاضا دهد.
- مدیریت پروژه فاکتور مهمی برای ایجاد پروژه و پیاده‌سازی در مرحله ساخت فرایند است. مدیریت پروژه به عنوان یک راه قوی کنترل جوامع و متقاعد کردن آنها در جهت یک هدف مشخصا جافتاده استفاده شد. کلید مدیریت موفق پروژه پیگیری واقعی برنامه‌ریزی پروژه، پایش وضعیت موجود و زیر نظر داشتن نحوه پیشرفت پروژه است. مدیریت پروژه یک بخش مهم از کنترل پروژه و به روز نگه داشتن پروژه است.
- برنامه‌ریزی یک فرایند مداوم است که با یک بینش آغاز می‌شود و اهداف، مقاصد، سیاستها و توصیه‌ها را برای دستیابی به آن بینش تعیین می‌کند. برنامه‌ریزی باید شرایط موجود را تا جایی به رسمیت بشناسد که بر آینده تأثیر بگذارند. نتایج فرایند پیاده‌سازی برای دستیابی به آن بینش مورد ارزیابی قرار می‌گیرند، و اهداف، مقاصد، خط‌مشی‌ها و توصیه‌ها اصلاح و مجدداً بکار گیری می‌شوند. برنامه‌ریز غالباً طیفی از درخواستها را برای تغییرات دریافت می‌کند، که بسیاری از آنها نیاز به دقت ویژه دارند. مرور طرح در سایت به صورتی که ساخته شد است، ترجیحاً با توسعه‌دهنده، برای لحاظ نمودن جنبه‌های حیاتی جزئیات واجد بیشترین ارزش است. در شرایط عملی، فقدان سیستم پایش پروژه وجود داشت، از اینرو پروژه تکمیل شد ولی نه با طراحی موفق. از اینرو برای روشهای طراحی و سیستم‌های مرور، طراحی شهری بسیار مهم است.

شکل ۲- روش طراحی پیشنهادی

۵. نتیجه گیری

کلیت این پژوهش به توصیف روش‌هایی برای پروژه ساخت شهری برای توسعه پایدار پرداخته است به ارزیابی توسعه پروژه شهری در آینده کمک خواهد کرد. ساختار کلی این پژوهش به این صورت بود که ما این روش را مرحله به مرحله دنبال کردیم. ابتدا یک هدف را تثبیت کردیم، سپس به تحقیق و آنالیز سایت و داده‌ها پرداختیم. سپس طرح‌ها را ترسیم نموده، طرح را بهبود دادیم، با مشتری مشورت کردیم، ارزیابی طرح را انجام دادیم، راه‌حل جایگزینی برای طرح ارائه نموده و یک طرح را انتخاب کردیم. در این فرایند ترسیم، طرح‌ها ممکن است چند بار تغییر کنند. وقتی ما این کارها را انجام می‌دهیم، باید درباره منطقه‌بندی، قانون، مقررات و مجوز از مرجع برنامه‌ریزی محلی کسب اطلاع کنیم. بخش‌های دیگر در حوزه منافع عمومی قرار می‌گیرند. همه طراحی‌های شهری نهایتاً نه تنها بر اساس ایده‌های طراحی بلکه همچنین بر اساس تصمیمات بازاریابی بخش دولتی و خصوصی و منابع تامین مالی شکل می‌گیرند. سپس نوبت به مرحله پیاده‌سازی می‌رسد، که مدت زیادی طول می‌کشد، که گاهی چند سال می‌شود. از اینرو در سطح پیاده‌سازی ما این فرایند را از آنالیز سایت تا پیاده‌سازی پایش می‌کردیم، زیرا از نظر زمانی، شرایط آغازین سایتبا زمان پیاده‌سازی پروژه متفاوت هستند. مسائل، کارکردها، و ابعاد فرهنگی پایدار با گذشت زمان تغییر می‌کنند. از اینرو پس از مدت مشخصی، نیاز به تجزیه و تحلیل پروژه خواهد بود. پیاده‌سازی روش‌های پایدارتر اکنون از این بابت اهمیت اساسی دارد که ما می‌توانیم از کیفیت بالای زندگی امروز بهره‌مند شویم و در عین حال اطمینان داشته باشیم که نسل‌های آینده نیز منابعی که به آن‌ها نیاز دارند را در اختیار خواهند داشت.

۱. احمدی، حسن (۱۳۹۱) ابعاد اجتماعی، توسعه پایدار، پنجمین کنگره بین المللی جغرافیدانان اسلام.
۲. آدریان پیئس (۲۰۰۴) استراتژی های برنامه ریزی و طراحی برای پایداری و سود، مجله مدیریت زیست محیطی، شماره ۹۰.
۳. حیدری، ساناز، خطیبی، محمدرضا (۱۳۹۴) شناخت فرایند طراحی شهری نوین پارامتریک، اولین کنگره علمی و پژوهشی افق های نوین در حوزه مهندسی عمران، معماری، فرهنگ و مدیریت شهری.
۴. خسروی، فروزان (۱۳۹۵) طراحی شهری و توسعه پایدار، چهارمین کنفرانس ملی پژوهش های کاربردی در مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری.
۵. رشنوفر، آیت (۱۳۹۳) بررسی و تحلیل روش های برنامه ریزی شهری براساس دیدگاه توسعه پایدار، کنفرانس ملی الکترونیکی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی و اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی.
۶. زیاری، کرامت اله (۱۳۹۲) برنامه ریزی شهری براساس توسعه پایدار، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهری، شماره دوم.
۷. صفاریان، پیام، جعفری، مریم، همتی، محمدمهدی (۱۳۹۲) طراحی شهری با رویکرد توسعه پایدار، اولین همایش منطقه ای معماری، معماری پایدار و شهرسازی.
۸. طاهری صفار، مرجان، ابوالحسنی، لیلی، شاهنوشی فروشانی، ناصر (۱۳۹۴) پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی سدهای بزرگ، سومین همایش ملی پژوهش های محیط زیست و کشاورزی ایران.
۹. نقدی، اسدالله، صادقی، رسول (۱۳۸۵) حاشیه نشینی چالشی فرا روی توسعه پایدار شهری (با تأکید بر شهر همدان)، فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰.
۱۰. واعظ زاده، ساجده، نقدی، اسدالله، ایاسه علی (۱۳۹۴) مولفه های پایداری اجتماعی در برنامه های توسعه ایران، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، دوره ۷، شماره ۲.
11. Boggia. A., Cortina. C(2010). Measuring sustainable development using a multi-criteria model, Journal of environmental management, Vol. 91, Issue 11, 2301-2306.
12. Dayson, R.G (2004), Strategic Development and SWOT Analysis at the University of War wick, European Journal of Operational Research, No, 52.
13. Feng L, Xusheng L, Dan H, Rusong W, Wenrui Y, Dong L, Dan Z(2009). Measurement indicators and an evaluation approach for assessing urban sustainable development: A case study for Chinas Jining City, Landscape and urban planning, 90, 134.
14. Graham H., Colin H(2005). Sustainable Cities, published in the Taylor and Francis e-Library
15. Hall. P(1993). Urban 21: Global conference in Berlin, Deutschland, 4(9), 24
16. Hasrris, Jonathan M(2000). Basic principal of sustainable development. Tufts university, USA
17. Strange (2008), T., Bayley, a. Sustainable Development, OECD, 2008, 24, 2006
18. Yuksel, I and Divinen, M.D (2007) Using the Analytic Network Process (ANP) in a SWOT Analysis – a Case Study for Textile Firm, Information Sciences, No, 177.

رونق درآمدهای پایدار شهرداری ها مستلزم ممیزی بهینه املاک شهری

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۲۱

کد مقاله: ۳۴۵۵۰

میلاد گل زاده^{۱*}، تکتیم حنایی^۲

چکیده

کسب درآمد در شهرداری ها از اموری است که تأثیر عمده ای در ارائه خدمات شهری به شهروندان دارد. اگر شهرداری ها نتوانند درآمد کافی و پایدار به دست آورند، نخواهند توانست تأسیسات ضروری در شهر را ایجاد و اداره کنند. هر چند که منابع مالی شهرداری ها به صورت مختلف قابل حصول است اما همه آن ها از خصوصیات درآمدهای پایدار برخوردار نیستند. از این رو دستیابی به روش های جدید تأمین منابع درآمدی پایدار و مطمئن و بدون تبعات ناگوار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نقش بسیار مؤثری در رضایت جامعه شهری، سرعت بخشیدن به توسعه و عمران محدوده های شهری و در نهایت مدیریت مطلوب شهرها خواهد داشت. دسترسی به اطلاعات دقیق و به هنگام وضعیت املاک و اصناف یکی از مهم ترین پیش نیازهای تصمیم سازان و تصمیم گیران عرصه برنامه ریزی شهری است. استقرار و به هنگام سازی پایگاه داده املاک یک موجودیت زیرساختی و ماندگار برای درآمدزایی شهرداری ها بوده و در امر پایش توسعه شهرها یک ابزار کلیدی محسوب می شود و صدور هرچه عادلانه تر و دقیق تر عوارض عمران نوسازی و خدمات شهری و کسب و پیشه به عنوان یکی از انواع درآمدهای پایدار جز با پیاده سازی یک سامانه مبتنی بر پایگاه داده امکان پذیر نخواهد بود. در این پژوهش با توجه به مبانی نظری و آرا خبرگان و متخصصین ابتدا به تدوین شاخصه های ممیزی بهینه املاک پرداخته شده است سپس به ارائه الگویی جهت استفاده از این شاخصه ها برای افزایش درآمدهای پایدار شهرداری پرداخته ایم. می توان بیان کرد که پژوهش حاضر بر اساس ماهیت و روش پیمایشی، یک پژوهش توصیفی-پیمایشی از نوع کاربردی می باشد.

واژگان کلیدی: منابع مالی، درآمدهای پایدار، پایگاه داده املاک، ممیزی املاک

۱- کارشناسی ارشد، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران (مسئول مکاتبات)
milad1992_4@yahoo.com

۲- استادیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران

۱- مقدمه

بررسی منابع درآمدی شهرداری‌ها روشن می‌سازد که منابع درآمدی پایدار سهم ناچیزی در تأمین مالی شهرداری‌ها دارند بنابراین درآمد شهرداری‌ها باید در ماهیت خود به سمت منابع پایدار، منظم و قابل وصول حرکت کند و منابع درآمدی ناپایدار جای خود را در ردیف‌های درآمدی شهرداری‌ها به منابع پایدار، مستمر و قابل وصول بدهد. به گونه‌ای که مناسب‌ترین منبع درآمدی در حوزه اقتصاد شهری را می‌توان کارآمد نمودن نظام تشخیص اقتصادی منابع دانست که زیربنای رشد اقتصادی را برای همه شهرداری‌ها فراهم می‌سازد عواملی چون نیروی انسانی کارآمد، ساختار سازمانی مناسب، آموزش تخصصی و حرفه‌ای مدیران، ایجاد و توسعه بانک اطلاعات و ضوابط و آئین نامه‌ها و دستور کارهای اجرایی در حوزه درآمدی می‌تواند سبب کارآمدی این نظام گردد. در نهایت مالیات و وضع عوارض بر املاک و دارایی‌های غیرمنقول -اعم از واحدهای صنعتی، مسکونی، تجاری، تفریحی، زمین و جزء این‌ها می‌تواند منبع درآمدی مناسبی برای شهرداری‌ها باشد و شهرداری‌های ایران می‌توانند با استفاده از تجارب سایر کشورها در جهت چگونگی وصول این منبع درآمدی در جهت تأمین منابع جدید درآمدی استفاده کنند.

مطابق ماده ۹ قانون نوسازی و عمران شهری که در سال ۱۳۴۷ به تصویب رسیده است؛ ممیزی‌هایی که طبق مقررات این قانون از طرف شهرداری به عمل آید تا پنج سال ملاک وصول عوارض می‌باشد، این در حالی است که در شهر مشهد اولین و جامع‌ترین دوره ممیزی به سال ۱۳۷۱ بازمی‌گردد که به صورت کلی در سطح شهر انجام شده است، در سال ۱۳۸۳ در طرحی قسمت‌های باقیمانده و اختلافی طرح قبلی تکمیل گردیده است، سپس در سال ۱۳۹۲ ممیزی تنها در خصوص اصناف منطقه هشت صورت می‌گیرد و همین طرح در سال‌های ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴ در منطقه یک به انجام می‌رسد و پس از آن در سال ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ قسمتی از املاک و اصناف مناطق ۱، ۴، ۵، ۱۰ و ۱۱ به صورت لکه‌ای مورد ممیزی قرار می‌گیرد. در مقابل شهرداری تهران به عنوان یکی از رقبای کشوری شهر مشهد در امر سیاست و مدیریت پنج‌مین دوره ممیزی خود را آن هم به صورت مکانیزه تجربه کرده و اکنون در تکاپو تدارک ممیزی دوره ششم می‌باشد. در گام نخست شهرداری مشهد گویا از شهرداری پایتخت کشور هم چند قدمی جامانده چه رسد به تدارک مدلی بروز در سطح بین‌المللی. با اعمال روش‌های مکانیزه و هوشمند و همچنین بهره‌مندی از امکانات تکنولوژی روز در روند شناسایی، برداشت، محاسبه، صدور و ابلاغ ممیزی و عوارضات می‌توان در یک سو سرعت لازم به این پروسه (کسب درآمدهای پایدار) و از سوی دیگر تدارک بانک اطلاعاتی یکپارچه و قابل نظارت و آمارگیری را با کمترین خطا مشاهده و در دست داشت.

۲- اهمیت و ضرورت

تغییرات محسوس و شدید در خصوص بانک اطلاعاتی اصناف و املاک که بیش‌ترین تغییرات و بروز رسانی را داشته است بدین معناست که در این سالیان روند توزیع قبوض عوارض سالیانه با مشکلات شدید از جمله عدم توزیع صحیح و یا حتی عدم امکان توزیع مواجه بوده که مستقیماً برروی وصول به هنگام این عوارض تاثیر گذار خواهد بود. نرسیدن قبوض عوارض فوق‌الذکر به عنوان یکی از منابع اصلی درآمدهای پایدار به دست مالکین و مودیان، با توجه به اینکه اکثریت شهروندان آگاهی لازم و یا تمایل به پرداخت پیش از دریافت فیش مربوطه را ندارند، موجب وصول نگردیدن بها عوارض در سال جاری خود می‌گردد که از دو جنبه زیان بار خواهد بود؛ ابتدا زیان به ارگان شهرداری از لحاظ وصول دیر هنگام و یا عدم وصول قسمتی از درآمدهای پایدار و در مرحله بعدی زیان به مالکین بدلیل تعلق جریمه ای سالیانه. با عنایت به اینکه سرپرستی توزیع جمعی قبوض سه منطقه در سال ۹۵ و شش منطقه در سال ۹۷ به عهده اینجانب بوده است با مشکلات این حوزه تا حدودی آشنایی لازم را دارم، قالب این مشکلات از قدیمی بودن ممیزی و عدم بروز رسانی اطلاعات سیستمی نشات می‌گیرد، بصورتی که بطور مثال حتی اگر نیرو موزع آموزش دیده و مجهز به سیستم نقشه خوان آنلاین مخصوص املاک شهرداری هم باشد و ملک مورد نظر را بطور صحیح شناسایی نماید، با الصاق فیش و زمانی که فیش مربوطه به دست مالک و یا مودی میرسد، فیش‌هایی که قالباً دارای عدم تطبیق اطلاعات مالکین و مودیان می‌باشند یا توسط فرد امحا می‌گردد و یا موجب مراجعه و تراکم ارباب رجوع در هنگام توزیع می‌شود. با نگاهی عمیق تر وظیفه بروز رسانی اطلاعات و ممیزی را به دوش ارباب رجوع نهاده ایم تا با در دست داشتن مدارک از زمان خود بزند و در یک روز کاری با تراکم ارباب رجوع مواجه شده تا بتواند به فیش صحیح خود دست پیدا کند. وضعیت بیان شده در خصوص اصناف ازین مطالب پیچیده تر و دارای ضعف‌های عمیق تربست، به طرزیکه بسیاری از صنوف آمد و شد میکنند بدون ریالی پرداختی و این تغییرات و اتفاقات در قالب واحدها بدون ثبت سیستمی سپری می‌گردد. این مشکلات و ایرادات نه تنها در جهت وصول عوارض پایدار بلکه درخصوص نحوه برنامه ریزی و ساماندهی کاربری‌ها و اتفاقات شهری دخیل خواهد بود. شاید از همین روست که همزمان با همایش حقوق شهروندی می‌توانستیم در کلام جناب دکتر مهدی نیا (رئیس کمیسیون عمران و شهرسازی شورای شهر مشهد) به وضوح ناکارآمدی درآمدهای پایدار شهری در اداره شهر را در عنوان یک جمله از ایشان لمس کنیم: "مقامات از تغییر درآمدهای پایدار در کوتاه مدت نا امید اند." این جمله به این معناست که نه تنها موضوعات طرح شده

عوارض پاسخگوی هزینه های شهر نیست بلکه در وصول موضوعات در جریان بدلیل ضعف های عمیق نمیتوان بازخورد و نتیجه قابل قبولی در ردیف های درآمدی شهرداری مشاهده نمود.

بنظر می رسد هرچه جلوتر میرویم وابستگی شهرداری جهت کسب درآمد به رانت شهری بیشتر و دوری از درآمدهای پایدار ملموس تر از پیش قابل مشاهده است. شهرداری از یکسو همواره از هزینه سنگین و نتایج ضعیف و زمان بر دوره های پیشین ممیزی حراص دارد، و از سمت دیگر جهت وصول و کسب نقدینگی از همین موضوعات جاری درآمدهای پایدار خود هم با این بانک اطلاعاتی ضعیف عاجز است. در این میان میبایست با ارائه راهکار و تدوین مدل های نوین و بهینه ممیزی سعی در رفع و حداقل رساندن خطاهای انسانی در روش های پیشین داشت و سپس با عملیاتی شدن روش های بهینه ممیزی تکرار و بروزرسانی مکرر اطلاعات را سهل الاجرا نمود. من حیص المجموع بنظر میرسد راهی جز اجرای ممیزی نوین و بهینه در جهت به روزرسانی بانک اطلاعاتی پیش از وصول مطالبات موضوعات درآمدهای پایدار و همچنین اتخاذ تصمیم و برنامه ریزی های پیش روی شهری، باقی نیست.

۳- مبانی نظری

۳-۱- مدیریت شهری شهرداری

مدیریت شهری برای برنامه ریزی و تصمیم گیری در حوزه مسایل شهری نیازمند اطلاعات دقیق و به هنگام از شهر می باشد در حال حاضر تهیه و گردآوری این اطلاعات با توجه به گسترش و پیشرفت استفاده از تکنولوژی اطلاعات (IT) در حداقل زمان و به صورت مطلوب صورت می گیرد. شهرداری ها به عنوان متولیان اصلی شهر در زمینه نوسازی و بهسازی به استناد قانون نوسازی و عمران شهری مصوب ۱۳۴۷ می توانند نقش کلیدی در ایجاد بانک اطلاعات شهر داشته باشند. یکی از مهمترین بانک های اطلاعاتی، بانک اطلاعات املاک است که برای دست یافتن به این مهم بایستی بازدید میدانی صورت گیرد و اطلاعات مربوط به املاک در فرم های خاصی که برای این منظور تهیه شده اند ثبت گردند نکته مهم در این زمینه دستورالعمل های ثبت و گردآوری اطلاعات است که باید بنحوی تعریف شوند تا همه ممیزین بازدید درک واحدی از آن داشته باشند. (نثاری و همکاران، ۱۳۹۴)

۳-۲- منابع درآمد شهرداری ها

یکی از مسائل مهم شهرداری ها در سراسر جهان ایجاد منابع کافی درآمد و تامین هزینه خدمات شهری است. به طور کلی درآمد شهرداری ها از دو منبع تامین می شود:

- منابع درآمد داخلی: شامل دریافتی های مستقیم شهرداری از عوارض مستغلات (اراضی و املاک) و درآمد حاصل از عوارض غیرمستغلات است.
- منابع درآمد خارجی: شامل درآمدهایی است که خارج از سازمان های شهرداری دریافت می گردد. مانند عوارض آب، برق، تلفن و نیازمندی های شهری مشابه، کارخانجات و کمک های بلاعوض دولت.

۳-۳- درآمد پایدار

از ابزارهای مهم پشتیبان حکومت های محلی، درآمدهای پایدار است که براساس نظریه های اقتصادی، درآمدهای پایدار توسعه شهری باید خصیصه تداوم پذیری و سالم بودن (مطلوب بود) را دارا باشند. تداوم پذیری اقلام درآمدی یعنی اینکه به گونه ای باشند که در طول زمان قابل اتکاء باشند و برای دستیابی به آن بتوان برنامه ریزی های لازم را صورت داد، بنابراین کلیه اقلام درآمدی که به هر دلیل تحت تأثیر شوک، بحران ها، تغییر قوانین و مقررات و نوسانات اقتصادی اند قابل اتکاء نبوده و خصیصه اول پایداری در آنها ضعیف خواهد بود. مطلوب بودن درآمدهای پایدار یعنی اینکه به گونه ای باشند که دستیابی به آنها شرایط کیفی شهر به عنوان یک پدیده زنده و پویا را در معرض تهدید قرار ندهد، به عبارتی مطلوب بودن و سالم بودن درآمد حائز اهمیت است. یعنی اگر درآمدهای حاصله توسط مدیریت شهری سبب کاهش شرایط کیفی زندگی در شهر گردند (مانند عوارض مربوط به طرح های توسعه شهری) به عنوان درآمدهای پایدار تلقی نمیگردند. از طرفی با توجه به نیاز به بررسی اقتصاد شهر، تحلیل درآمدهای پایدار و به ویژه نظریه های فدرالیسم مالی در قالب دو نظریه کلی نسل اول و دوم قابل تامل است. (آخوندی و زنوز، ۱۳۸۴) یکی از ابزارهای لازم برای رسیدن به توسعه پایدار ایجاد درآمد پایدار برای شهرداری است. درآمد پایدار دارای سه مشخصه است که عبارت اند از:

- ۱- تداوم پذیری (دارای ثبات باشد و در کوتاه مدت دچار نوسانات شدید نشود).
- ۲- مطلوب بودن (کسب درآمد از آن محل موجب ارتقاء رویکرد عدالت محوری شود و به ساختارهای زیست محیطی لطمه نزند).

۳- انعطاف پذیری (پایه درآمدی در طی زمان بزرگ شود و با گسترش مخارج گسترش یابد).

۳-۴- بررسی و شناخت درآمدهای پایدار شهرداری ها

درآمد های پایدار شهرداری ها عبارتند از:

عوارض بر ارتباطات و حمل و نقل: شامل عوارض بر شماره گذاری وسایل نقلیه و عوارض صدور پروانه تاکسی رانی، عوارض بلیت مسافرت و باربری و عوارض بر معاملات وسیله نقلیه که میتواند در یک نظام شهری، درآمدهای مستمر قلمداد گردد. عوارض حاصل از صدور پروانه های ساختمانی: هرچند این عوارض میتواند تحت تاثیر نوسانات بازار مسکن و همچنین تحت تاثیر قوانین و مقررات ساخت و ساز در شهرها قرار گیرد، اما به لحاظ وجود تقاضای موثر بر مسکن در شهرها از یک تداوم نسبی برخوردار باشد. چنانچه صدور پروانه های ساختمانی، طبق ضوابط شهرسازی مدرن و اصولی و منطبق با نقشه های جامع شهری انجام گیرد، درآمد حاصل از آن، پایدار خواهد بود.

عوارض نوسازی: به جرات می توان گفت که مهم ترین درآمد پایدار شهرداری های کشور، عوارض نوسازی است. عوارض نوسازی که در کشور های جهان، تحت عنوان مالیات بر دارایی های غیر منقول از آن نام برده می شود، از اقلامی است که هر ساله میتواند منبع درآمدی مناسب برای شهرداری ها باشد؛ زیرا از یک تداوم قابل قبول برخوردار است و دریافت آن، نه تنها سلامت محیط زیست شهری را به خطر نمی اندازد بلکه به صورت مستمر، پتانسیل درآمدی شهرداری ها را به منظور افزایش توان تولیدی و ارائه کالاهای و خدمات عمومی، افزایش میدهد.

بهای خدمات شهری و درآمد های موسسات انتفاعی: از دیگر منابع درآمدی شهرداری ها، فروش خدمات به شهروندان و سازمان ها و نهادهای موجود در شهر می باشد. شهرداری ها، وظیفه تولید و ارائه خدمات شهری و کالاهای عمومی محلی را برعهده دارند؛ بنابراین دریافت تعرفه و بهای این قبیل کالاهای و خدمات میتواند منبع درآمدی برای شهرداری ها به شمار آید.

۳-۵- دیدگاه نظریه پردازان در خصوص درآمدهای پایدار

تأمین منابع مالی یکی از مهمترین وظایف نهادهای عمومی مانند شهرداری هاست. در کلانشهرهای جهان سهم قابل توجهی از درآمدهای شهرداری را عوارض نوسازی تشکیل می دهد چنان که این نسبت در سال ۲۰۰۷ به ۵/۴۱ درصد رسیده است. در شهرهای کوچک و متوسط با توجه به جمعیت پایین و ضعف بودن تولید، شهرداری ها بدون کم کهای دولتی قادر به تأمین نیازهای شهروندان نیستند که این امر می تواند منجر به مهاجرت ساکنین شهرهای کوچک به شهرهای بزرگتر گردد. امروزه حتی کلانشهرهایی نظیر وین، لندن و استانبول نیز سهم بودج های در حدود ۶۰ درصد از کم کهای دولت دارند هرچند که منابع مالی شهرداری ها به صورت مختلف قابل وصول است اما همه آن ها از خصوصیات درآمدهای پایدار برخوردار نیستند. پایداری در درآمدها مستلزم آن است که اولاً این اقلام از کی استمرار نسبی برخوردار باشند و ثانیاً دستیابی به این درآمدها نباید شرایط یکفی شهر را در معرض تهدید و تخریب قرار دهد. بنابراین شهرداری ها به عنوان کی نهاد عمومی که مسئولیت مدیریت و اداره شهرها را بر عهده دارد با استفاده از تجارب کشورهای مختلف توسعه یافته باید سعی در کم کردن اتکای خود به درآمدهای ناپایدار و از طریق افزایش سهم درآمدهای پایدار در اقلام درآمدی خود به ارائه کالا و خدمات مورد نیاز شهروندان مبادرت ورزند در غیر این صورت در دراز مدت با چالش های عدیده ای در مدیریت شهری مواجه خواهند بود و فضای کالبدی دچار تخریب و آسیب فراوانی خواهد شد. در ارزیابی مالیات ها به عنوان کی منبع عمده درآمدی شهرداری ها، سه هدف عمده انتقال منابع از بخش خصوصی به بخش عمومی، توزیع منصفانه هزین هها بین سطوح مختلف، و افزایش رشد اقتصادی برای مالیات ها مطرح.

۳-۶- ممیزی

استاندارد ایزو ۹۰۰۰ ممیزی را این گونه تعریف می نماید: ممیزی فرآیندی سیستماتیک، مستقل و مدون برای کسب شواهد ممیزی و ارزیابی مبتنی بر واقعیت آن به منظور تعیین میزان برآورده شدن معیارهای ممیزی است.

۳-۷- تعریف ممیزی املاک

شهرداری های سراسر کشور طبق قانون نوسازی املاک هرچهارسال یک بار می توانند نسبت به کنترل وضع موجود عرصه واعیانی کلیه املاک واقع در محدوده خدمات شهری اقدام نموده و پس از پایان عملیات کنترل املاک طبق اطلاعات بدست آمده نسبت به صدور فیش جمعی اقدام نمایند. عوارض نوسازی املاک سطح شهر را وصول وجهت عمران و آبادانی شهر هزینه نماید که کل این فرایند را ممیزی املاک گویند. امروزه شهرداری ها با توجه به پیشرفت تکنولوژی این اطلاعات را در سرورهای خودنگه داری وبانقشه های وضع موجود و این دیتابیس ولینک سایر اطلاعات از قبیل عکس اسناد پرونده هر ملک و هر گونه اطلاعات توصیفی

ومیدانی دیگر با هرگونه فرمتی به این دیتابیس به صورت مکانیزه و تقریباً بدون خطا به یک بانک اطلاعاتی مفید و کاربردی مجهز می شوند که حاصل این فرایند صدورفیش عوارض سالیانه وداشتن یک درآمدثابت وهمینطور تسهیل اعمال تصمیمات مدیریتی وکلان شهری چه درمواقع مدیریت بحران وچه درشرایط تصمیم گیری های مهم درراستای تحقق امنیت ورفاه شهری می گردد. براساس تعریف وزارت کشور ممیزی از چند مرحله شامل برداشت میدانی اطلاعات، ثبت این اطلاعات در فرمها و اعلام آنها به مردم تشکیل می شود که کار جمع آوری این اطلاعات به وسیله ممیزی که با ستاد ممیزی همکاری می کنند انجام می شود. اطلاعات املاک در قالب چهار فرم جمع آوری شده که این فرمها مربوط به اطلاعات زمین (عرصه)، اطلاعات ساختمان (اعیانی) و همچنین اطلاعات مربوط به واحد مسکونی یا واحد شغلی بودند و این اطلاعات به دلیل گستردگی گزینه های این فرمها، می توانند جامع و مفید باشند. این اطلاعات تحلیل مناسبی از نظر نوع ساختمانها، سازه و قدمت آنها ارایه می دهد و می تواند مبنای تصمیم گیری برای احیای بافت های فرسوده باشد و از طریق پیوند این اطلاعات با نرم افزار GIS می توان به تحلیل های گرافیکی از وضعیت مناطق مختلف شهر دست یافت. از سوی دیگر با این اطلاعات تحلیل مناسبی از سرانه های فضای سبز، فرهنگی، تفریحی و ورزشی در شهر بدست می آید و املاک خالی و مجهول المالک مشخص می شوند و این اطلاعات در برنامه ریزی شهری می توانند مد نظر قرار گیرند. با انجام ممیزی، اطلاعات موجود در شهرداری تکمیل شده و می توان از آنها جهت تخصیص عادلانه عوارض مختلف شهری از جمله نوسازی، جمع آوری پسماند شهری، تابلوهای تجاری، خدمات آتش نشانی و... استفاده نمود. مورد دیگر اینکه با جمع آوری این اطلاعات قابلیت های اشتغال شهر مشخص شده و همچنین تحلیلی از واحدهای استیجاری برای استفاده در برنامه ریزی برای طرح مسکن مهر به دست می دهد، ضمن آنکه اطلاعات حاصل از ممیزی در امداد رسانی در هنگام وقوع حوادث نیز می تواند مورد استفاده قرار گیرد. اگر اتفاق خاصی یا سانحه ای در منطقه ای رخ دهد با استفاده از این اطلاعات می توان به قدمت سازه ها، چگونگی دسترسی به منطقه و میزان جمعیت ساکن در آن منطقه دست یافت که این اطلاعات برای امداد رسانی ضروری هستند ضمن آنکه برخی از کوچه ها یا معابر مختلف در سطح شهر نام های مشابهی دارند که این امر مشکلات زیادی به ویژه برای اعلام نشانی توسط شهروندان به هنگام بروز سوانح ایجاد می نماید که با جمع آوری این اطلاعات می توان این مشکل را برطرف کرد.

۸-۳- مزایای انجام پروژه ممیزی:

- ثبت و نگهداری سوابق املاک، معابر و مشاغل در سیستم
- آگاهی از اطلاعات به روز از وضعیت موجود تمامی املاک، معابر و مشاغل در سطح شهر نظیر تعداد، مساحت کاربری ها و ...
- تسهیل در دستیابی به اطلاعات و محاسبات عوارض نوسازی و عوارض کسب و پیشه
- ایجاد بستر مناسب در تسریع و آسان سازی امور شهرداری
- امکان ارائه خدمات جغرافیایی مربوطه در سیستم یکپارچه شهرسازی و نوسازی
- دسترسی سهل، سریع و بی واسطه شهروندان به داده های جغرافیایی املاک
- ایجاد سیستم اطلاعات جامع از تمامی املاک و معابر در سطح شهر
- امکان نمایش نقشه املاک، معابر و مشاغل در سایر سیستم های اطلاعات جغرافیایی (نظیر نرم افزار Google Earth, Arc gis و ...)
- امکان گزارش گیری دقیق از تعداد و مشخصات املاک و معابر با کاربری های مختلف
- امکان تهیه نمودارهای آماری در سطوح مختلف
- جلوگیری از عدم پرداخت وجه عوارض و وصول به موقع آن
- جستجوی املاک مالک مورد نظر و جانمایی موقعیت آنها بر روی نقشه اعم از خصوصی، دولتی
- جستجوی انواع کاربری ها بر اساس وضع موجود یا طرح های مصوب و جانمایی بر روی نقشه
- جستجوی معبر خاص و جانمایی آن بر روی نقشه (آدرس یابی و دستیابی به معابر با نوع کف مورد نظر)
- یافتن موقعیت اشتراک آب، برق، گاز و نیز دستیابی به موقعیت تماس تلفنی بر روی نقشه

۴- یافته های پژوهش

ابتدا ضمن بررسی نتایج بدست آمده از میانی نظری و آرا خبرگان ابتدا شاخص های این بهینه سازی تعریف و سپس الگوی منتج شده از این دو را جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری مورد بررسی قرار می دهیم. در این بخش، با بررسی ادبیات پژوهش در زمینه ممیزی املاک و درآمدهای پایدار شهرداری و با استفاده از تحلیل محتوایی مطالعات انجام شده شاخص ها

شناسایی و استخراج شدند. سپس ابعاد و عوامل حاصله توسط ۶ نفر از خبرگان و کارشناسان حوزه ممیزی املاک، با استفاده از روش دلفی، مورد ارزیابی قرار گرفته و نهایی شده است. شاخص‌های موثر حاصل از ادبیات پس از اعمال نظر متخصصان در جدول آمده است.

جدول ۱- شاخصه‌های ممیزی بهینه املاک شهرداری در جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری مشهد

بهینه سازی	خطاهای انسانی حداقل
	انجام پروژه در حداقل زمان ممکن
هوشمندسازی	استفاده از امکانات بروز از قبیل نقشه های هوایی، عکس برداری هوایی، استفاده از بارکد خوان، استفاده از سامانه های هوشمند در جهت اطلاع رسانی و ...
	یکپارچگی درون سازمانی از طریق سامانه هلی موجود
	یکپارچگی و تعامل بین سازمانی در جهت تبادل هوشمند اطلاعات
بروزرسانی	داده آمایی مداوم با فواصل زمانی کوتاه
کاربردی و قابل استناد	در دسترس بودن بانک اطلاعاتی بروز، جامع و نزدیک به واقعیت جهت استفاده در تصمیمات و برنامه ریزی ها
	تغییر فرم های ممیزی دوره پنجم با فرض کلیه آیتم های مورد نیاز زیر مجموعه های مدیریت شهری
	اطلاع رسانی و ابلاغ قانونی مطابق دستورالعمل فرمانداری جهت اطمینان از صحت اقدامات و برداشت های انجام شده

۴-۱- ماتریس خود تعاملی ساختاری

در این پژوهش، ۴ شاخص با استفاده از مُد نظرات خبرگان که به منظور کلیدی بودن در حال حاضر، انتخاب شده اند. در خصوص انتخاب شاخص های بدست آمده از ادبیات تحقیق، از مُد نظرات خبرگان استفاده شده است. با توجه به اینکه تعداد خبرگان تحقیق کم بوده و روش ISM در دسته روشهای کیفی قرار میگیرد، استفاده از شاخص های مرکزی همچون میانگین برای انتخاب موانع اصلی شاخص مناسبی نمی باشد، به همین منظور از مُد نظرات استفاده شده است. سپس با قرار دادن ۴ شاخص اصلی در سطرها و ستونهای یک ماتریس، از خبرگان خواسته شد تا در خصوص اثرگذاری شاخص ها بطور زوجی اظهارنظر نمایند. در خصوص پر نمودن خانه های صفر و یکی ماتریس خودتعاملی نیز از مُد نظرات خبرگان استفاده شده است.

پس از شناسایی شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری، این شاخص ها در ماتریس خود تعاملی ساختاری وارد شدند. به این منظور ابتدا پرسشنامه ای طراحی گردید که کلیت آن همانند جدول بالا است، ب این صورت که ۴ فاکتور انتخاب شده در سطر و ستون اول جدول ذکر شد و از پاسخ دهندگان خواسته شد که نوع ارتباطات دویه دویی عوامل را مشخص کنند. مدل سازی ساختاری تفسیری پیشنهاد می کند که از نظرات خبرگان براساس تکنیک های مختلف مدیریتی نظیر طوفان فکری، گروه اسمی و غیره در توسعه روابط محتوایی میان متغیرها استفاده شود. بنابراین این ماتریس از چهار حالت روابط مفهومی تشکیل و توسط ۲۰ نفر از کارشناسان و متخصصان حوزه ممیزی املاک تکمیل شده است. اطلاعات حاصله براساس روش مدل سازی ساختاری تفسیری جمع بندی ماتریس خود تعاملی ساختاری نهایی تشکیل شده است. علائم و حالت های مورد استفاده در این رابطه مفهومی عبارت اند از:

نماد: V یعنی i منجر به j می شود.

نماد: A یعنی i منجر به j می شود.

نماد: X یعنی i منجر به j می شود.

نماد: O یعنی i منجر به j می شود.

جدول ۲- ماتریس خود تعاملی ساختاری شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری

	بهینه سازی	هوشمندسازی	بروزرسانی	کاربردی و قابل استناد
۱- بهینه سازی		A	A	A
۲- هوشمندسازی			X	A
۳- بروزرسانی				V
۴- کاربردی و قابل استناد				

۴-۲- ماتریس دسترسی اولیه

ماتریس دسترسی اولیه از تبدیل ماتریس خودتعاملی ساختاری به ماتریس دو ارزشی (صفر-یک) حاصل شده است. به طوری که در هر سطر عدد ۱ را جایگزین علامت های X و V و عدد صفر را جایگزین علامت های A و O کرده ایم، پس از از تبدیل

تمام سطرها، نتیجه حاصل ماتریس دسترسی اولیه نامیده می‌شود. سپس روابط ثانویه بین بعد/شاخص‌ها کنترل شده است. رابطه ثانویه به گونه‌ای است که اگر بعد J و بعد I و بعد K به I منجر شود، پس بعد J منجر به بعد K خواهد شد. با تبدیل نمادهای روابط ماتریس خود تعاملی ساختاری به اعداد ۰ و ۱ برحسب قواعد زیر می‌توان به ماتریس دست پیدا کرد. این قواعد به صورت زیر است.

۱. اگر خانه (I, J) ، در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد V باشد، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۱ و خانه قرینه آن، یعنی خانه (J, I) عدد ۰ می‌گیرد.

۱. اگر خانه (I, J) ، در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد A باشد، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۰ و خانه قرینه آن، یعنی خانه (J, I) عدد ۱ می‌گیرد.

۱. اگر خانه (I, J) ، در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد X باشد، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۱ و خانه قرینه آن، یعنی خانه (J, I) عدد ۱ می‌گیرد.

۱. اگر خانه (I, J) ، در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد O باشد، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۰ و خانه قرینه آن، یعنی خانه (J, I) عدد ۰ می‌گیرد.

با توجه به قوانین مدل سازی ساختاری تفسیری ماتریس دسترسی اولیه طبق جدول زیر بدست می‌آید.

جدول ۳- ماتریس دسترسی اولیه

بهرینه سازی	هوشمندسازی	بروزرسانی	کاربردی و قابل استاندارد
۱- بهینه سازی	0	0	0
۲- هوشمندسازی	1	1	0
۳- بروزرسانی	1	1	1
۴- کاربردی و قابل استاندارد	1	0	1

۳-۴- ماتریس دسترسی نهایی

پس از تشکیل ماتریس دسترسی اولیه با دخیل کردن انتقال پذیری در روابط متغیرها، ماتریس دسترسی نهایی تشکیل می‌شود تا ماتریس دسترسی اولیه سازگار شود. بدین صورت که اگر (i, j) با هم در ارتباط باشند و نیز (j, k) با هم رابطه داشته باشند: آنگاه (i, k) با هم در ارتباط هستند (آذر و بیات، ۱۳۸۷: ۲۲). انتقال پذیری روابط مفهومی بین متغیرها در مدل سازی ساختاری تفسیری یک فرض مبنایی بوده و بیانگر این است که اگر متغیر A بر متغیر B تاثیر داشته باشد و متغیر B بر متغیر C تاثیر گذارد، A نیز بر C تاثیر می‌گذارد. در این مرحله همه روابط ثانویه بین متغیرها، بررسی می‌شود و ماتریس دسترسی نهایی مطابق جدول زیر بدست می‌آید. در این ماتریس قدرت نفوذ و میزان وابستگی هر متغیر نشان داده شده است. قدرت نفوذ هر متغیر عبارت است از تعداد نهایی متغیرهایی (شامل خودش) که می‌تواند در ایجاد آنها نقش داشته باشد. میزان وابستگی عبارت است از تعداد نهایی متغیرهایی که موجب ایجاد متغیر مذکور می‌شود.

جدول ۴- ماتریس دسترسی نهایی

بهرینه سازی	هوشمندسازی	بروزرسانی	کاربردی و قابل استاندارد	قدرت نفوذ
۱- بهینه سازی	0	0	0	1
۲- هوشمندسازی	1	1	0	3
۳- بروزرسانی	1	1	1	4
۴- کاربردی و قابل استاندارد	1	0	1	3
۵- میزان وابستگی	4	3	2	3

در جدول بالا، قدرت نفوذ (میزان تاثیر) که هر یک از عوامل بر سایر عوامل دارند) ۴ شاخص شناسایی شده در بخش افزایش درآمدهای پایدار شهری از طریق ممیزی بهینه املاک آمده است. نتایج بیانگر این است که عامل بروزرسانی با قدرت نفوذ ۴ بیشترین تاثیر و بهینه سازی با میزان قدرت نفوذ ۱ کمترین تاثیر را دارد.

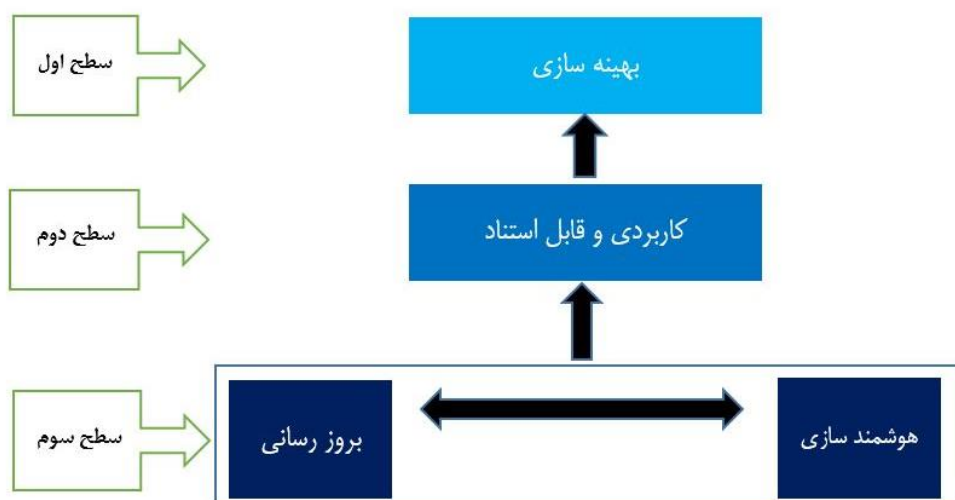
۴-۴- سطح بندی شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری

برای تعیین روابط وسط سطح بندی ابعاد و شاخص‌ها باید مجموعه خروجی‌ها و مجموعه ورودی‌ها را برای هر بعد/شاخص از ماتریس دریافتی استخراج نمود. مجموعه خروجی‌ها شامل خود بعد /شاخص و ابعاد /شاخص‌هایی که از آن تاثیر می‌پذیرد. مجموعه ورودی‌ها شامل خود بعد /شاخص و مجموعه ابعاد /شاخص‌هایی که بر آن تاثیر می‌گذارد. سپس مجموعه روابط دو طرفه هر یک از بعد/شاخص‌ها مشخص می‌شود. یعنی تعداد بعد/شاخص‌های که در دو مجموعه ورودی و خروجی

تکرار شده است. ابعاد/شاخصها براساس مجموعه های حاصله سطح بندی می شوند. بطور معمول، ابعاد/شاخصها یی که مجموعه خروجی و مجموعه روابط دو طرفه یکسان داشته باشند، ابعاد/شاخص های سطح بالایی سلسله مراتب را تشکیل می دهند. بنابراین این ابعاد/شاخص های سطح بالایی منشا هیچ بعد/شاخص دیگری نخواهند بود. هنگامی که سطح بالایی تعریف گردی، از دیگر ابعاد/شاخص ها تفکیک می شود. سپس بواسطه یک فرآیند همسان، سطوح بعدی مشخص می شوند. (آذر و بیات، ۱۳۸۷) در این مرحله سطوح مختلف شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری دسته بندی شده است. برای تعیین سطح متغیرها در مدل نهایی، به ازای هر کدام از آنها، سه مجموعه خروجی ورودی و مشترک تشکیل می شود. در اولین جدول، شاخص یا متغیرهای که اشتراک مجموعه خروجی و ورودی آن یکی است، در فرایند سلسله مراتب به عنوان مجموعه مشترک محسوب می شوند، به طوری که این متغیرها در ایجاد متغیر دیگری موثر نیستند. پس از شناسایی بالاترین سطح، آن متغیرها از فهرست سایر متغیرها کنار گذاشته می شوند. این تکرارها تا مشخص شدن سطح همه متغیرها، ادامه می یابد. در این پژوهش سطوح ۴ گانه متغیرها به دست آمده که نتیجه نهایی آنها در جدول زیر آمده است. شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری که مجموعه خروجی و مشترک آنها کاملاً یکسان باشند، در بالاترین سطح سلسله مراتب مدل ساختاری تفسیری قرار می گیرند.

جدول ۵- سطح بندی شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری

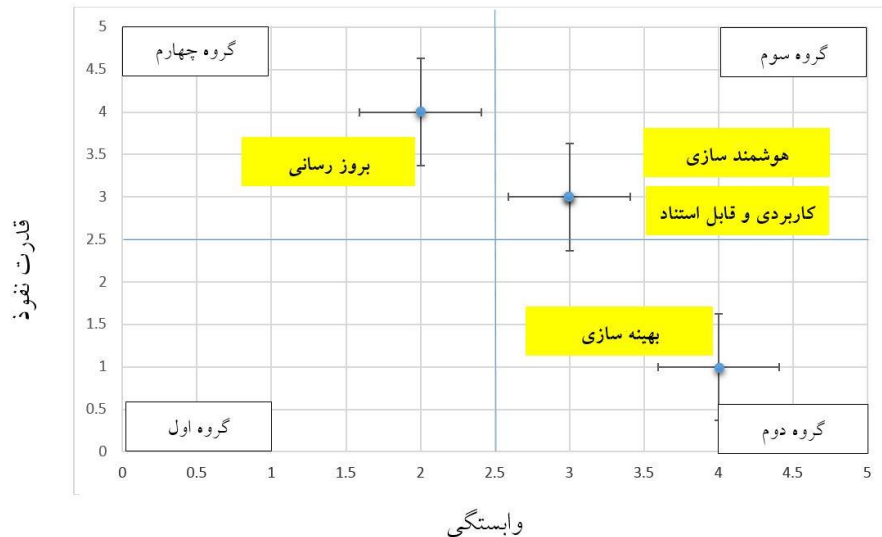
سطح	مجموعه مشترک	مجموعه خروجی	مجموعه ورودی	
I	۱	۱	۱,۴۳۰۲	بهینه سازی
III	۳۰۲	۳۰۲	۴۳۰۲	هوشمندسازی
III	۳۰۲	۴۳۰۲ و ۱	۳۰۲	بروزرسانی
II	۴	۴۳۰۱	۴۳	کاربردی و قابل استناد

شکل ۱- طراحی مدل ساختاری تفسیری بندی شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری

۴-۵- تحلیل MICMAC شاخص های ممیزی بهینه املاک جهت افزایش درآمدهای پایدار شهرداری

در این مرحله با استفاده از MICMAC نوع متغیرها با توجه به اثر گذاری و اثر پذیری بر سایر متغیرها مشخص خواهد شد، پس از تعیین قدرت نفوذ یا اثر گذاری و قدرت وابستگی شاخص ها، می توان همه شاخص های ممیزی بهینه املاک را در یکی از خوشه های چهارگانه روش ماتریس اثر متغیرها در چهار گروه طبقه بندی کرد. اولین گروه شامل متغیرهای مستقل (خود مختار) می شود که قدرت نفوذ و وابستگی ضعیفی دارند. این متغیرها تا حدودی از سایر متغیرها جدا هستند و ارتباطات کمی دارند. گروه دوم گروه متغیرهای وابسته هستند که از قدرت نفوذ ضعیف اما وابستگی بالایی برخوردارند. گروه سوم متغیرهای پیوندی می باشند که از قدرت نفوذ و وابستگی بالایی برخوردارند؛ در واقع هر گونه عملی روی این شاخص متغیرها باعث تغییر سایر شاخص ها می شود. گروه چهارم متغیرهای مستقل (کلیدی) را در بر می گیرند که قدرت نفوذ بالا و وابستگی پایینی دارند.

شکل ۲- خوشه بندی شاخص های ممیزی بهینه املاک با استفاده از روش MICMAC

همانطور که در شکل بالا نمایش پیداست، شاخص بهینه سازی بیشتر تحت تاثیر بوده و از منظر سیستمی جزء عناصر اثر پذیر و وابسته است. به عبارت دیگر، دیگر شاخص ها زمینه ساز این شاخص بوده و خود قدرت نفوذ ضعیفی دارد. شاخص های هوشمندسازی و کاربردی و قابل اعتماد بودن جزء گروه سوم قرار می گیرند، یعنی از قدرت نفوذ و وابستگی بالایی برخوردارند. در نهایت شاخص بروز رسانی با کمترین وابستگی و بیشترین قدرت نفوذ به عنوان سنگ بنای الگوی حاضر و شاخصی کلیدی شناخته می شود و بیش ترین تاثیر گذاری را بر سایر شاخص ها می تواند داشته باشد.

۵- نتیجه گیری

افزایش درآمدهای پایدار شهرداری از طریق ممیزی بهینه املاک نیازمند تدوین شاخص های مطلوب جهت اجرای ممیزی است. این شاخص ها با مرور ادبیات تحقیق و استفاده از آرا خبرگان با استفاده از روش دلفی مشخص و طی یک مدل سازی ساختاری تفسیری به تحلیل آن پرداخته شد. به نظر می رسد که برای پژوهش هایی که با تعداد زیادی متغیر و شاخص مواجه هستیم که همگی ماهیت و نوع نسبتا نامشخصی دارند این روش می تواند کارآمد باشد. در نتیجه ۴ شاخص مورد تحلیل قرار گرفت و شاخص بهینه سازی با بیشترین وابستگی و کمترین نفوذ در سطح اول و شاخص کاربردی و قابل اعتماد بودن در سطح دوم و شاخص های هوشمند سازی و بروز رسانی در سطح سوم قرار گرفتند.

۶- پیشنهادات کاربردی

هوشمندسازی:

- استفاده از تجهیزات بروز از قبیل پهباد و نقشه های ماهواره ایی برای نقشه برداری
- استفاده از تجهیزاتی از قبیل RTK جهت کاهش خطا برداشت و تهیه و تدقیق نقشه های پایه
- استفاده از سیستم های پیشرفته برای ارزیابی فرم های ممیزی
- استفاده از سیستم های هوشمند برای گزارش تغییرات و مغایرت گیری در محل بازدید
- استفاده از سامانه های هوشمند در جهت اطلاع رسانی عمومی
- ایجاد شبکه داده یکپارچه درون سازمانی شهرداری
- ایجاد شبکه یکپارچه بین سازمانی جهت تبادل هوشمند اطلاعات
- حذف فرم کاغذی و جایگزینی آن با فرم های الکترونیکی
- اعطای اختیارات قانونی برای ممیزی با تجهیزاتی نظیر پهباد
- امضای تفاهم نامه های همکاری بین سازمانی برای استفاده از داده ها

بهینه‌سازی:

- استفاده از سیستم های پیشرفته و هوشمند برای برداشت های ممیزی
- استفاده از سیستم های پیشرفته و هوشمند برای ارزیابی فرم های ممیزی
- استفاده از سیستم های هوشمند جهت ابلاغ فرمهای تشخیص به مالکین و مودیان

کاربردی و قابل استناد:

- اصلاح فرم های ممیزی موجود و حذف آیتم های غیر ضرور و افزودن آیتم های بروز
- اصلاح فرم های ممیزی موجود و جایگزینی آن با فرم های الکترونیکی
- ایجاد پایگاه داده بوسیله شهرداری و سازمان های مرتبط
- ایجاد شبکه یکپارچه تصمیم گیری ممیزی
- ایجاد سامانه های اطلاع رسانی و ابلاغ قانونی
- همکاری دستگاه های قضایی با شهرداری جهت اجرا ممیزی و وصول عوارض
- وصول فصلی مطالبات به جای وصول سالیانه
- وضع قوانین بروز جهت اجرای ممیزی

بروزسانی:

- پایش مستمر املاک به وسیله تجهیزات بروز برای کسب داده های بروز جهت ارزیابی
- استفاده از داده های سایر سازمان های مرتبط نظیر سازمان ثبت اسناد و املاک و سازمان های نظامی جهت بروز رسانی داده ها

منابع

- ۱- عباسی کشکولی، محمد علی، (۱۳۸۸)، راه های تأمین درآمد پایدار برای شهرداری های کشور، مجله شهرداری ها، سال دهم شماره ۹۸، ۲۷-۱۸
- ۲- نثاری، رضا؛ منتظری، رسول؛ حسین زاده، نعمت، (۱۳۹۴)، راهبردهای تامین منابع مالی پایدار شهرداری تهران دربرنامه پنج ساله، با تاکید بر سیاست های ابلاغی اقتصاد مقاومتی
- ۳- آخوندی، عباس و هادی؛ زوز، بهروز، (۱۳۸۴)، طرح جامع درآمدهای پایدار شهر تهران
- ۴- عیوضی، عسکری، اخوان، اله دادی، حسین نژاد؛ هوشنگ، فاطمه، نادر، غلامعلی، محمدرضا (۱۳۸۵) مدیریت عملیات ممیزی شهری بر اساس سامانه های اطلاعات مکانی، همایش ملی ژئوماتیک
- ۵- شرزه ای، ماجد؛ غلامعلی، وحید (۱۳۹۰)، تأمین مالی پایدار شهر؛ چگونگی تأمین مالی به منظور توسعه پایدار شهری، ویژه نامه مدیریت شهری، ویژه نامه بهاروتابستان، ۳۹۹-۳۱۶
- ۶- قنبری، موسوی، سعیدآبادی، باقری کشکولی، حسینی امینی؛ ابوالفضل، میرنجف، رشید، علی، حسن (۱۳۹۰)؛ راهکارهای توانمندسازی افزایش درآمد شهرداریها در شهرهای کوچک، مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال ۲۲، شماره پیاپی ۴۲، ۵۸-۴۱
- ۷- عباس زاده، شهاب، ۱۳۹۰، ممیزی و نوسازی املاک
- ۸- هاشمی، سید مناف، (۱۳۸۸)، راهنمای عمل ممیزی املاک شهر تهران
- ۹- طاهری، محمدرضا، اجرای طرح ممیزی املاک و مستحدثات در محدوده قانونی شهر و تهیه نرم افزار بانک اطلاعات جغرافیایی آن
- ۱۰- مدرس زاده برزکی، ابوالحسن، (۱۳۹۵)، ممیزی املاک شهری و پیاده سازی سامانه اطلاعات جغرافیایی
- ۱۱- اسکندری ثانی، محمد، (۱۳۹۶)، نقش ممیزی املاک و عوارض نوسازی در پایداری منابع مالی شهرداری سرایان
- ۱۲- وصالی آذر شریانی، محمد، (۱۳۹۶)، بررسی تطبیقی منابع درآمد شهرداری ها در ایران و جهان
- ۱۳- حاجی لوه، مهران؛ میره ای، محمد؛ پیله ور، مهدی؛ (۱۳۹۶)، بررسی منابع درآمدهای پایدار شهرداری ها

نقش تبلیغات محیطی در آلودگی های بصری فضاهای شهری مطالعه موردی: تبلیغات محیطی شهر بابل

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۲۲

کد مقاله: ۸۱۸۴۰

مرجان نادری گرزالدینی^{۱*}، اطلس اردیبهشتی^۲

چکیده

تبلیغات محیطی یکی از پرکاربردترین رسانه های تبلیغاتی است که طیف گسترده و متنوعی از آن عرصه های عمومی فضاهای شهری را در بر می گیرد. این رسانه، علاوه بر جنبه های مثبت، در صورت عدم سازماندهی صحیح به عنوان یکی از مهم ترین علل آلودگی بصری، تأثیرات نامطلوبی بر کیفیت محیط شهری و آسایش روانی شهروندان ایجاد می کند. در این پژوهش، نگارنده بر آن است، تبلیغات محیطی شهر بابل را با توجه به شاخص های آلودگی بصری و ضوابط و استانداردهای تبلیغات شهری بررسی نماید، تا با شناسایی عوامل مؤثر در این آلودگی ها زمینه کاهش آن و ارتقاء کیفیت محیط شهری فراهم آید. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و ابزار گردآوری اطلاعات آن کتابخانه ای و میدانی است. یافته ها نشان می دهد که آلودگی بصری در محدوده مورد مطالعه، ناشی از جایگیری نامناسب تابلوهای تبلیغاتی، تداخل و اختلاط تابلوها، ناهماهنگی در چیدمان و نحوه قرارگیری آن ها، تراکم تابلوها، عدم رعایت حریم نصب تابلو و عدم تناسب تابلوها با محیط اطراف می باشد.

واژگان کلیدی: تبلیغات، تبلیغات محیطی، آلودگی بصری، شهر بابل

۱- عضو هیئت علمی دانشکده فنی حرفه ای دختران بابل (مسئول مکاتبات) (Naderi.marjan43@yahoo.com)

۲- دانش آموزانه دانشکده فنی حرفه ای دختران بابل

۱- مقدمه

انسان امروزی به طور مداوم از طریق انواع رسانه ها در معرض پیام های بی شمار تبلیغاتی قرار دارد. این حجم عظیم اطلاعاتی، همه عرصه های زندگی اجتماعی انسان را دربرمی گیرد و برجسته های مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، تأثیرات عمیقی بر جای می گذارد. امروزه، تبلیغات به عنوان یکی از استراتژی های بازاریابی بخش ضروری از دنیای تجارت را تشکیل می دهد و با نقش محوری خود موجب توسعه اقتصادی و رونق تجارت در حوزه های داخلی و بین المللی می گردد. تبلیغات در گذر زمان هم گام با پیشرفت های دانش بشری و ظهور وسایل جدید ارتباطی تحولات زیادی داشته، به طوری که در دنیای کنونی، رسانه های نوین شکل های جدید تبلیغاتی را وارد عرصه زندگی انسان نموده است. یکی از اشکال تبلیغاتی که در دهه های اخیر با استقبال زیادی از سوی بنگاه های اقتصادی، صاحبان صنایع، نهادها و مجریان تبلیغاتی مواجه شده، تبلیغات محیطی است. در سال های اخیر، روند تکامل سرمایه داری براهمیت و جایگاه تبلیغات محیطی افزوده، به گونه ای که هم اکنون بخش مهمی از عرصه بصری خیابان ها و فضاهای شهری به تبلیغات اختصاص یافته است.

تبلیغات محیطی ضمن دارا بودن اثرات مثبت در صورت نبود نظارت و مدیریت صحیح، آثار نامطلوبی بر سیما و منظر شهری برجای می گذارد. عدم رعایت استانداردهای لازم در نصب و بهره برداری از انواع رسانه های تبلیغات محیطی مانند: بیلبردها، استندها، تابلوهای اصناف و ... آشفستگی بصری را در فضاها و عرصه های عمومی شهرهای امروزی پدید آورده است. استفاده غیراصولی از تبلیغات شهری یکی از مهمترین علل آلودگی بصری است. محیط های نامطلوب شهری سلامت و بهداشت روانی شهروندان را تهدید نموده، موجب بروز آسیب های اجتماعی و ناهنجاری های رفتاری می شوند، گسترش این آسیب ها عدم امنیت و آسایش روانی را در افراد جامعه به وجود می آورد. با توجه به اهمیت فضاهای شهری از نظر فرهنگی و اجتماعی و لزوم توسعه مطلوب آن، جهت تأمین رفاه و آسایش شهروندان ضروری است، مدیران شهری به مقوله تبلیغات محیطی توجه بیشتری نموده، با مطالعه و بررسی کمیت و کیفیت تبلیغات شهری و انطباق آن با استانداردها و ضوابط موجود، مشکلات ناشی از تبلیغات محیطی را شناسایی کرده و برای به حداقل رساندن تأثیرات نامطلوب آن دستورالعمل و برنامه مدونی جهت ساماندهی به امر تبلیغات، تدوین نمایند. بدیهی است، نظارت اصولی و کنترل دقیق بر تبلیغات، موجب ارتقاء کیفیت بصری محیط و رضایت شهروندان از فضاهای شهری خواهد شد.

۲- مفاهیم نظری

۲-۱- تبلیغات

این واژه در لغت به معنی رسانیدن، رساندن پیغام یا خبر، پیام یا مطلبی را به اطلاع مردم رساندن است. (عمید، ۱۳۵۳: ۲۹۹) در اصطلاح، عبارت است از: "نشر و پخش یک اصل و مقصود نهایی از راه افزایش یا گسترش و تغییر طبیعی در شرایط زمانی و مکانی مخصوص". (اسدی طارمی، ۱۳۷۲: ۵۴) در تعریف دیگری از تبلیغات چنین آمده است: "تبلیغات به معنای اشاعه افکار، اطلاعات و پیشنهادات در قالب نظام ارزشی متبوع است. به بیانی دیگر؛ تبلیغات فن تحت تأثیر قرار دادن عمل انسان از طریق دستکاری در تصورات و باورهای او می باشد". (بلوریان تهرانی، ۱۳۷۶: ۹) به عقیده ترانس کوالتر^۱ "تبلیغات تلاش عمومی برخی از افراد یا گروه ها برای کنترل، تغییر و یا شکل دادن افکار دیگر گروه ها به طریقی است که واکنش آن ها در یک موقعیت ویژه به اندازه مطلوبی که هدف مبلغ است تحت تأثیر قرار بگیرد". (پورکریمی، ۱۳۸۱: ۳۱۲) در واقع، تبلیغات تلاشی برای سوق دادن افراد جامعه به سوی هدفی مشخص است که از طریق نفوذ در افکار و عقاید بر الویت های آنان تأثیر می گذارد. به طور کلی تبلیغات را می توان از نظر موضوعی به تجاری و غیرتجاری تقسیم بندی کرد. در تبلیغات تجاری، تبلیغ کننده قصد دارد با تأثیر گذاری بر ذهن و رفتار مخاطب، سود اقتصادی کسب نماید. این نوع تبلیغ که مفهوم خرید و فروش یک محصول را در ذهن ایجاد می کند؛ وسیله تسریع در حرکت کالاها و خدمات از نقطه تولید به نقطه مصرف است. (بهرامی، ۱۳۶۲: ۱۲۳)؛ اما تبلیغ غیرتجاری، به دنبال منفعت مالی نیست، بلکه این نوع تبلیغ با اهداف آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در پی رشد و ارتقاء دانش عمومی و اخلاقیات جامعه است. (باقرزاده آتش چی، ۱۳۹۰: ۱۵۲)

۲-۲- تبلیغات محیطی

دنیای معاصر با شتاب فزاینده ای به پیش می رود و محرک اصلی این سرعت، تکنولوژی است. ورود تکنولوژی به عرصه زندگی انسان امروزی وی را به سمت ساخت، تولید و تنوع در آن ها هدایت می کند. بنابراین، نیاز به بازار عرضه و تقاضا به وجود می آید و از مهم ترین ابزار دستیابی به چنین روابطی تبلیغات است. (اسداللهی، ۱۳۸۹: ۷۱) در این راستا، تبلیغات محیطی به مثابه

رسانه ای قدرتمند، تأثیری شگرف در گرایش مخاطبان به کالاها، خدمات و به طور کلی موضوع مورد تبلیغ دارد. از آنجا که تبلیغات محیطی به صورت انتخابی عمل نمی کند و مخاطب آن همه اقشار جامعه هستند، یکی از مهم ترین ابزارهای تبلیغاتی در جوامع پیشرفته و جوامع رو به رشد محسوب می گردد. تبلیغات محیطی به عنوان اصلی ترین و جدیدترین عامل تبلیغات در قرن اخیر از مؤلفه های سازنده منظر شهری است. شهری که در بستر خویش هم تجارت دارد و هم زمینه ساز تبلیغات در جهت رونق تجارت است. (زاهدی، ۱۳۹۲) این رسانه ضمن برعهده داشتن رسالت انتقال بی واسطه پیام به مخاطبان، پیوستگی چرخه حضور رسانه ای را نیز حفظ می کند و در همه مراحل اطلاع رسانی و تبلیغات، روندی یکنواخت پدید می آورد. (انجمن تبلیغات محیطی آمریکا، ۱۳۸۸)

تبلیغات محیطی، مخاطبانی را که در فضای شهری در حال تردد و جابه جایی هستند، تحت تأثیر قرار می دهد و پیامهای تبلیغاتی را به آن ها ارسال می کند. همچنین به دلیل استمرار پیام رسانی در طول زمان موجب شناخت و علاقه مخاطب به محصول مورد نظر می شود. از قابلیت های تبلیغات محیطی داشتن کنترل نسبی برای مشخص کردن مخاطب و تطبیق پیام تبلیغ با خصوصیات فرهنگی، اجتماعی و سطح دانش مخاطب است؛ بدین معنی که با در نظر داشتن نوع مخاطبان می توان تبلیغ را در مکانی مناسب به نمایش گذاشت. این امکان در تلویزیون به دلیل پوشش سراسری وجود ندارد و مبلغ به ناچار باید تبلیغ را بر اساس مشخصات بیشترین طیف مخاطبین خود، طراحی نماید. همچنین برخلاف تبلیغات تلویزیونی که با تغییر کانال می توان آن را نادیده گرفت و با آگهی های روزنامه و مجله که با ورق زدن می توان نسبت به آن بی توجه بود، از تبلیغات محیطی گزیری نیست. (جهانی، ۱۳۹۱: ۶۶)

۲-۲-۱- انواع تبلیغات محیطی

تبلیغات محیطی شامل آن دسته از تبلیغاتی است که در فضای آزاد اعم از شهری و برون شهری قرار می گیرند و به دو دسته ثابت و متحرک تقسیم می شود. (محمدیان، ۱۳۸۵: ۲۵۲) در تبلیغات محیطی از قالب های رسانه ای گوناگون استفاده می شود که عبارتند از: تلویزیون شهری، استند، بیلبرد، لمپست بنر، تبلیغات کف پیاده رو، بدنه اتوبوس و سایر وسایل نقلیه، بالون تبلیغاتی، تابلوهای معرف کاربری، دیوارنوشته ها، پرتابل های شهری، افکت های نوری، LED شهری و... گستردگی و وسعت حوزه پیام رسانی تبلیغات محیطی نسبت به سایر رسانه های تبلیغاتی موجب گردیده، اکثر شرکت های تبلیغاتی از این رسانه جهت ارسال پیام های تبلیغاتی به مخاطبین خود استفاده نمایند.

۲-۲-۲- فضای تبلیغات محیطی

محل و مکانی که ابزار تبلیغات محیطی در آن نصب و مورد بهره برداری قرار می گیرد، به سه دسته تقسیم می شود:

- تبلیغات شهری: شامل آن دسته از تبلیغاتی است که در فضای شهری و حریم خدماتی و استحفاظی آن صورت می گیرد.
- تبلیغات در فضای باز/اماکن: فضای باز اماکنی چون: استادیوم های ورزشی، اماکن نمایشگاهی، پایانه های حمل و نقل عمومی مانند: ایستگاه های مترو، اتوبوس شهری و بین شهری، راه آهن و ... محل تبلیغات محیطی است که برای مخاطب داخل محوطه کاربرد دارد. در این فضاها صفحه تبلیغی رو به داخل محوطه نصب می گردد.
- تبلیغات جاده ای: آن دسته از تبلیغات محیطی که در حاشیه جاده های بین شهری و خارج از محدوده خدماتی و استحفاظی شهرها نصب و مورد بهره برداری قرار می گیرد. (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۰)

۲-۲-۳- ویژگی های تبلیغات محیطی

ویژگی های اصلی و متمایز کننده تبلیغات محیطی عبارتند از: موقعیت مکانی غیرمرسوم، روش های اجرایی متفاوت و جدید بودن موضوعات.

تبلیغات محیطی شامل آن دسته از تبلیغاتی است که در مکان های غیرعادی، در خور توجه و غیر منتظره و اغلب با روش های غیر مرسوم و بدیع و نیز اجراهای تازه- اجراهایی که برای نخستین بار بر مخاطبان ظاهر می شوند- به کار گرفته می شوند. این ویژگی ها سبب می شود تا اغلب، تبلیغات محیطی را رسانه متحول کننده ای بدانند. (بخشی زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۳) در تبلیغات محیطی، جلب توجه و هدف گیری مخاطبان اهمیت زیادی دارد؛ از این رو کارگزاران تبلیغات محیطی بر آنند تا از طریق ارائه جذاب تبلیغ یک برند آن را نزد مخاطبان مطلوب و دوست داشتنی جلوه دهند؛ لذا از روش های جالب، هیجان انگیز و خلاق برای تأثیر گذاری بیشتر بر مخاطبان استفاده می کنند.

از ویژگی‌های دیگر تبلیغات محیطی آن است که مخاطبان را به سمت رسانه مورد نظر جلب می‌کند. این دسته از تبلیغات برای انتقال معنا به مخاطب از نشانه‌ها یا نمادها استفاده می‌کنند. انتخاب عناصری چون تصویر مناسب، رنگ، بافت و شعار تبلیغاتی می‌تواند بر معانی اثر بخشی دلالت کند که از سوی مخاطبان دریافت می‌شود. (زاهدی، ۱۳۹۰: ۱۲۹)

۲-۴- جایگاه تبلیغات محیطی در فضاهای شهری

تبلیغات، بخش بزرگی از تولیدات و رسانه‌های جمعی است که با اهداف سازمان یافته و از پیش تعیین شده بر ذهن و رفتار مخاطب تأثیر می‌گذارد؛ از این رو یکی از کارآمدترین روش‌ها جهت ارسال پیام به مخاطب محسوب می‌شود. در دهه‌های اخیر، ارتباطات بازاریابی دستاوردهای جدیدی حاصل نموده که بخشی از ابداعات صورت گرفته، کارگزاران تبلیغاتی را به سوی رسانه‌ای خلاق و نو ظهور هدایت کرده است. (همان، ۱۳۷۰) به همین سبب، تبلیغات محیطی به عنوان یک رسانه جدید در اکثر کشورهای جهان رواج یافته است. این رسانه، ایده‌ها و ارزش‌هایی را که در یک سیستم اقتصادی ضروری است، جاودانه می‌سازد و نقش اولیه آن معرفی طیف وسیعی از کالاهای مصرفی به مردم و حمایت از اقتصاد است. (نادری گرزالدینی، ۱۳۹۴) مطالعه و شناخت الگوی زندگی مشتریان، توانسته تبلیغات محیطی را به رسانه‌ای که مبتنی بر علم بازاریابی و هم‌جواری با مخاطبان است، تبدیل نماید. تبلیغ در فضاهای شهری، سازندگان آگهی را قادر می‌سازد که با مشتریان بالفعل یا بالقوه خود، ارتباط مستقیم برقرار کند و پیام‌های تبلیغاتی را روزانه در محل زندگی، کار، خرید و مسافرت به آنان برسانند. (انجمن تبلیغات محیطی آمریکا، ۱۳۸۸)

امروزه، تبلیغات محیطی در مطالعات و برنامه‌ریزی‌های شهری جایگاه ویژه‌ای داشته، به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه شهری و ظواهر توسعه یافتگی تلقی می‌شود. این پدیده که معلول شهرنشینی و توسعه شهری است، در حوزه‌های اقتصادشهری، فرهنگ شهروندی و سیما و منظر شهری تأثیرات شگرفی دارد. (احمدی، ۱۳۸۹: ۶۶) از پیامدهای مثبت تبلیغات محیطی می‌توان بدین موارد اشاره نمود: رونق اقتصاد شهری، اشتغال‌زایی، افزایش درآمد، بهبود استانداردهای تولید، رقابت در عرصه تولید و خدمات، افزایش روحیه مشارکت و همیاری در بین شهروندان، ارتقاء فرهنگ بصری جامعه، پویایی و تعامل شهری، تغییر الگوهای رفتاری و فرهنگ سازی، افزایش جاذبه‌های بصری در فضاهای شهری، ایجاد تنوع و سرزندگی در محیط‌های شهری، تقویت حس رضایت‌مندی و حس تعلق به مکان در شهروندان، تقویت خوانایی و هویت‌مندی مکان.

با توجه به ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تبلیغات محیطی در فضای شهرها از آن به عنوان فرصتی مهم در توسعه پایدار شهرها یاد می‌کنند. بدیهی است که اثرات اقتصادی و درآمدزایی تبلیغات شهری در کنار اثرات اجتماعی و فرهنگی آن از مهم‌ترین دلایل توجه ویژه برنامه‌ریزان شهری به تبلیغات در فضاهای شهری می‌باشد. بنابراین تبلیغات محیطی جهت کارایی بهتر، نیازمند راهکارها، معیارها و پارامترهای خاص خود است. به همین دلیل استانداردهای گوناگونی در امر تبلیغات در حوزه‌های مختلف شهری وجود دارد که در کشورهای پیشرفته تدوین شده و همواره مورد استفاده قرار می‌گیرد. (صیدیگی، ۱۳۹۵)

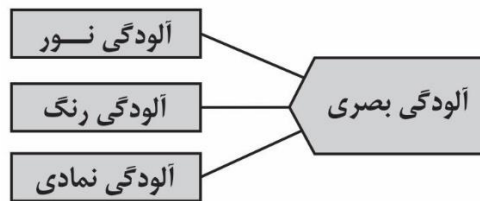
۲-۳- آلودگی بصری

گسترش شهرنشینی و ماشینی شدن جوامع، انواع آلودگی‌های محیطی را وارد فضای شهری و زندگی انسان نموده است. یکی از انواع آلودگی‌های محیطی که اثرات نامطلوبی برسیما و منظر شهری دارد، آلودگی بصری است که مفهوم آن اشاره به وجود هر نوع اغتشاش و کیفیت بصری نامطلوب در شکل شهر دارد. (صالحی، ۱۳۸۶: ۸۵) این نوع آلودگی مانع لذت بردن فرد از مناظر می‌شود و بیشتر در سیمای عمومی و منظر شهری مشاهده می‌شود؛ مانند: میلان شهری، معابر، کف‌سازی، جداره‌ها، نمای ساختمان‌ها، تبلیغات محیطی، احجام و الحاقات نازیبا، حصار و جداول، فضاهای رها شده و مخروبه. (طیبیان و موسوی، ۱۳۹۵: ۲۵۲)

به طور کلی ابعاد آلودگی بصری شامل محورهای زیر است:

- آلودگی نمادی: عبارت است از هر گونه اختلالی که در هر یک از دو عنصر مفهوم و ادراک آن مفهوم پیش‌آید. به عنوان مثال:
- وجود اطلاعات مبهم، غیرقابل درک و یا نامربوط با مکان و... نوعی آلودگی نمادی است. همچنین وجود شمار زیادی اطلاعات در یک جا ممکن است به معنی از بین رفتن آن اطلاعات تفسیر شود. (لینچ، ۱۳۷۲: ۲۳ و ۲۴)
- آلودگی نور: این نوع آلودگی، بیانگر هرگونه اثر منفی نور مصنوعی شامل: انعکاس نور در آسمان، ورود نور به محدوده خصوصی، کاهش قابلیت نور در شب (افخمی، ۱۳۹۲: ۱۴) استفاده نا به جا، کنترل نشده و ناخواسته، غیر ضروری و یا بیش از حد استاندارد و شدت زیاد نور است. (دویران و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۱)

- آلودگی رنگ: منظور از آلودگی رنگ تمام شرایط نا مطلوبی است که ناشی از کاربرد ناهمگون رنگ و ادراک و احساس انسان از رنگ محیط می شود و موجب نا خشنودی و بروز تأثیرات بصری ناخوشایند برمنظر شهری می گردد.(طیبیان وموسوی، ۱۳۹۵: ۲۵۲)

نمودار ۱- انواع آلودگی بصری، (مأخذ: نگارندگان)

۲-۳-۱- نقش تبلیغات محیطی در ایجاد آلودگی بصری

انسان با قرارگیری در محیط پیرامون خود با حجم انبوهی از اطلاعات مواجه می شود که ادراک آن توسط حواس پنجگانه صورت می گیرد. از آن جا که بیشترین دریافت های انسان از محیط به صورت بصری است؛ لذا حس بینایی اهمیت ویژه ای در ادراک انسان از محیط دارد. در ارزیابی کیفیت فضای شهری، رابطه بصری میان انسان و شهر حائز اهمیت است؛ زیرا بین انسان و محیط شهری یک رابطه تعاملی وجود دارد و عوامل بصری به عنوان فصل مشترک این دو، زمینه ادراک محیط را فراهم می کنند. عوامل بصری فضاهای شهری شاخص های مهمی برای نمایش کیفیت بصری و ارزیابی شهروندان از محیط شهری می باشند. کارشناسان و برنامه ریزان شهری بر این باورند که شهرهای برخوردار از محیط بصری مطلوب می توانند با وسعت بخشیدن به تجربه زیبایی شناختی شهروندان، موجبات ارتقاء تصویر ذهنی جامعه از خویش و تقویت غرور مدنی آنان را فراهم سازند. اهمیت جنبه بصری شهر از آن روست که امکان قرائت محیط را به مثابه یک متن فراهم می آورد. (گلکار، ۱۳۸۷: ۹۶)

سیما و شکل شهر همواره در معرض دید تعداد زیادی از مردم قرار دارد که خواسته و ناخواسته بر ذهن و روان آن ها تأثیر می گذارد. این شکل می تواند کاملاً هماهنگ و یا با اغتشاش همراه و بر رفتارها، فعالیت ها و ارتباطات شهری تأثیری نامطلوب باقی گذارد. آن بخش از فضاهای شهری که از تناسب بصری مطلوبی برخوردار هستند؛ به عبارت دیگر در آن اغتشاش بصری کمتری وجود دارد، نسبت به سایر فضاها، با اغتشاش های رفتاری کمتری (رفتارهای نا به هنجار) مواجه می شوند. (صالحی، ۱۳۸۶: ۸۵)

تبلیغات محیطی، به عنوان یکی از عناصر شهری، نقش مهمی در کیفیت بصری سیمای شهر دارد. عدم توجه به اصول و ضوابط ساماندهی فضاهای تبلیغاتی موجب بروز آشفتگی، نابسامانی و آلودگی بصری در محیط های شهری می شود. امروزه گسترش بی ضابطه تبلیغات محیطی، فضای شهرها را به عرصه رقابت سازه های تبلیغاتی تبدیل نموده، ازدحام تابلوها و بیلبردهای تبلیغاتی اغتشاش و ناهماهنگی بصری در فضاهای شهری به وجود آورده و موجب سلب آرامش و آسایش روانی شهروندان شده است. از آنجا که حیات اجتماعی انسان و کنش های رفتاری وی در بستر فضاهای شهری جریان می یابد؛ لذا مدیریت شهری مکلف به ساماندهی عناصر شهری به نحوی است که شرایط حیات مدنی شهروندان تأمین گردد. در این میان، آسایش بصری یکی از مؤلفه های مهم و اساسی کیفیت محیط محسوب می شود؛ زیرا شهر برای سکونت و زندگی، خانه ای بزرگ است و همانند خانه باید از صفات و مزایایی برخوردار باشد تا سکونت و کیفیت زندگی مطلوب را فراهم نماید. (لینچ، ۱۳۷۲: ۱۷)؛ اما آلودگی های بصری، آسایش و کیفیت محیطی را مختل نموده و اثرات نا مطلوبی بر منظر شهری ایجاد می نماید. نمودار (۲) تأثیرات نامطلوب آلودگی بصری را بر انسان و محیط شهری نمایش می دهد.

به طور کلی آلودگی بصری ناشی از تبلیغات محیطی در شهرها به اختصار شامل موارد زیر است:

عدم هماهنگی در شکل و چیدمان تابلوها، ازدحام و تعدد تابلوهای تبلیغاتی در یک نقطه، وجود تابلوهای مخدوش، کثیف و بی کیفیت، نوشته ها برچسب های تبلیغاتی و بقایای آگهی ها بر روی دیوارها، فرسودگی سازه های تبلیغاتی، عدم هماهنگی رنگی و پدیدگی رنگ تابلوها. جدول شماره (۱) شاخص های آلودگی بصری ناشی از تبلیغات محیطی در فضای شهری را نمایش می دهد.

نمودار ۲- تأثیرات آلودگی بصری بر انسان و محیط، (مأخذ: نگارندگان)

جدول ۱- شاخص های آلودگی بصری ناشی از تبلیغات محیطی در فضای شهری، (مأخذ: نگارندگان)

معیار	زیر معیار	تصویر	معیار	زیر معیار	تصویر
ناهمگونی	عدم هماهنگی در اندازه، شکل، نحوه قرار گیری و چیدمان		فرسودگی	زنگ زدگی برخی از سازه های تبلیغاتی، شکستگی تابلوها، فرسودگی تابلوهای معرف کاربری	
	تعدد و تراکم سازه های مختلف تبلیغاتی در یک نقطه			عدم هماهنگی رنگی در طرح های تبلیغاتی، تنوع رنگی بیش از حد، پریدگی رنگ تابلوها	
ازدحام	باقیای آگهی ها بر روی جداره ها، نوشته ها و برجسب های تبلیغاتی بر روی درب و دیوارها		ترکیب های ناموزون		

۴-۲- ضوابط تابلوهای تبلیغاتی در ایران

در مقوله تابلوهای تبلیغاتی ارگان های معدودی در کشور همچون: وزارت مسکن و شهرسازی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان راهنمایی و رانندگی، قوانین و ضوابطی را باتوجه به حوزه فعالیت خود تدوین نموده اند. این ضوابط شامل ۸ شاخص اصلی است که عبارتند از: ۱- مکان یابی ۲- حریم نصب ۳- ارتباط با محیط پیرامون ۴- مشخصات فیزیکی سازه (استحکام، ابعاد و اندازه) ۵- ایمنی و نگهداری ۶- نورپردازی ۷- مشخصات اجرایی ۸- اصول بصری و گرافیکی (فرم، رنگ، نوشتار). از آن جا که هر یک از شاخص های ذکر شده موارد بسیاری دارند، لذا به اختصار تنها برخی از آن ها بیان می گردد:

۴-۲-۱- مکان یابی

در تبلیغات شهری شناسایی قابلیت ها و پتانسیل های یک منطقه از نظر موقعیت فضایی، وجود مکانی مناسب و کافی و نیز ارتباط با سایر کاربری های شهر برای نصب تابلوهای تبلیغاتی فاکتورهایی مهم و اساسی هستند؛ زیرا برنامه ریزی و مکان یابی درست تابلوهای تبلیغاتی موجب ارتقاء کیفیت بصری و زیبایی فضای شهری شده، امکان بهره مندی تبلیغاتی را نیز افزایش می دهد. در یک مکان یابی صحیح و اصولی می بایست کلیه مؤلفه های شهرسازی، ترافیکی، اقتصادی، اجتماعی و ضوابط حاکم بر آن ها رعایت گردد. برخی از معیارهای مکان یابی بدین قرارند:

- تابلوهای تبلیغاتی با محل های پارک وسایل نقلیه و خیابان بندی شهر تداخلی نداشته باشند. (جمشیدی، ۱۳۸۵: ۱۳)
- در مکان یابی تعداد مخاطب سواره رو و پیاده رو در ساعات متراکم شبانه روز اهمیت دارد.
- در مکان یابی و نصب بیلپورد، الویت با تابلوهای راهنمایی و رانندگی است. (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۲)

- تابلوها نباید با دامنه دید معمول بیننده در تضاد باشد. دامنه دید معمول به صورت افقی ۶۰ درجه و عمودی ۳۰ درجه است که خارج از این محدوده، محو دیده می شود. (میرمقتدایی، ۱۳۷۷: ۱۲۵)

۲-۴-۲- حریم نصب

در مبحث بیستم مقررات ملی ساختمان ایران ضوابطی برای علائم و تابلوها تعیین گردیده، در ذیل به برخی از آن ها اشاره می شود:

- محل نصب تابلوها، سازه علائم و دستگاه های انتشار دهنده آن ها باید حداقل ۱/۸۰ متر فاصله افقی و ۳/۶۰ متر فاصله عمودی از خطوط انتقال برق فشار قوی داشته باشد.
- نصب تابلوها بر تیرهای برق، پایه های علائم دیگر و چراغ های راهنمایی و رانندگی، درختان، صخره ها و سایر عناصر طبیعی ممنوع است. (مقررات ملی ساختمان، ۱۳۹۶: ۲۳)
- نصب تابلو بر روی پنجره، درب، راه های خروج اضطراری، پلکان یا بازشوهای امداد رسانی و بازشوهای تأمین نور و هوا، غیر مجاز است.
- نصب هر نوع تابلو بر روی تجهیزات شهری مانند: پست های برق، کیوسک تلفن، تیرها، جداول کنار معابر، پیاده روها، چراغ های برق، تیرهای آتش نشانی، پل ها، علائم بزرگراه ها غیر مجاز است. (همان، ۶۶)
- سازمان راهنمایی و رانندگی نیز قوانینی برای حریم تابلوها وضع نموده که به اختصار شامل موارد زیر است:
- قرارگیری تابلو نباید علائم شهری و تابلوهای راهنمایی و رانندگی را تحت الشعاع قرار دهد.
- تابلوها طوری قرار داده شوند که مانع تردد وسایل نقلیه در قسمت سواره رو نگردند و چنانچه در کنار جدول یا شانه راه قرار داده شوند تا حد امکان مانع عبور پیاده نشوند.
- علامت تبلیغ فضای باز نباید حرکت ترافیک را به سمت خاصی هدایت کند یا با علائم رسمی، چراغ ها یا هر وسیله دیگر راهنمایی و رانندگی تداخل پیدا کرده و یا شباهت داشته باشد. (ناصرزاده، ۱۳۷۷: ۳۱)
- نصب تابلوهای تبلیغاتی در حریم تقاطع ها و میادین تا فاصله ۳۰۰ متر به جز علائم و تابلوهای رانندگی و انتظامی ممنوع است. (بقاءپور، ۱۳۸۷: ۱۵۷)

۲-۴-۳- ارتباط با محیط پیرامون

تابلوهای تبلیغاتی تأثیر بصری بر محیط اطراف خود دارند. بنابراین لازم است، جانمایی آن ها با توجه به چشم انداز طبیعی و فضای مصنوع شهر صورت گرفته و موارد زیر رعایت گردد:

- تابلوها و بیلبردهای تبلیغاتی با کاربری و ساختمان های محدوده مورد نظر هماهنگ باشد.
- در مناطقی که تعدادی ساختمان در کنار یکدیگر قرار داشته باشند، باید مقیاس و اندازه ساختمان ها، استفاده از زمین مربوطه و ماهیت کلی محیط را مد نظر قرار داد.
- در مناطقی که دارای خصوصیات قابل توجهی از نظر طبیعت، تاریخ، معماری یا جنبه های فرهنگی هستند، باید با توجه به ویژگی های منطقه ای نسبت به نصب تابلو اقدام شود. (بقاءپور، ۱۳۸۷: ۱۵۸)
- مقیاس تابلو باید با محیط اطراف متناسب باشد. تابلوهایی با ابعاد بزرگ برای بزرگراه ها و تابلوهایی با ابعاد کوچک برای معابر کم عرض و بافت های داخلی شهر مناسب هستند.
- بیلبرد نباید تعادل، توازن، هماهنگی و زیبایی فضای شهر را مختل نماید.
- بیلبرد نباید چشم اندازهای شهری (خصوصی و عمومی) بنا و ساختمان را بر هم زند. (احمدی، ۱۳۸۹: ۲۰۴)

۲-۴-۴- مشخصات فیزیکی سازه

ضوابط و مشخصات فیزیکی سازه بدین قرار می باشد:

- حد زیرین ارتفاع تابلوهایی که از زیر آن ها عبور می شود، نباید از ۲/۵ متر پایین تر باشد و یا سازه و اجزای آن بالاتر از این ارتفاع نسبت به متوسط تراز کف و زمین معبر قرار گیرند.
- حد زیرین تابلوهای دیواری و تابلوهای ایستاده ای که ضخامت آن ها از ۱۰ سانتی متر تجاوز نمی کند و از زیر آن افراد عبور نمی کنند باید حداقل ۶۰ سانتی متر بالاتر از متوسط کف و تراز زمین باشد. (مقررات ملی ساختمان، ۱۳۹۶: ۶۷)
- در طراحی بیلبرد و ارتفاع پایه، زاویه چرخش سر انسان به سمت بالا نباید از ۲۵ درجه بیشتر باشد. (احمدی، ۱۳۸۹: ۲۰۶)

- ارتفاع صفحه تبلیغ با ارتفاع ساختمان ها، المان ها و سایر تابلوها هماهنگ باشد و نزول و صعود زیادی در خط آسمان ایجاد نکند. (همان، ۱۶۸)

۲-۴-۵- مشخصات اجرایی

- محاسبات سازه و اجرای پی مورد نیاز تابلوها باید بر اساس بررسی ژئوتکنیکی و شناسایی خاک صورت پذیرد.
- در الصاق تابلوهای دیواری بر بدنه ساختمان ها باید از بست های نگه دارنده فولادی استفاده شود، به نحوی که از استحکام مطلوبی برخوردار باشند. (مقررات ملی ساختمان، ۱۳۹۶: ۲۵)
- در اجرای فوندانسیون پایه بیلپورد باید سطح روی صفحه فوندانسیون هم سطح با کف سازی معبر باشد. در صورت بلندی صفحه فوندانسیون، برخورد فیزیکی عابران با آن اجتناب ناپذیر است و مشکلات ترافیکی برای عابران به وجود خواهد آورد.
- اندازه فوندانسیون (طول، عرض، عمق) یک تابلو باید با توجه به ارتفاع پایه، سطح تابلو، وزن، جهت و شدت باد در آن منطقه طراحی شود. (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۷۶-۱۷۷)

۲-۴-۶- ایمنی و نگهداری

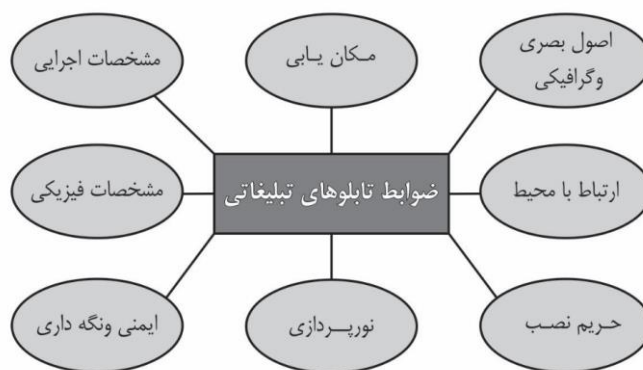
- ایمنی سازه تبلیغاتی به نوع مصالح، محاسبات سازه و نحوه اجرای آن بستگی دارد و به اختصار شامل موارد زیر می باشد:
- تابلوها باید به صورت محکم ساخته و مستقر شوند تا از تکان هایی که در اثر فرسایش پایه صورت می گیرد، جلوگیری شود.
- تابلو باید به گونه ای ساخته شود که در برابر فشار باد مقاومت داشته باشد. بدین منظور لازم است طراحی و نصب آن به تأیید مقام مسئول برسد. (بقاءپور، ۱۳۸۷: ۱۵۹)
- تابلو باید از نظر تمیزی، عدم رنگ پریدگی و عدم فرسودگی در وضعیت مطلوبی نگهداری شود.
- تمام تابلوهایی که از طریق جریان برق اقدام به نورپردازی می کنند، باید به سیستم اتصال به زمین مناسب مجهز باشند.
- در تابلوهای نورانی که سطح نمایش تابلو از جنس پلاستیک شفاف یا نیمه شفاف و یا مصالح مشابه باشند، لامپ های روشنایی و تجهیزات الکتریکی باید حداقل ۵ سانتی متر از سطح ورقه های پلاستیک فاصله داشته باشد. (مقررات ملی ساختمان، ۱۳۹۶: ۲۷)

۲-۴-۷- نور پردازی

- هرنوع تابلو دارای نورپردازی که موجب تابش نور مستقیم به داخل بناهای اطراف خود شود غیر مجاز است.
- نصب تابلوهایی که دارای نورپردازی متحرک، چراغ هایی با نورهای لحظه ای خیره کننده باشند و یا در آن منبع نوری چشمک زن وجود داشته باشد در بزرگراه ها و مناطق مسکونی غیرمجاز است. (همان، ۶۵)

۲-۴-۸- اصول بصری و گرافیکی

- طرح تبلیغی باید از نظر گرافیکی، خوانا و با حداقل کلمات باشد تا مخاطب بتواند بدون مکث آن را بخواند.
- طرح های تبلیغی باید با فرهنگ، مذهب و ملیت جامعه هم سو باشند. (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۶۵)
- ساختار بصری طرح باید از وحدت و یکپارچگی، ترکیب بندی مناسب و هماهنگی رنگی برخوردار باشد.
- انتخاب کلمات از جنبه معنایی با دقت همه جانبه و در نهایت سادگی و صمیمیت صورت بگیرد.
- ویژگی های بصری طرح با موضوع و محتوای اثر هماهنگ باشد.
- رعایت ایجاز در تصویر، عنوان و نوشته ها الزامی است. (افشار مهاجر، ۱۳۸۷: ۱۸۷)
- نمودار (۳) شاخص ها و ضوابط نصب تابلوهای تبلیغاتی را نمایش می دهد.

نمودار ۳- شاخص ها و ضوابط نصب تابلوهای تبلیغاتی، (مأخذ: نگارندگان)

۳- معرفی محدوده مورد مطالعه

شهرستان بابل در استان مازندران واقع شده است که از شمال به شهرستان بابلسر و دریای مازندران، از شرق به شهرستان قائمشهر، از غرب به شهرستان آمل و از جنوب به شهرستان سوادکوه و رشته کوه های البرز محدود است. در سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت این شهر ۲۵۰۲۱۷ نفر اعلام شده و مساحت آن ۱۵۷۸/۱ کیلومتر مربع است. (www.babolcity.ir)

۴- بررسی تبلیغات محیطی در شهر بابل

شهر بابل از دیرباز یکی از مراکز مهم اقتصادی استان مازندران بوده؛ از این رو تبلیغات محیطی جایگاه ویژه ای را در این شهر به خود اختصاص داده است. به طوری که در تمام فضاهای شهری انبوهی از سازه های گوناگون تبلیغاتی در ابعاد مختلف در قالب بیلورد، استند، لمپست، تلویزیون شهری، سازه های پرتابل، ایستگاه های تاکسی و اتوبوس، بدنه اتوبوس های شهری، عرشه پل های عابر پیاده و... مشاهده می شود. براساس موضوع پژوهش، کلیه تبلیغات محیطی محدوده مورد مطالعه در نقاط پرتدد و محورها های اصلی سطح شهر از طریق مطالعه میدانی و با استفاده از دوربین عکاسی ثبت و طبقه بندی گردید. از بین موارد مشابه ۱۰ نمونه انتخاب شدند و بر مبنای ضوابط و قوانین موجود مورد بررسی قرار گرفتند.

در تصویر (۱) جایگیری نامناسب تابلوها، عدم هماهنگی آن ها از حیث سازه، نوع رسانه و قدرت پیام رسانی کاملاً مشهود است؛ زیرا تلویزیون شهری به دلیل جذابیت و نفوذ بصری بالا توجه مخاطب را بیشتر از بیلورد به خود جلب می نماید. بنابراین قرار گیری این دو سازه در کنار یکدیگر بدون توجه به استاندارد فاصله میان تابلوها علاوه بر ناهماهنگی، موجب ازدحام بصری نیز شده است.

تصویر (۲) نمونه ای از عدم ارتباط تابلو تبلیغاتی با محیط اطراف است. همانگونه که در تصویر مشاهده می شود، تعدد و تراکم سازه های تبلیغاتی و عدم تناسب آن ها از نظر شکل، اندازه، کادر و محتوا و نیز نصب پلاکاردها بر روی تیر برق و داربست فلزی به شکلی ناموزون، همچنین قرارگیری تبلیغات با مضامین متفاوت تجاری، فرهنگی و مذهبی در کنار یکدیگر علاوه بر آن که در امر پیام رسانی اختلال ایجاد نموده، موجب نابسامانی و آشفتگی بصری نیز شده است.

تصویر ۲: بلوار امام رضا، ابتدای امیرکلا

تصویر ۱: چهار راه شهرانی

یکی از مصادیق جانمایی نامناسب تابلوهای تبلیغاتی، قرارگیری آن ها در مکان های نصب علائم مسیریابی و تابلوهای راهنمایی و رانندگی است. جایگیری بیلوردها در کنار علائم شهری، خوانایی این علائم را تحت الشعاع قرار داده، تمرکز و دید رانندگان را نسبت به آن ها از بین می برد و باعث اختلال در تردد وسایل نقلیه و افزایش ترافیک شهری می شود. (تصاویر ۳ و ۴)

از نمونه های دیگر تبلیغات که به شکل پراکنده در سطح شهر مشاهده می شود، نصب بنر بر روی داربست فلزی، درخت و یا تیرهای برق است. با توجه به این که محوطه های سبز شهری و فضاهای درختکاری شده جزء چشم اندازهای منظر طبیعی شهر محسوب می شوند؛ بنابراین نصب هر نوع تبلیغی نباید آسیبی به این چشم اندازها وارد نماید. (تصویر ۵)

در تصویر (۶) نصب تابلو تبلیغاتی بر فراز ایستگاه تاکسی که کارکرد اصلی آن سرویس دهی خدماتی به شهروندان و بهبود کیفیت منظر شهری است، آن را تنها به یک سازه نامتناسب و ناموزون جهت اهداف تبلیغاتی تبدیل نموده که هیچ گونه هماهنگی با محیط پیرامون خود ندارد.

تصویر ۴: میدان کارگر

تصویر ۳: میدان ولایت

تصویر ۶: میدان حمزه کلا

تصویر ۵: خیابان مدرس

در جانمایی تابلو ها باید در نظر داشت از اعتبار تابلوهای دیگر کاسته نشود. تجمع تعدادی تابلو، محدودیت توان خواندن و درک افراد در حین رانندگی را به دنبال خواهد داشت. در تصویر (۷) ابعاد بزرگ بیلپورد نسبت به محیط اطراف و نزدیکی بیش از حد آن به سطح سواره رو و تجمع تابلوها، تداخل دید، عدم تعادل و آشفتگی بصری ایجاد کرده است.

تصویر ۸: خیابان مدرس

تصویر ۷: بلوار امام رضا، ابتدای امیرکلا

تصویر ۹: خیابان مدرس

در تصویر (۸) قرارگیری دو تابلوی بزرگ تبلیغاتی و یک بنر با فاصله بسیار کم از یکدیگر و نیز عدم تناسب آن ها با عرض پیاده رو و فضای نصب شده، تراکم و ازدحام بصری به وجود آورده است. همان گونه که در تصویر (۹) مشاهده می شود، عدم تناسب سازه از نظر اندازه با محیط اطراف، چیدمان نامناسب تابلوها، نصب بنر بر روی تیر برق و هم جوارگی آن با تابلوی علائم راهنمایی و رانندگی همچنین بقایای آگهی های نصب شده بر روی پایه بیلپورد، همگی بر نادیده گرفتن ضوابط و استانداردهای موجود دلالت دارند.

از موارد دیگری که به اغتشاش های بصری فضای شهری دامن زده، تابلوهای معرف کاربری و اصناف است. در تصویر (۱۰) نصب تابلو بر روی نما و پنجره های ساختمان، تراز نبودن اضلاع تابلوها، پیش آمدگی و فاصله تابلو از جداره، جانمایی تابلوها در

پشت بام و ارتفاع آن ها علاوه بر آن که هماهنگی و نظم بصری معماری فضای شهری را بر هم زده، موجب به هم ریختگی خط آسمان نیز شده است.

همانگونه که در مبحث ضوابط تابلوهای تبلیغاتی اشاره شد، دقت در اجرا و نصب فوندانسیون سازه تبلیغاتی از مواردی است که نسبت به آن باید کنترل و نظارت بیشتری اعمال گردد. از اصول اجرای فوندانسیون پایه سازه ها هم سطح بودن سطح روی صفحه فوندانسیون با کف معبر می باشد در غیر این صورت مشکلاتی برای عابران به وجود خواهد آمد. (تصاویر ۱۱ و ۱۲)

تصویر ۱۲: میدان شهید کشوری

تصویر ۱۱: ابتدای بلوار جانبازان

تصویر ۱۰: میدان کشوری

۵- نتیجه گیری

در دهه های اخیر، نقش تبلیغات در رشد و رونق اقتصادی آن را به یکی از شاخص های توسعه شهری تبدیل نموده، به طوری که پیشرفت های تجاری بسیاری از شرکت های تولیدی و خدماتی به آن وابسته می باشد؛ از این رو بخشی از عرصه های بصری فضاهای شهری به تبلیغات محیطی اختصاص یافته است. آن چه که در این میان مطرح است، رشد نا به هنجار تبلیغات محیطی است که چهره شهرها را دگرگون ساخته و اثرات نامطلوبی بر کیفیت آن برجای گذاشته است. عدم نظارت کافی باعث بروز نابسامانی هایی به صورت آشفته گی و ایجاد آلودگی بصری در شهرها شده است. با توجه به موضوع پژوهش حاضر، بر اساس مطالعات به عمل آمده از محدوده مورد مطالعه نتایج زیر حاصل گردید:

در تبلیغات محیطی شهر بابل بی توجهی و عدم رعایت ضوابط و استانداردهای موجود مشاهده گردید، از جمله: اختلاط و تداخل تابلوهای تبلیغاتی، جانمایی نامناسب تابلوها، نابسامانی نحوه نصب تابلوهای معرف کاربری، ناهماهنگی در پیدمان و نحوه قرارگیری تابلوها از نظر کادر و اندازه، عدم رعایت حقوق شهروندی، غلبه معیارهای اقتصادی بر جنبه های کیفی، عدم رعایت استانداردهای حریم نصب، عدم ارتباط با محیط پیرامون و چشم اندازهای طبیعی شهر، بقایای آگهی ها در جداره های خیابان ها، نصب بنر و پلاکارد بر روی درخت و تجهیزات شهری و مکان های غیر مجاز نظیر: تیر برق، کیوسک تلفن و...، عدم رعایت اصول بصری و گرافیکی در ساختار بسیاری از طرح ها.

با توجه به مشکلات ناشی از تبلیغات محیطی در شهر بابل لازم است، متولیان و مسئولان امور شهری با همکاری کارشناسان و متخصصان مختلف در حوزه های معماری و شهرسازی، گرافیک محیطی و طراحی صنعتی برنامه ریزی مدونی نسبت به تبلیغات شهری تدوین نمایند. بدیهی است، سیستم کنترل تبلیغات و نظارت بر اجرای دقیق ضوابط و معیارهای موجود تأثیر بسزایی در رفع ناهنجاری های موجود و دستیابی به کیفیت مطلوب فضای شهری خواهد داشت.

منابع

- ۱- احمدی، تقی، (۱۳۸۹)، «مهندسی تبلیغات شهری»، چاپ اول، تهران: فراز اندیش سبز.
- ۲- اسداللهی، مصطفی، (۱۳۸۹)، «بررسی عناصر محیطی در کیفیت بصری فضا»، منظر، شماره هفتم، صص ۷۱-۷۰.
- ۳- اسدی طاری، محمدحسن، (۱۳۷۲)، «تاریخچه تبلیغات بازرگانی»، رسانه، سال چهارم، شماره ۱، صص ۵۹-۵۴.
- ۴- افخمی، روح اله، (۱۳۹۲)، «آلودگی نور و پیامدهای منفی آن بر حفاظت از تنوع زیستی»، چاپ اول، یزد: انتشارات دانشگاه یزد.
- ۵- افشارمهajer، کامران، (۱۳۸۷)، «گرافیک تبلیغات چاپی در رسانه ها»، چاپ اول، تهران: سمت.
- ۶- انجمن تبلیغات محیطی آمریکا، (۱۳۸۷)، «چرا تبلیغات محیطی؟»، ترجمه علیرضا صدر محمدی، چاپ اول، تهران: سیته.
- ۷- باقرزاده آتش چی، سمیرا، (۱۳۹۰)، «اصطلاحات و پدیده های نو در گرافیک»، چاپ اول، مشهد: مؤلف.

- ۸- بخشی زاده، علیرضا، کردنائیج اسداله، خداداد حسینی سیدحمید، احمدی پرویز، (۱۳۹۵)، «تأثیر ابعاد بصری تبلیغات محیطی مجتمع های تجاری برآگاهی از برند»، فصلنامه تحقیقات بازاریابی نوین، شماره ۴، صص ۲۴-۱.
- ۹- بقاء پور، محمدرضا، (۱۳۸۷)، «نگاهی به سیستم کنترل تبلیغات شهری» حرفه هنرمند، شماره ۲۶، صص ۱۵۹-۱۵۳.
- ۱۰- بلوریان تهرانی، محمود، (۱۳۷۶)، «جایگاه تبلیغات در طیف فعالیت های بازاریابی»، بررسی های بازرگانی، شماره ۱۱۸، صص ۱۸-۹.
- ۱۱- بهرامی، ایرج، (۱۳۶۲)، «بازاریابی در بازرگانی پیشرفته» چاپ اول، تهران: پیشبرد.
- ۱۲- پورکریمی، جواد، (۱۳۸۱)، «تبلیغات رسانه ای و تغییر نگرش مخاطبان (رویکرد روان شناختی برتبلیغات)»، پژوهش و سنجش، سال نهم، شماره ۲۹.
- ۱۳- جمشیدی، احسان، (۱۳۸۵)، «ضوابط پیشنهادی طراحی و مکان یابی بیلبوردها در سطح شهر مشهد»، دفتر مطالعات و برنامه ریزی حمل و نقل سازمان حمل و نقل ترافیک مشهد.
- ۱۴- جهانی، فراز، (۱۳۹۱)، «تبلیغات محیطی نقطه سر خط»، ماهنامه مدیریت بازاریابی و تبلیغات، شماره ۲۲، صص ۷۲-۶۶.
- ۱۵- دوبران، اسماعیل، خدایی، داود، غلامی، سعید، دانش دوست، مهرداد، (۱۳۹۱)، «سنجش مؤلفه های آسایش بصری در منظر شهری (با تأکید بر محله حسینییه اعظم زنجان)»، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۶۰-۴۵.
- ۱۶- زاهدی، مرجان، (۱۳۹۰)، «تبلیغات محیطی به مثابه رسانه ای جدید در گرافیک محیطی، مجموعه مقالات طراحی گرافیک»، جلد۲، چاپ اول، تهران: یساولی.
- ۱۷- زاهدی، عارفه، (۱۳۹۲)، «نقش تابلوهای تبلیغاتی بر منظر شهری شیراز»، همایش ملی معماری، فرهنگ و مدیریت شهری، کرج.
- ۱۸- صالحی، اسماعیل، (۱۳۸۶)، «نقش آسایش محیطی فضاهای شهری در پیشگیری از ناهنجاری های رفتاری»، فصلنامه محیط شناسی، سال سی و سوم، شماره ۴۴، صص ۹۴-۸۳.
- ۱۹- صیدبیگی، صادق، (۱۳۹۵)، «بررسی نقش تبلیغات شهری در منظر فضای شهری نمونه موردی: خیابان ولیعصر تهران»، دومین کنفرانس بین المللی و دستاوردهای نوین پژوهشی در عمران، معماری و مدیریت شهری، تهران.
- ۲۰- طبیبیان، منوچهر، موسوی، میرجلال، (۱۳۹۵)، «بررسی نقش زیبا سازی و ارتقاء کیفیت محیط بر سرزندگی شهری (مطالعه موردی: باغ شهر تاریخی مراغه)»، فصلنامه آرمان شهر، شماره ۱۷، صص ۲۶۲-۲۴۹.
- ۲۱- عمید، حسن، (۲۵۳۶)، «فرهنگ فارسی عمید»، چاپ یازدهم، تهران: امیرکبیر.
- ۲۲- گلکار، کورش، (۱۳۸۷)، «محیط بصری شهر: سیر تحول از رویکرد تزیینی تا رویکرد پایدار»، فصلنامه علوم محیطی، سال پنجم، شماره ۴، صص ۱۱۴-۹۵.
- ۲۳- لینج، کوین، (۱۳۷۲)، «سیمای شهر»، ترجمه منوچهر مزینی، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۴- محمدیان، محمود، (۱۳۸۵)، «مدیریت تبلیغات از دید بازاریابی»، چاپ سوم، تهران: حروفیه.
- ۲۵- دفتر تدوین مقررات ملی ساختمان، (۱۳۹۶)، «مقررات ملی ساختمان ایران، مبحث بیستم، علائم و تابلوها»، چاپ اول، تهران: مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی.
- ۲۶- میرمقتدایی، رضا، (۱۳۷۷)، «رنگ و نور در عوامل تصویری سطح شهر»، فصلنامه هنر، شماره ۳۸، صص ۱۳۷-۱۱۹.
- ۲۷- نادری گرزالدینی، مرجانه، (۱۳۹۴)، «عوامل مؤثر در جذب و اثر بخشی بیلبردهای تبلیغاتی»، کنفرانس بین المللی معماری، شهرسازی، عمران، هنر و محیط زیست؛ افق های آینده نگاه به گذشته، تهران.
- ۲۸- ناصرزاده، هوشنگ، (۱۳۷۷)، «مجموعه قوانین راهنمایی و رانندگی و حمل و نقل»، چاپ اول، تهران: بابک.

رویکرد احیای بافت های تاریخی و ارزشمند شهری در حفظ هویت معماری بناها

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۹/۲۱

کد مقاله: ۶۵۵۹۶

امید شاطری وایقان^۱، محمد دبدبه^{۲*}

چکیده

بافت های قدیمی شهرها به واسطه دیرینگی بناهای ارزشمند تاریخی و وجود عناصر معماری آمیخته با هنر و هویت بناها ارتباط گسترده ای با فرهنگ یک جامعه و تأثیر از ساختارهایی با کاربری های منحصر به فرد فضایی و عملکردهای مختلف سنجیده می شود. احیاء و سازماندهی سازگار با مرمت اصولی ابنیه های تاریخی در کالبد بافت های فرسوده شهری می تواند باعث رونق صنعت گردشگری، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با باززنده سازی و نوسازی در حفظ و حفاظت با هویت اصلی بناها و میراث معماری و شهرسازی می توان جستجو کرد. تحولات تأثیرگذار در شهرهای تاریخی و رفع مشکلات ابنیه های بافت های فرسوده شهری در زمینه های مختلف در احیاء و هماهنگی با اجزاء در توسعه و باززنده سازی با یک تغییر کاربری سازگار و به هم پیوسته پرداخته می شود. بنابراین در این پژوهش تلاش شده هویت تاریخی با یک رویکرد مطلوب و واکاوی اجزای تشکیل دهنده با یک نگرش عمل گرایانه رهیافتی پایدار انجام صورت گیرد. روش تحقیق در این نوشتار با بهره گیری از «روش توصیفی - تحلیلی» به بررسی رویکردها و راهبردها در حفظ هویت بافت های فرسوده تبیین گردد شده است و همچنین با استفاده از گردآوری داده ها مطالعات کتابخانه ای جمع آوری و بهره می برد. مقاله حاضر با بررسی های انجام گرفته شده و تدابیر صورت گرفته در احیاء و باززنده سازی بافت های تاریخی ارزشمند قابل تخصیص با یک تغییر کاربری همسو با نیازهای امروزی می توان شاهد عدم از بین رفت بافت های فرسوده تاریخی شهری با راهکارهای علمی در حوزه نوسازی پدیدار و معیارهای ساختار فضایی دست یافت.

واژگان کلیدی: احیاء، بافت های فرسوده شهری، هویت، میراث معماری و شهرسازی، باززنده سازی

۱- کارشناسی ارشد معماری داخلی، گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران

۲- کارشناسی ارشد معماری داخلی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران (مسئول مکاتبات)

mohammad.dabdabeh74@gmail.com

۱- مقدمه

رشد روز افزون و بی‌رویه جمعیت شهرها در طی دهه‌های اخیر و نیاز امروزی به عناصری کالبدی هم‌چون فضاهای زیرساختی مانند گسترش خیابان‌ها، بناهای مسکونی و تجاری افق‌های متفاوت به سیمای هسته اولیه شهر گوشه شده و هم‌چنین باعث کنار رفت و عدم توجه به بافت‌های تاریخی ارزشمند فرسوده شهری باعث از بین رفتن هویت اصلی معماری و هویت فرهنگی در پی داشته است. و لکن اگر تدبیری جدی صورت نگیرید چیزی به نام هویت در ابنیه‌های تاریخی نخواهیم داشت و میراث فرهنگی ملی دچار مشکلات و عدم توسعه در این بخش خواهد شد. احیای بافت‌های فرسوده شهری و حفظ فرم ساختاری بافت‌های تاریخی ارزشمند در چارچوب عملکردی و سازمان فضایی برای فراموش نشدن با یک درگرگونی فضایی و تغییر کاربری سازگار می‌توان جایگاهی ویژه‌ای به‌خصوص برای ابنیه‌های دارای هویت با معماری دوره‌های تاریخی بیان کرد و یا به بیان دیگر برای کنترل حجم ساخت‌وساز مهم‌ترین گزینه برای عدم از بین رفت بناهای کهن فرصت استثنای در میراث فرهنگی-ملی در احیاء و حفاظت و مشارکت در این بخش می‌تواند راهکارهای کلان اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نگاهی اختصاصی انداخت و ارائه داد.

میراث فرهنگی نقش مهمی در حفاظت و باززنده‌سازی، نوسازی و مرمت^۱ دارد که صاحب اندیشان متفکر بر این باورند اصالت^۲ میراث ملی و جهانی در فهرست جامع از جایگاه و ویژگی‌های منحصربه‌فرد و ویژه در نگرش، ایفاء می‌کند. طوری که در این راستاء تلاش برای حفظ اصالت و حفاظت، هویت بخشیدن به فضا برای احیاء برای شکل‌گیری بافت‌های تاریخی شاهد از بین رفتن این ابنیه‌های ارزشمند خواهیم بود (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۴۲۵-۴۲۵). که اگر تدبیری اساسی و غلبه نکردن با افکار مدرنیه صورت نگیرد دچار هتجارهای اجتماعی آمیخته با مفاهیم هم‌چون نابودی کامل سنت‌های پیشینیانمان در جامعه و شاهد ذهنیت و افکار تقلید از کشورهای دیگر مواجه خواهیم شد. مکان‌های تاریخی و ارزشمند شهرها میراث معماری و آثار به‌جای‌مانده از گذشتگان ماست که در گذر زمان در هویت بخشی به حیات شهری همیشه نقش بسزایی ایفاء و مظهر نگرش بعد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را به خود دیده‌اند. بافت‌های تاریخی شهرها و حفظ احیای آن‌ها با یک سیستم به‌صورت سامانه‌ای در میراث فرهنگی و ملی حیات دوباره دادن به بافت‌های فرسوده شهری می‌توان پیش‌برد هم‌چنین ساختارهای فضایی بافت‌های تاریخی جایگاه ارگانیک بودن خود را حفظ و باعث تأثیرگذاری در ارتباط با ناهمخوانی‌های شهری را کاهش و با توسعه این ابنیه‌های ارزشمند در حوزه‌های مختلف با محوریت مطلوب خواهد شد که این مسئله باعث ایجاد ارزشمندتر شدن بافت‌های قدیمی و حفظ هویت اصلی خود را در پی خواهد گرفت که یک عملکرد با استراتژی مؤثر می‌توان به‌کار انجام داد (Klantari et al, 2005: pp. 77-92).

بافت‌های تاریخی به عنوان مرکزی‌ترین هسته شهرها می‌باشد و می‌توان اساس و پایه‌ای شناخت تاریخ، معماری، هنر و فرهنگ بیان کرد هرچند با گسترش شهرها درحال توسعه به مراکز جدیدتر نمی‌توان هسته‌های مرکزی رو نادیده گرفت لذا بافت‌های تاریخی اهمیت خود را هیچ‌گاه از دست نخواهند داد بلکه در ارتباط با حفظ و احیای مراکز شهری از دامنه گسترده‌تر تحقق پیدا می‌کنند. این مقاله با بررسی صورت گرفته شده در بافت‌های تاریخی و فرسوده شهری ارزشمند در تبیین و حفظ و نگهداری این ابنیه‌ها تلاش دارد با رویکردهای باززنده‌سازی در احیاء و حفاظت بخش چشمگیری از تاریخ شهرها که نشان‌گر ارزش‌ها، باورها و هنرهای غیر قابل برگشت خلاصه می‌شود را بیان کند که می‌توان هدف از این نوشتار به بررسی فرم‌ها، الگوها و ساختار فضایی در مرمت و به‌خصوص احیاء بافت‌های تاریخی با رویکردهای سازگار و مطلوب با یک تغییر کاربری^۳ کارآمد در بافت‌های شهری و جلوگیری از بی‌ارزش شدن آن‌ها انجام گرفته شده است. هم‌چنین برای دستیابی به تحقق اهداف روش‌های اجرایی در احیاء مروری به پیشینه مداخله^۴ در بافت‌های تاریخی مطرح و سپس برای راهیابی به حل مسئله با ارائه روش‌های اجرایی در جهت سازمان‌دهی بافت‌های تاریخی و مدیریت شهری حفاظت از این مراکز با برنامه‌ریزی‌های سیستماتیک پیشنهاد گردیده شده است. به منظور یکسان‌سازی مجموعه مقالات و نیز برای آن‌که امکان ترکیب و انتقال فایل کامپیوتری آن‌ها فراهم شود، لازم است که همه مقالات با طرحی یکسان و کاملاً هماهنگ تهیه و تایپ شوند. این راهنما به نویسندگان مقالات فارسی کمک می‌کند تا مقاله خود را با طرح مورد قبول نشریه تهیه نمایند. توجه شود که صورت ظاهری این راهنما و نگارش آن منطبق بر دستورالعمل تهیه مقالات است.

۲- مفاهیم اصلی

۲-۱- احیاء^۵ (بافت‌های تاریخی شهری)

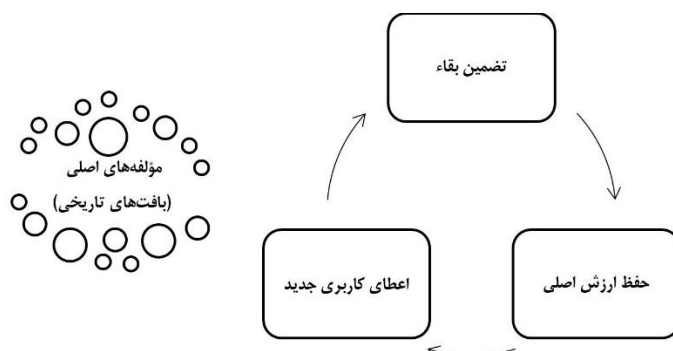
احیاء یک مفهوم و رویکرد حفاظتی دارای تعبیری خاص می‌باشد، به‌طوری‌که در نگاهی جامع‌تر احیاء یک فن و زیرمجموعه مرمت به مفهوم عام آن بوده است، به معنی یک سری اقدامات مبتنی بر برنامه‌ریزی می‌باشد که برای بهبود فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یک ناحیه تاریخی یا شهر تاریخی یا یک ابنیه که حیات عملکردی اصلی خود را از دست داده، ناگزیر به‌شمار می‌آید (فخاری تهرانی، ۱۳۷۲: ۲۳-۶). «احیاء» فرصت‌های از تداوم و ارزش‌های وسیع‌تری بر مکان‌های قابل استقرار فراهم می‌آورد که راهکارهای فرایند احیاء طبق (جدول ۱)، می‌تواند برای حفظ بافت‌های تاریخی لحاظ نمود هم‌چنین تأکید بر احیاء به

عنوان یک رویکرد حفاظتی در محیط‌های بافت‌های تاریخی شهری با اعطای کاربری اختصاصی معاصر باعث جلوگیری از بین رفتن و ایجاد روح مکان ۶ و حس مکان ۷ به بناهای تاریخی اختصاص داد به عنوان نمونه (شکل ۱)، نشان‌دهنده این موضوع می‌باشد. طوری که اثری تأثیرگذار بر روی مخاطب به عنوان یک شیوه متعارف از حفاظت میراث فرهنگی در احیاء از جنس تاریخ، ارزش‌ها، هنرها و زبان‌شناختی قرار داشته از اهمیت ماندگار و ویژه‌ای برخوردار گردد. احیاء، بر مبنای تجربه‌های انجام یافته با استفاده از ظرفیت‌های موجود در اثر تاریخی و با به‌کارگیری شاخصه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به عنوان یک رویکرد کارآمد، اثر تاریخی را بر ذهن مخاطب قرار می‌دهد که امکان به فعلیت رسانیدن این ظرفیت‌ها را فراهم می‌کند. به عبارت دیگر، طرح احیاء ارزش‌ها، ظرفیت‌ها و فرصت‌های نهفته، اثر را به قطعیت می‌رساند. همچنین نتیجه عملکردی و چه استقراری برای استفاده مجدد برای یک تغییر کاربری اصیل و پیشین اثرها از نشانه‌های سرزندگی و چه استقراری یا درج یک کاربری امروزی‌سازی ۸ متفاوت با کارکرد اصلی و اصیل آن برخوردار باشد، عملی بودن آن منوط به وجود این شرایط و آمیخته با ظرفیت بالقوه بوده است.

جدول ۱- راهکاری فرایند احیاء در بافت‌های تاریخی شهری (مأخذ: نگارندگان)

فرایند احیاء بافت‌های تاریخی شهری			
روند احیاء			
احیاء			
یگانگی بخشیدن به همه بخش‌های از میان رفته اثر یا سازمان فضایی بر مبنای فرایند خلاقانه بازگرداندن حالت وجودی، ذاتی و اصلی و «هویت»			
باززنده سازی ^۹	بهسازی ^{۱۰}	نوسازی ^{۱۱}	بازسازی ^{۱۲}
- تأکید برای احیاء اجتماعی - تأکید برای احیاء اقتصادی	- جایگزینی عملکرد مناسب - معاصر سازی فضا	- برنامه‌ریزی کالبدی - تأکید بر فعالیت‌ها	- رعایت اصل خویش - فضایی معاصر

احیای بافت‌های تاریخی را می‌توان از عرصه‌های مختلف به منظور حفظ طراحی شهری و مرمت شهری و بخشی از پیکره شهر در کلیت مورد بررسی قرار داد که احیای بافت‌های تاریخی صرفاً از طریق اقدام کالبدی ممکن نیست بلکه حضور و مشارکت مردمی و جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی مدنظر است. احیای بافت‌های تاریخی باید با هدف توسعه و در چارچوب اهداف توسعه پایدار صورت گیرد.

شکل ۱- برنامه‌ریزی و طراحی پروژه احیاء با حفظ اصالت بنا (مأخذ: نگارندگان)

بافت‌های تاریخی شهری میراثی ارزشمند در فرهنگ یک جامعه و معماری وابسته و به‌جای‌مانده از نسل‌های گذشتگانمان است. طوری که محدوده تاریخی در مراکز شهرها مظهر رشد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده است. همچنین حفظ و احیای ابنیه‌های تاریخی با تغییر کاربری سازگار در راستای سازمان‌دهی تأثیرگذار در یک سیستم شهری به‌صورت جامع و سامانه‌ای باعث راهیافت عمل‌گرایانه و یکپارچگی حیات بافت‌های تاریخی شهری همسو با شهر زنده و رگه‌های اصلی هویت می‌توان نگر داشت (کلانتری خلیل آباد، حاتمی‌نژاد، ۱۳۸۵: ۹۰-۱۷۶). معیارهای احیاء بافت‌های تاریخی شهری اولاً نیاز به ارزش‌یابی ژرف‌نگر حس مکانی خاص خود را داراست و ثانیاً حفظ ارزش معماری بر مبنای اصول نظری در طراحی و مرمت رعایت شده باشد ثالثاً حفظ ارزش تاریخی ۱۳ در احیاء و توجه به قوانین و مقررات ملی و جهانی برخوردار باشد رابعاً حفظ سرمایه با اندیشه سازندگان بنا با کم‌ترین دخل و تصرف در مرمت و احیاء، براساس برنامه‌ریزی معیارهای احیای بافت‌های تاریخی شهری طبق (جدول ۲)، حفظ شده باشد.

جدول ۲- معیارهای احیای بافت‌های تاریخی شهری (مأخذ: نگارندگان)

حس مکان	حفظ ارزش معماری	حفظ ارزش تاریخی	حفظ سرمایه
- هویت بافت‌های تاریخی	- الگوپذیری	- حفظ و حفاظت	- سرمایه ملی
- مفهوم مکانی	- فرم‌پذیری	- نگهداری ^{۱۴}	- سرمایه فرهنگی ^{۱۵}
- تعامل معنایی	- ساختار فضایی	- توجه به شاخص‌ها	- سرمایه اقتصادی
رعایت اصول اخلاق حرفه‌ای در بافت‌های تاریخی و ارزشمند رعایت ارزش‌های معنوی			

۲-۲- هویت شهری^{۱۶}

هویت شهری را می‌توان از چند بعد کالبدی و طبیعی، انسانی و سرمایه اجتماعی، ۱۷ تاریخی و اقتصادی بررسی نمود. هویت مکان در اثر تجربه مستقیم محیط فیزیکی و محک زدن فضا به وجود می‌آید و بازتابی از وجوه اجتماعی و فرهنگی مکان است. هویت مکان به ویژگی‌های قابل تشخیص مکان اشاره دارد درحالی‌که هویت مکانی احساسی در یک فرد و یا جمع است که به واسطه ارتباط با یک مکان برانگیخته و باعث افزایش انرژی در افراد می‌شود (رضازاده، ۱۳۸۰: ۲۷-۲۳). هویت شهری بخشی از زیرساخت هویت انسان و حاصل از شناخت‌های انسان‌ها در زندگی برخوردار بوده است. عوامل و عناصر هویت بخش یک شهر بسیار گسترده و حائز اهمیت هست هویت شهر بر پایه مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اجزاء و شکل‌دهنده فضا می‌باشد، که عبارت‌اند از: مؤلفه‌های طبیعی، مصنوعی و انسانی که هر کدام صفات و متغیرهای ویژه خود را داراست. که با به‌هم‌پیوستن این اجزاء پلاک هویت شهری را می‌توان به وجود آورد طبق (شکل ۲)، نشانه این موضوع می‌باشد.

شکل ۲- پلاک هویت شهری (مأخذ: نگارندگان)

۳-۲- مرمت شهری^{۱۸}

مرمت شهری در اندیشه نوین به این واقعیت دست یافته که باززنده‌سازی و مرمت کالبدی، پاسخگوی حل بحران شهری نیست و به‌طور توأمان بایستی مرمت فرهنگی و اجتماعی را نیز در دستور کار (مرمت شهری)، قرار داد به بیان دیگر، همان‌گونه‌که مرمت شهری از مداخله در ساخت کالبدی فضایی شهر و بافت‌های تاریخی شهری آغاز شده است، بایستی به مداخله در ساخت فرهنگی و اجتماعی جامعه نیز منجر شود (حاجی‌پور، ۱۳۸۶: ۲۵-۱۶). مرمت شهری در سیرتاریخی، تحولات و دگرگونی خود را در دوران معاصر و به ویژه از دهه ۱۹۵۰ میلادی تا به‌امروز، دوره‌ها و مراحل مختلفی را سپری کرده است. که در هر دوره ابنیه‌ها با شرایط زمانی خود دارای معنا و مفهومی روشن بوده و از خود به‌جای گذاشته‌اند که در طول چندین دهه، مرمت شهری از فرم‌پذیری تا طراحی‌های ساده و گاه پپیچیده باززنده‌سازی و آمیخته با هویت بافت‌های تاریخی فرسوده شهری به مرمت فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و مرمت آرایش شهری متحول شده‌اند. دهه ۱۹۵۰ میلادی، دهه‌ای که عمدتاً با باززنده‌سازی پس از جنگ جهانی دوم چشمگیر شده است. در مفهوم اصلی می‌توان مرمت شهری را به سه معنا عنوان کرد: «باززنده‌سازی مو به مو»، «باززنده‌سازی نوگراییانه در قطع کامل با گذشته» و «باززنده‌سازی نوپردازانه با نگاه به گذشته و با تأکید بر آینده» بیان می‌شود را لحاظ کرد. هم‌چنین دهه ۱۹۶۰ میلادی، عمدتاً با بازخوانی اقدامات نوگراییانه و نوپردازانه دهه پیشین شکل می‌گرفت، نبود و یا کمبود حیات مدنی و اجتماعی در اقدامات باززنده‌سازی شهری (مرمت شهری)، سبب متمرکز شدن و نگاهی دقیق‌تر به نوسازی فرهنگی و اجتماعی بازگردانده شود. و می‌توان دهه ۱۹۷۰ میلادی، را با شناخت موقعیت‌ها و ارزش‌های نهفته در بافت‌های تاریخی شهری، با به‌دست آوردن دوباره این بافت‌ها از سوی مراکز از جمله شهرداری‌ها و به‌خصوص بخش خصوصی در دستور کار قرار می‌گیرد و باعث توانمندسازی و سیستماتیک کردن بافت‌های تاریخی و ایجاد رشد اقتصادی و مفهوم مرکزیتی مرمت شهری در این دوره دست یافت.

۲-۳-۱- رویکرد معاصر- (مرمت شهری)

باززنده‌سازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری یکی از برنامه‌های بازآفرینی شهری از ظرفیت‌ها و دسترسی‌ها با حفظ سیاست‌گذاری اصولی در طراحی و رشد توسعه شهری محسوب می‌شود. بازآفرینی شهری را می‌توان یکی از تأثیرگذارترین رویکردهای معاصر در حوزه مرمت شهری به‌شمار آورد. لذا یکی از اصلی‌ترین عناصر این رویکرد نگرش به واقعیت ابعاد متنوع شهری به‌طور سامانه‌ای و سیستماتیک کردن اجزاء با ساختارهای کالبدی و طبقه‌بندی کارآمد و اجرایی کردن راهبردهای بازآفرینی مرمت شهری در دستور کار قرار داد. رویکرد معاصر مرمت شهری را می‌توان دارای اهمیت و تأکید روزافزون بر شخصیت‌های هر شهر و منطقه با عملکردهای برنامه‌ریزی شده با ارزش‌های معماری در حفظ میراث در نظر گرفت (لطفی، ۱۳۸۷: ۲۰۱-۱۹۷).

۳- نظریه‌های «هویت»^{۱۹} در معماری

۳-۱- «گوردون کالن»^{۲۰}

«گوردون کالن» یکی از نظریه‌پردازانی است که با تأکید بر نقش ادراک و پی‌بردن، خاطرات و تجربیات انسان را به عنوان عاملی تأثیرگذار در طراحی محیط و فضا بیان می‌کند و همچنین می‌نویسد: «چشم‌انداز به این خاطر مفید و کارساز است که خاطرات و تجربیات انسان را یادآوری می‌کند، یعنی همان عکس‌العمل‌های برداشتی درونی که وقتی آشکار پیدایی کردند قادراند روند افکار انسان را برهم بزنند و به فکر فرو روند». بر این اساس «گوردون کالن» طراحی را با استفاده از خلق ارزش‌های ذهنی مخاطب توصیه می‌کند. طوری که دیده‌های بصری را به عنوان عنصر اصلی و مهم در ادراک محیط می‌پندارد، ایجاد دید را راه حلی مناسب برای هماهنگی متوالی محیط توصیف کرده است (کالن، ۱۳۹۰: ۱۸۵-۵۰).

۳-۲- «ایماس راپوپورت»^{۲۱}

«ایماس راپوپورت»، نظریه‌پردازی است که هدف اصلی طراحی را خلق فضاها و محیط‌هایی سازگار و یکسان با خواسته‌ها و فعالیت‌های استفاده‌کنندگان بهره‌ور می‌داند. همچنین «ایماس راپوپورت»، تأکید بر نقش فرهنگ در معماری معتقد و باورمند است که ارتباط بین فرهنگ و شکل ساخته شده باید انعطاف‌پذیری بیشتری داشته باشد تا طراحی تا آن‌جا که امکان دارد با انتهای بی‌پایان و سرانجام باز باشد تا معنی و مفهوم را تداعی و یادآوری کنند و مرتبط با استفاده‌کنندگان به‌کار گرفته شود و بر مبنای آن را متغییری فرهنگی معرفی کند که در ارتباط تنگاتنگی با مفهوم شخصی شدن قرار گیرد. «ایماس راپوپورت» معنی بسیاری از محیط‌ها را به‌صورت شخصی با مسلط شدن بر آن (محیط اطراف)، کامل کردن و تغییر آن به وجود می‌آید را با افزایش خوانایی و تشابه بین معانی و پیام‌هایی که از آن طریق منتقل می‌شود معتقد بر افزایش معانی در چارچوب کلی می‌داند (راپوپورت، ۱۳۹۲: ۲۰۵-۸۵).

۳-۳- جان لنگ»^{۲۲}

«جان لنگ»، معتقد است طراحان باید برای پاسخ به نیازهای ادراکی و هویتی مردم به خواسته‌ها، نیازها، نگرش‌ها و تمایلات آن‌ها و با پشتکار کامل توجه داشته باشند. طوری که وقتی شرایط در حال تغییر و عوض شدن باشد استدلال‌های گواهی در دسترس باشد تا نیازهای مورد نیاز انسان حفظ شوند. همچنین «جان لنگ»، یقین دارد محیط ساخته شده را رمزی و رازی همسو با شناسه نهادهای فرهنگی و اجتماعی به وجود آورنده آن‌ها بوده و با تغییر ادراک انسان نسبت به عملکرد جامعه، فرم کالبدی محیط نیز تغییر می‌کند. «جان لنگ»، هدف اصلی طراحی را حل مسأله، پاسخ به نیازهای انسانی و غنی ساختن تجربه انسان می‌داند بر این مبنا او معتقد است که هر کار خلاق و آری از طراحی که حقیقتاً در خدمت جامعه است، و می‌تواند از طریق همدلی با مردم و درک قابلیت‌های محیط و آگاهی از تنوع و تفاوت‌های فرهنگی رشد کند و برای بالا بردن تجربه انسان نسبت به گذشته با استفاده از تفکر خلاق، به عنوان یکی از وظایف اصلی طراحان بیان، حفظ، بهره‌مند و پایدار شود (لنگ، ۱۳۸۶: ۳۰۰-۱۶۰).

۴- نظریه‌های «هویت» در فلسفه

دیدگاه‌های برخی از بزرگان فلسفه از نگرش هویت بر مبنای فرهنگ، زمان، مکان، فرم و تأثیرگذاری عوامل در تشخیص هویت مفهومی و عملکردی حاکمی و متأثر بوده و براساس (جدول ۳)، می‌توان از دیدگاه‌های این اندیشمندان بزرگ فلسفه در نظر گرفته شده با حقیقت وجودی بهره‌مند ساخت.

۵- شکل‌گیری هویت در معماری شهری

شکل‌گیری هویت بیان‌گر ویژگی‌های مکانی هر فرد یا پدیده‌ای می‌باشد (Bermanian et al., 2010: 39). که مستلزم فرایند معرفی معیارها و عوامل کلیدی در جهت توسعه شهری بوده است که یکی از دیدگاه‌های مهم در زمینه هویت مکان در چارچوب شکل‌گیری هویت مکان می‌باشد. «آنتونی گیدنز» ۲۶ یکی از نظریه‌پردازانی می‌باشد که مکان را مرتبط با هویت شخصی و مبتنی بر توانایی‌های پایدار احساس خود می‌نگرد. وی معتقد است هویت محصول کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و مراقبت‌های دائمی از آن در فعالیت‌ها بوده است. بر این اساس هویت انسان و هویت مکان در پیوند ناگسستنی با همدیگر نهان می‌یابد. نه مفاهیم ظاهری و صوری بلکه وابسته به توانایی‌ها و تدوam‌های فرد در زمان و فضا و بازتاب تفسیر وی براساس شناخت‌ها در فرایند شکل‌گیری طبق (شکل ۳)، هویت آمیخته و در ارتباط با اجتماع توسعه مبنی بر احترام قابل ارزیابی و بررسی می‌باشد (گیدنز، ۱۳۸۷: ۲۹۳-۱۸۶).

جدول ۳- دیدگاه‌های برخی از نظریه‌پردازان علوم فلسفه در ساختار هویت (مآخذ: جمع‌آوری توسط نگارندگان)

پل میشل فوکو^{۲۳}
وی معتقد است: انسان وجودی دو بعدی دارد که یک بعد آن در فعالیت شناسایی می‌شود و بعد دیگر آن در ایزه یا موضوعیت معرفت قرار دارد. استنتاج مفهومی از دیدگاه فوکو: (انسان، ادراک، معنا)
هانری برگسون^{۲۴}
وی معتقد است: هویت مدرن پدیده‌ای جمعی، متکثر، متشکل و درحال تکوین، ساخته شده توسط عناصر گذشته، خاطره و حافظه بوده است. استنتاج مفهومی از دیدگاه برگسون: (انسان، زمان، مکان)
افلاطون
وی معتقد است: حقیقت هر امری صورت یا مثال آن می‌باشد، وجود افراد نمود حقیقت، علت وجودی انسان حقیقت انسانیت بوده است. استنتاج مفهومی از دیدگاه افلاطون: (دیرینگی، ذاتی بودن، جاودانگی)
دیوید هیوم^{۲۵}
وی معتقد است: عدم توانایی درک حقیقت وجود، خود مجموعه مرکب از عقاید، احساسات و استعدادهای درحال تغییر، هویت توده‌ای از تأثرات و تأثیرات و انطباعات نگرش حسی، تجربی و خاطره می‌باشد. استنتاج مفهومی از دیدگاه هیوم: (انسان، زمان، مکان)
ارسطو
وی معتقد است: وجود هویت شامل صورت و ماده است، ماده و صورت جوهر و قائم به ذات می‌باشند. استنتاج مفهومی از دیدگاه ارسطو: (ذاتی بودن، وحدت)

شکل ۳- شکل‌گیری هویت معماری (مآخذ: نگارندگان)

۶- رویکرد برنامه‌ای در حفظ احیاء بافت‌های تاریخی ارزشمند در ایران

بافت‌های تاریخی و دارای ارزش تا پیش از سال ۱۳۶۷ با رویکردهای برنامه‌ای در حفظ و احیاء بیشتر به عنوان بازگشت به بناهای رها شده در بافت‌های تاریخی شهری با ساختار فرهنگی، اجتماعی و عملکرد زمینه‌ای به‌کارگیری می‌شد. همچنین بین سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۱ در اقدامات اولیه برنامه‌های وزارت مسکن و شهرسازی و سپس در سیاست‌ها و اقدامات شهرداری‌ها با نگاه ساختاری و کل‌نگر به پدیده بافت‌های تاریخی و قابل احیاء می‌توان مشاهده کرد. رویکرد برنامه‌های زندگی امروزی - کالبد قدیم وزارت مسکن و شهرسازی یکی از اولین نگاه‌های ساختاری به احیاء و حفاظت از ابنیه‌ها به عنوان اجزایی از بافت‌های ارزشمند به حساب می‌آید که شامل مرمت ساختمان‌های باارزش و استفاده مجدد از آن‌ها با هدف نوسازی و بهسازی در حفظ مرمت شهری با جلوه‌های منحصربه‌فرد شهرهای تاریخی ایران، در چارچوب رویکرد برنامه‌ای در توسعه شهری و به دنبال تأمین شرایط زندگی مناسب و نگرش عملکردی شهری درحال گسترش بوده است. همچنین به بیان دیگر می‌توان این رویکرد برنامه‌ای در بازآفرینش را به‌طور خاص با هدف جذب سرمایه‌گذاری به‌خصوص بخش خصوصی در مراکز تاریخی ارزشمند شهرها از طریق

ترویج بهره‌برداری و بهره‌مند شدن مجدد از ابنیه‌های شاخص بافت‌های تاریخی، به عنوان ابزاری برای گسترش باززنده‌سازی، نوسازی و بهسازی بازآفرینی شهرها در جهت توسعه پایدار، مشاهده نمود (Roberts, 2000: 17).

۷- اصول روند باززنده‌سازی ابنیه‌های تاریخی در احیاء مرمت شهری

روند نوسازی و بهسازی مرمت شهری و احیاء ابنیه‌های تاریخی و دارای ارزش، یک فرایند خلاق و نوآوری ۲۷ به‌شمار می‌آید، میزان مداخله و نوآفرینی مرمت‌گر می‌تواند در روند طراحی، اجرا و به‌خصوص نتیجه نهایی پروژه‌های احیاء کاملاً تأثیرگذار باشد. به همین منظور خلاقیت در موضوع فعالیت‌های احیاء و باززنده‌سازی در نحوه آفرینش کار باید قابل توجه مرمت‌گر قرار بگیرد. و بر همین اساس توجه به آیتم‌های به‌دست‌آمده می‌تواند در اصول روند احیاء بافت‌های تاریخی شهری بسیار تأثیرگذار و مورد توجه باشد که عبارت‌اند از:

- آگاهی به میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری موقعیت و جایگاه بافت‌های تاریخی با توجه به راندمان ابنیه‌ها در مجموعه بافت‌های تاریخی شهری.
- شناخت و آشنایی آثار، یادبودها از ابنیه‌های تاریخی ارزشمند در احیاء بافت و منصوب جایگاه و موقعیت طراحی در مقیاس طرح، اجرا و برنامه‌ریزی برای تأمین نیازهای عملکردی بافت‌های تاریخی از طریق احیاء عملکردی ابنیه‌های تاریخی بافت‌های شهری.
- اعمال به اجرا درآوردن عملیات مرمت ابنیه‌ها در جهت به انجام رساندن پیش‌بردهای رویکردی، احیاء بافت تاریخی شهری در روند باززنده‌سازی.
- توجه به عملکردهای مرمت‌گر بر رویکرد مرمت شهری.
- طرح‌ریزی در اجرای برنامه‌های طراحی و بهسازی در روند احیاء عملکردی در مقابل مرمت شهری می‌تواند کالبدی برای مطابقت^{۲۸} با کالبد و نیازهای عملکردی نوآورانه با فناوری‌های امروزی تأثیرگذار در احیاء بافت‌های تاریخی مرمت شهری.
- توجه به معنویات.

۸- فرصت‌های اقتصادی بافت‌های تاریخی در جهت توسعه «صنعت گردشگری»^{۲۹}

وصول ابنیه‌های تاریخی ارزشمند در چرخه تناوب و انتفاعی اقتصادی و بهره‌وری با نگرش به دیرینگی و کهنگی ابنیه‌های تاریخی ایران با بیش از ۷۰۰۰ هزار سال قدمت می‌تواند یکی بزرگ‌ترین بازارهای اقتصادی در صنعت گردشگری در جهان به‌شمار آید. یکی از محورهای اصلی در رشد و توسعه صنعت اقتصادی، پویایی صنعت گردشگری داخلی و خارجی می‌باشد که می‌توان با فرصت‌های سرمایه‌گذاری به‌خصوص بخش خصوصی و بهره‌برداری از بناهای تاریخی و فرهنگی بازسازی و احیاء بناهای تاریخی و با مدیریت صندوق احیاء می‌تواند یکی پیوندهای حوزه رشد صنعت گردشگری، و میراث فرهنگی کشور کمک شایانی نمود. با توسعه صنعت گردشگری و تقویت اقتصادی باعث استحکام هویت ملی و تجربه از کهنه به نو^{۳۰} به بیان دیگر از فضای گذشته در زندگی امروزی می‌توان احساس کرد. بنابراین رویکرد احیاء باعث تبدیل تهدیدات ناشی از تخریب و از میان رفتن میراث و سرمایه فرهنگی ملی، به فرصت‌هایی بهینه برای توسعه زیرساخت‌های رشد صنعت گردشگری و ورود ارز و سرمایه‌های کلان به اقتصاد کشور و ایجاد اشتغال برای کشور پدید گردد. همچنین در جهت توسعه رشد صنعت اقتصادی توجه به راهبردهای سیاسی زمینه مهم و مناسب در جهت تنظیم عملکردهای اساسی و تأثیرگذار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تبدیل ابنیه‌های تاریخی با قابلیت اکولوژی^{۳۱} به بیان دیگر مکانی زیستی بومی.
- تجربه روح‌مکان و حس‌مکان با گسترش پیوند هویت با احیاء ابنیه‌های تاریخی و فراهم کردن نیازهای روحی گردشگران.
- مزیت‌های اقتصادی جهانی و بین‌المللی در جهت تدوین راهبردهای رویکردی باززنده‌سازی.
- تأثیرپذیری ابنیه‌های تاریخی ارزشمند ملی به عنوان نقش مؤثر در توسعه صنعت گردشگری در راستای برند جهانی.
- انطباق^{۳۲} ابنیه‌های تاریخی با تغییر کاربری سازگار در جهت حفظ هویت و احیاء بافت‌های تاریخی مرمت شهری.

۹- نتیجه‌گیری

احیاء بافت‌های تاریخی ارزشمند شهری باعث ایجاد تداوم حیات ابنیه‌ها در یک نظام به‌هم‌پیوسته در روند احیاء هویت شهری در جهت توسعه پایدار بایستی قرار گیرد. هویت شهری می‌تواند نقش مهمی در ایفای رشد رونق توسعه صنعت گردشگری داشته باشد هم‌چنین عملکرد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در بازآفرینی شهری در طول زمان یک رویکرد راهبردی در جهت آفرینش

مرمت شهری خواهد بود. «هویت» یک اثر دارای معنای واحد و فرایند ارتباط بین معمار (اثر معماری)، و ذهن مخاطب بوده است که به بیان دیگر آثار معماری باید دارای معنا و مفهوم عمیق در ارتباط با گذشته بوده و درعین حال نشان‌گر روح‌مکان، حس‌مکان و روح‌زمان باشد که این در اثر خلاقیت ذهن معمار پدید خواهد آمد و با حفظ ارتقاء هویت شهری در بافت‌های تاریخی ارزشمند با برنامه‌ریزی طراحان باعث ایجاد پیوستگی و گسترش استمرار زمان در مکان به‌صورت معنایی با هویت آمیخته و با ارزش‌تر شدن این ابنیه‌ها می‌شود. مرمت و احیای بناهای تاریخی علاوه بر حفظ و احیای یک اثر ملی و تاریخی و با ارزش‌های معماری و معاصر می‌تواند به حفظ باززنده‌سازی هویت شهری و احیاء بافت‌های تاریخی کمک شایانی داشته و بهره‌مند گردد. بنابراین در این پژوهش می‌توان گفت تبدیل بافت‌های فرسوده شهری و فاقد کاربری، به مراکز و کاربری‌های انطباقی سازگار می‌تواند باعث جذب سرمایه‌گذاری به‌خصوص بخش خصوصی در جهت توسعه گردشگری در احیاء ابنیه‌ها و رشد اقتصادی به‌شمار آید.

۱۰- پی‌نوشت‌ها

1. Repair	12. Reconstruction	23. Paul Michel Foucault
2. Authenticity	13. Historical Values	24. Henri Bergson
3. Adaptive Reuse	14. Maintain	25. David Hume
4. Intervention	15. Social Capital	26. Anthony Giddens
5. Restoration	16. Urban Identity	27. Reinventing
6. Spirit of Place	17. Cultural Capital	28. Correspondence
7. Sense of Place	18. Urban Repair	29. Tourism Industry
8. Modernization	19. Identity	30. Old into New
9. Revivalism	20. Gordon Cullen	31. Ecology
10. Improvement	21. Amos Rapoport	32. Adaptation
11. Rehabilitation	22. Jon Lang	

منابع

۱. حاجی‌پور، خلیل، (۱۳۸۶)، «مقدمه‌ای بر سیر تحول و تکوین رویکردهای مرمت شهری (دوره زمانی بعد از جنگ جهانی اول تا آغاز هزاره سوم)»، فصلنامه اندیشه ایرانشهر، دوره ۲، شماره ۱۰-۹، صص ۲۵-۱۶.
۲. راپوپورت، ایماس، (۱۳۹۲)، «معنی محیط ساخته شده: رویکردی در ارتباط غیر کلامی» ترجمه فرح حبیب، چاپ سوم، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۳. رضازاده، راضیه، (۱۳۸۰)، «بحران ادراکی - رفتاری در فضای شهری» ماهنامه شهرداری‌ها، ویژه‌نامه طراحی شهری، شماره ۲۳، صص ۲۷-۲۳.
۴. فخاری تهرانی، فرهاد، اصغریان جدی، احمد، قدیری، بهرام، (۱۳۷۲)، «احیاء: اعطای عملکرد جدید به بناهای قدیمی»، فصلنامه صفه، دوره ۳، شماره ۱۲-۱۱، صص ۲۳-۶.
۵. کالن، گوردون، (۱۳۹۵)، «گزیده منظر شهری»، ترجمه منوچهر طیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۶. کالانتاری خلیل آباد، حسین، حاتمی‌نژاد، حسین، (۱۳۸۵)، «برنامه‌ریزی مرمت بافت تاریخی شهر یزد»، تهران: انتشارات فراگستر.
۷. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷)، «تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید»، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: انتشارات نشر نی.
۸. لطفی، سهند، (۱۳۸۷)، «حفاظت و بازآفرینی شهری: مفاهیم و شرایط (با تأکید بر سال‌های دهه ۱۹۹۰ میلادی تاکنون)»، رساله دکتری شهرسازی، دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۹. لنگ، جان، (۱۳۸۶)، «آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط»، (ترجمه علیرضا عینی‌فر)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. یوکیلهتو، یوکا، (۱۳۸۷)، «تاریخ حفاظت معماری»، ترجمه محمد حسن طالبیان و خشیار بهاری، چاپ دوم، تهران: انتشارات روزنه.
11. Bemanian, Mohammadreza, Pourjafar, Mohammadreza, Ahmadi, Ferial, and Sadeghi, Alireza. (2010). A Review of the Intellectual Identity and Sacred Symbols in the Architecture of Shiite Mosques, Research Quarterly of Shiite Studies, 8 (30).
12. Kalantari, Khalilabad, Hataminejad, Hossein, Pourahmad, Ahmad. (2005). Management and planning of restoration of historic texture of yazd city, Geographical Research Journal, No (48), Winter, pp.77-92.
13. Roberts, Peter. (2000). The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration. In Urban Regeneration: A Handbook, eds. Peter Roberts & Hugh Sykes, Saga Publications

بررسی و مقایسه سبک های فراغتی بانوان مناطق ۱ و ۱۵ شهر تهران

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۲۸

کد مقاله: ۹۴۲۷۶

ناصر پوررضا کریم سرا^۱، سمانه کوثری^۲

چکیده

یکی از شاخصه های مهم رفاه اجتماعی، اوقات فراغت و چگونگی گذران آن است. فراغت، مفهوم بسیار پیچیده ای است که در متن زندگی افراد وجود دارد. این پدیده باید در بستر اجتماعی و فرهنگی خاص آن جامعه و طبقات مختلف شهری تعریف شود و نمی توان برای بررسی و تجویز راهکارهای مربوط به آن از نسخه واحدی استفاده کرد. مناسبات اجتماعی افراد جامعه ایران به ویژه جوانان تغییر یافته و به اصطلاح مدرن شده است؛ به تبع این تغییر، مسئله ای به عنوان گذران اوقات فراغت برای این نسل مطرح می شود. نحوه گذران اوقات فراغت به مثابه سوییچ پر رنگ از سبک زندگی در بین گروه های مختلف اجتماعی متفاوت است. هدف از انجام این تحقیق سنجش گرایش های فراغتی بانوان در سطح مناطق ۱ و ۱۵ و تبیین تفاوت های سبک های فراغتی در این دو گروه است. این تحقیق با استفاده از روش پیمایش و با نمونه ۴۰۰ نفری از بانوان ۱۵ سال به بالا مناطق ۱۵ و ۱ شهر تهران انجام شده است. نمونه های این تحقیق با روش نمونه گیری خوشه ای انتخاب شدند. بررسی و مقایسه ابعاد مختلف اوقات فراغت نشان می دهد بین فعالیت های فراغتی در جهت «تعالی دینی و معنوی»، «ارتباطات و همیاری اجتماعی» و «ورزش و آمادگی جسمی» بین شهروندان مناطق ۱ و ۱۵ تفاوت معنی داری مشاهده می شود. به گونه ای که شهروندان منطقه ۱ در شاخص های ذکر شده از منطقه ۱۵ بالاتر ارزیابی کرده اند. همچنین بین شاخص های فعالیت های هدفمندی و فعالیت ها در جهت پیوند خانوادگی در بین شهروندان مناطق یاد شده تفاوت معنی داری مشاهده نشده است.

واژگان کلیدی: اوقات فراغت، سبک زندگی، مهارت های آموزشی، تعالی دینی و معنوی، رشد و پرورش و ارتباطات و همیاری اجتماعی.

۱- دانشجوی دکتری جامعه شناسی اقتصادی و توسعه (مسئول مکاتبات) naser.poorreza@gmail.com

۲- کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی

گسترش شهرنشینی و زندگی مدرن با خود دگرگونی‌های را در زیست اجتماعی و تغییرات ارزشی و نگرشی در شهروندان به همراه داشته و این امکان را فراهم کرده که شهروندان در کنار کار و اشتغالات روزمره به علایق شخصی خود نیز بپردازند. به بیان دیگر تمایزات متفاوت بین حوزه‌های مختلف سبب شود مکان تولید از مکان مصرف متمایز شده و مفهوم اوقات فراغت جدا از زمان کار و فعالیت شکل بگیرد. در مطالعات اجتماعی آنچه مهم ارزیابی می‌شود چگونگی سپری کردن اوقات فراغت افراد است. برخی از پژوهشگران بر این باورند که پدیده فراغت در سراسر تاریخ زندگی بشر وجود داشته و مختص زمان مشخصی نیست. اما برخی دیگر از آن‌ها فراغت را پدیده‌ای می‌دانند که با تمدن صنعتی پیوند دارد. عده‌ای نیز بر این اعتقادند که فراغت دارای دو ویژگی خاص است، تحت تأثیر مراسم اجباری و الزامات فرهنگی و اجتماعی نیست، بلکه با اراده و اختیار فرد سپری می‌شود (Brown, 1996: 290).

امروزه فراغت به عنوان یکی از نیازهای اساسی بشر به شمار می‌آید. گذران فراغت به ویژه در مرحله‌ی جوانی از چرخه عمر اهمیتی شایان توجه در شکل‌دهی به هویت فرد دارد. در نقاط مختلف جهان، زنان نسبت به پسران امکانات فراغتی کمتری دارند و با محدودیت‌های بیشتری برای گذران اوقات فراغت روبه‌رو هستند. "در جهان جدید، تقریباً در تمامی فضاهای عمومی فراغتی، از استخرهای شنا گرفته تا فضای کوه و باشگاه‌های بدنسازی، پارک‌ها، دامنه طبیعت، افراد بر حسب طبقه اجتماعی، سبک زندگی، سن، جنس، و قومیت و نژاد با چالش‌هایی مواجه‌اند." (سعیدی، ۱۳۸۷: ۲۲۱) از طرف دیگر مناسبات اجتماعی افراد جامعه ایران به ویژه جوانان تغییر یافته و به اصطلاح مدرن شده است و مسئله‌ای به عنوان گذران اوقات فراغت موجود برای آنان مطرح می‌گردد. در واقع این افراد با کمبود اساسی مکان‌های اجتماعی و امکانات برای گذران اوقات فراغت خود مواجه هستند. دلایل گوناگون مانع شکل‌گیری و ایجاد امکانات و فضاهای اجتماعی گوناگون می‌شود.

اگرچه گفته شده که امروزه فراغت تا حدودی از اجبارهای فرهنگی و اجتماعی فاصله گرفته و از فعالیت‌های کاری متمایز شده، با این حال هنوز فراغت زنان، محدودتر از مردان بوده و با کارهای خانگی درهم آمیخته است. به همین دلیل بررسی فراغت‌های هویتی زنان جوان ایرانی و موانع شکل‌گیری اشکال خاصی از گذران فراغت در میان آن‌ها واجد اهمیت زیادی است. در دنیایی مصرفی و فراغتی شده امروز، دریافتن این نکته که ابزارها و امکانات فراغتی موجود به شکل‌گیری هویت افراد (و در این پژوهش به طور ویژه زنان جوان) کمک می‌کند، حائز اهمیت بسیار است. این بررسی می‌تواند به بهبود فضاهای در دسترس و امکانات گذران فراغت زنان جوان در راستای هویت بخشی منسجم و یکپارچه بیانجامد.

تحقیقات نشان می‌دهد در نظام ارزش‌های مادی (سلامت و تناسب، رفاه) و ارزش‌های فرامادی (آرامش و رضایت درونی، مورد توجه و احترام دیگران قرار داشتن) در بین جوانان ایرانی رایج است (زکایی، ۱۳۹۱: ۱۳۴). این تغییر و تحولات ارزشی جامعه بر فرهنگ الگوی فراغتی جوانان تأثیر گذار بوده و به تبع آن موجب شده این گروه مؤلفه‌ها و اولویت‌های فراغتی خود را به گونه‌ای متفاوت و با توجه به جایگاهشان در جامعه و با توجه به رفتارها و نگرش‌ها، شیوه‌های تربیتی و این که متعلق به چه طبقه اقتصادی هستند و تعیین کنند. علاوه بر اینها عوامل دیگری هم بر نحوه گذران اوقات فراغت افراد موثر است. زنان و مردان به طور متفاوتی فراغتشان را می‌گذرانند هر چند که طبیعتاً بخشی از علاقه‌مندی‌ها و انتخاب‌هایشان می‌تواند مشترک باشد. نکته قابل توجه در این زمینه اینکه به نظر می‌رسد به علت ساختار سنتی جامعه ایران با نوعی از شکاف جنسیتی در برخورداری از فرصت‌های فراغتی برای دختران و زنان مواجه هستیم. این تحلیل وجود دارد که زنان و دختران ایرانی در یک برداشت و میانگین کلی در فعالیت‌های فراغتی کمتر شرکت می‌کنند، بخشی از این موضوع به دلیل شرایط عرفی و سنتی حاکم بر جامعه است و بخش دیگری هم ناشی از محدودیت‌ها در زیرساخت‌های اجتماعی و شهری که برای استفاده آن‌ها مناسب سازی نشده یا به نوعی حضور زنان را در فضاهای شهری به نسبت مردان محدودتر می‌کند. با همه این‌ها نگاهی به شرایط اجتماعی امروز ایران به ویژه در شهرهای بزرگ نشانه‌هایی از تغییر الگوهای اوقات فراغت زنان را نمایان می‌کند. زنانی که در گذشته عمدتاً فراغتشان را در محیط‌های بسته خانگی یا دوستانه می‌گذرانند بیشتر در فضاهای عمومی دیده می‌شوند، در بوستان‌ها ورزش می‌کنند، کافه‌ها به ویژه در شهرهای بزرگ پذیرای زنان است و مجموعه مثال‌های دیگری که همگی نشان‌دهنده کم رنگ شدن تدریجی این مرزبندی جنسیتی است. به گونه‌ای که امروزه بسیاری از دختران جوان علاقه به وارد شدن در عرصه‌های مردانه را دارند که نمونه آن را می‌توان به رواج قلیان کشیدن زنان است.

مطالعات پیشینی نشان داده، جنسیت، باورها و ارزش‌ها، شبکه روابط و طبقه و منزلت اجتماعی آن‌ها بر این انتخاب‌ها تأثیر دارد. زنان کمتر از مردان فرصت حضور در جامعه را دارند و بیشتر اوقات فراغت خود را در خانه می‌گذرانند و طبیعتاً به سوی فعالیت‌های فراغتی آسان و جذاب درون خانه همچون سریال یا صحبت تلفنی با دوستان جذب می‌شوند. از سوی دیگر اوقات فراغت زنان خانه‌دار به فراخور ویژگی‌های نقشی‌شان منقطع و پیش‌بینی نشده است. از اینرو نمی‌توان برای این زمان‌های کوتاه و پراکنده یک برنامه مشخص و متناوب (مانند یک فعالیت آموزشی یا فرهنگی) در نظر گرفت. بنابراین می‌توان این فرضیه را مطرح

کرد که اوقات فراغت منقطع و غیر قابل پیش بینی، زنان را به سوی وقت‌گذرانی در اوقات فراغت از طریق کارهای آسان و در دسترس می‌کشاند.

بر این اساس، سه عامل کلیدی در فراغت تأثیر گذارند که عبارت‌اند از: زمان، فعالیت و فضا. و زنان در هر سه مورد وضعیت نامساعدی برای فراغت دارند. وقت آن‌ها برای اوقات و فعالیت‌های فراغتی محدود است، فضاهای فیزیکی و اجتماعی که زنان می‌توانند در آنجا به فعالیت‌های فراغتی بپردازند، محدود است و در واقع گزینه‌های اوقات فراغت آن‌ها دچار محدودیت است. در بیشتر موارد، نخستین مسئولیت زنان، سازماندهی امور خانه و انجام کارهای خانه است صرف نظر از این که آن‌ها شغل با دستمزد داشته باشند یا نداشته باشند. بر خلاف استخدام با دستمزد، این گونه کارهای خانه حد و مرز مشخصی ندارد. مسئولیت‌های خانگی به گونه‌ای است که تنظیم وقت و مشخص کردن مرز کار از اوقات فراغت را دشوار می‌سازد. بنابراین باعث تکه‌تکه شدن اوقات فراغت می‌شود. از این‌رو، برای زنان ترسیم خط میان کار و فراغت دشوار است و در نظر گرفتن فراغت به منزله وقت آزاد با تجربه بیشتر زنان بیگانه است (هیوود و دیگران، ۱۳۸۰). با توجه به آنچه گفته شد و یکسان نبودن دسترسی گروه‌های مختلف اجتماعی به فضاها و امکانات فراغتی در این پژوهش به تبیین جامعه‌شناختی فعالیت‌های فراغتی زنان مناطق ۱ و ۱۵ پرداخته و میزان و نحوه فراغت زنان را در ابعاد گوناگون بررسی می‌کنیم.

۲- جنسیت و اوقات فراغت

عبداللهمیان (۱۳۸۷) در تحقیقات خود نشان داد که مردان و زنان ایرانی، فضاهای فردی نظیر فضاهای هنری را برای گذران اوقات فراغت دختران مناسب‌تر از فضاهای جمعی می‌دانند، اما دختران برای ورود به فضاهای جمعی تلاش می‌کنند ضمن آنکه از فضاهای فردی برای تثبیت موقعیت اجتماعی خود از طریق تولید ارزش و محصولات هنری استفاده می‌نمایند. در این معنا، می‌توان گفت تولیدات هنری زنان یکی از مجاری است که زنان آن‌ها را به مثابه معبر دوم خود برای فعالیت‌های اجتماعی برگزیده اند، بدون اینکه وارد روابط تعارض آمیز با مردان شده باشند.

رفعت‌جاء، (۱۳۸۸) در تحقیقی نشان داد دگرگونی‌های اخیر و حضور بیشتر زنان در عرصه عمومی شهرها، عمدتاً به سبب افزایش تحصیلات و اشتغال در زنان و تغییر الگوی مصرف و سبک زندگی خانواده‌ها بوده و بازنگری در نحوه ساماندهی فضاهای شهری ایران را به ویژه در زمینه ایجاد فضاها و امکانات فراغتی مناسب برای زنان و دختران جوان، ضروری ساخته است. وی همچنین بیان می‌کند که بیرون آمدن دختران و زنان جوان از خانه و تمایل آن‌ها به سبک‌های جدید زندگی، فراغت، مصرف و مد، نشان‌دهنده دگرگونی ارزش‌ها و پیدایش مسایل هویتی در زنان و دختران جوان است. امکان حضور سالم و مناسب در عرصه‌های تحصیلی و شغلی، کسب هویت‌های تاملی و مستقل و ایجاد تفکر انتقادی در این قشر از زنان، می‌تواند بسیاری از آسیب‌های شخصیتی و از جمله فراغت‌های آسیب‌زا، مصرف‌گرایی، مدگرایی و خریدهای تفریحی را در آن‌ها کاهش دهد.

اشرف الکتابی در تحقیقی که در سال ۱۳۷۹ انجام داده و به بررسی تغییرات نحوه گذران اوقات فراغت خانواده‌های شهر تهران طی ۳ نسل پرداخته به این نتایج رسید:

- نحوه گذران اوقات فراغت زنان در مقایسه با مردان به صورتی ضعیف است که سرگرمی‌ها و فعالیت‌های بیرون خانه را شامل می‌شود؛
- دختران آزادی عمل کم‌تری نسبت به پسران در گذران اوقات فراغت دارند؛
- وسایل ارتباط جمعی در گذران اوقات فراغت نسل سوم بیش از دو نسل قبل است؛
- معاشرت، بازدید و هم صحبتی نسل دوم در گذران وقت نقش اساسی دارد؛
- سواد، تحصیلات و درآمد نقش موثری در اوقات فراغت داشته است.

در همین راستا آزاد ارمکی (۱۳۸۸) در تحقیقی که به شناسایی الگوی فراغت نسلی در تهران پرداخته، نشان داده است که نسل‌های سه‌گانه از الگوی واحدی در مصرف اوقات فراغت تبعیت نمی‌کنند. به لحاظ تغییرات مستمر و عدم تبعیت نسل‌ها از الگوی واحد، مصرف اوقات فراغت موجب پیچیدگی الگو در این حوزه شده‌است. روند تغییراتی که در نحوه گذران اوقات فراغت در طی سه نسل مشاهده می‌شود از وضعیت ساده و کم‌تنوع در نسل اول و وضعیت متکثر و متنوع مرتبط با یکدیگر با در نسل سوم تغییر کرده‌است. اوقات فراغت نسل دوم بسیار مرتبط با کار و زندگی واقعی‌است. میزان مطالعه در این نسل نسبت به نسل سوم بیشتر است. نسل سوم نسبت به دو نسل دیگر بیشتر اوقات فراغت خود را در ورزش و تماشای آن، گردش، تماشای فیلم و گوش دادن به موسیقی اختصاص داده‌است. اوقات فراغت نسل اول بیشتر به امور دینی می‌گذرد، در حالی که در نسل سوم بیشتر اجتماعی و فرهنگی است. همچنین او به این نتیجه رسیده است که فراغت در سطح شهر تهران با ساختار طبقاتی جامعه مرتبط است.

باقری بنجار (۱۳۸۸) در تحقیق که به نقش فضای شهری در زندگی اجتماعی و اوقات فراغت شهروندان تهرانی پرداخته، نشان داده که اوقات فراغت شهروندان تهرانی فعالیت فرهنگی به شمار می‌آید که بر اساس آن هر فردی بینش و شخصیت اجتماعی خود را بارور می‌سازد. شرایط اجتماعی-اقتصادی شهروندان تهرانی مانند منطقه سکونت، منزلت شغلی و سطح تحصیلات به زمان فراغت و فعالیت فرهنگی نقش اساسی دارد.

مروری بر یافته‌های تحقیقات انجام شده در رابطه با اوقات فراغت در ایران نشان می‌دهد که این بررسی‌ها کمتر بر فراغت زنان تأکید داشته‌اند، هرچند در اغلب یافته‌ها بین ساعات و شیوه گذران اوقات فراغت زنان و مردان تفاوت‌های متعددی مشاهده شده‌است. همچنین تحقیقات کمتر به بررسی سبک زندگی افراد و ارتباط تنگاتنگ آن با مفهوم فراغت پرداخته‌اند. یافته‌های اغلب پژوهش‌ها نشان می‌دهد تماشای تلویزیون، گوش‌دادن به موسیقی و معاشرت با دوستان بیشترین زمان گذران اوقات فراغت را به خود اختصاص داده‌است. این یافته‌ها نشان می‌دهند که زنان نسبت به مردان اوقات فراغت کمتری دارند. همچنین در سطح خرد و کاربری تحقیقات انجام شده به فراغت بانوان نپرداخته‌اند.

در عین حال مقالاتی که در سال‌های اخیر در رابطه با اوقات فراغت نوشته شده‌اند به طور معناداری به توصیف ابعاد مختلف فراغت پرداخته‌اند. در این مقالات به متغیرهایی چون: الگوهای نسلی، فضاهای فراغتی، قدرت و سیاست، نیازهای فراغتی و چالش‌های جهانی شدن پرداخته‌است. به نظر می‌رسد فصل جدیدی در مطالعات اوقات فراغت در ایران گشوده شده‌است، هرچند هنوز جای خالی مطالعات فراغتی با تمرکز بر زنان و سبک زندگی آنان در ایران خالی است.

۳- مبانی نظری

از آنجا که مفهوم فراغت معانی متعدد دارد، به جاست پیش از طرح برخی از نظریه‌های مهم مربوط به آن خود این مفهوم واکاوی شود. فراغت را گاه در معنای زمان آزاد به کار برده‌اند و گاه به معنای فعالیتی آزادانه و دلخواه در نظر گرفته‌اند. دومازدیه با توجه به گوناگونی معنای فراغت و فعالیت‌های فراغتی سه کارکرد برای اوقات فراغت برشمرده است:

- الف) اولین هدف و کارکرد اوقات فراغت، استراحت و رفع خستگی است. فراغت این فرصت را به آدمی می‌دهد که خستگی کار را از تن خود بیرون کند، زیرا این خستگی مطابق آهنگ طبیعی زیست‌شناسانه انسان به وی تحمیل می‌شود؛
- ب) کارکرد دیگر اوقات فراغت تفریح و سرگرمی است. تفریح دنیایی تازه، چه واقعی و چه خیالی، در برابر آدمی می‌گشاید که آدمی می‌تواند از خستگی روزانه ناشی از انجام دادن یک رشته فعالیت محدود و تکراری به سوی آن فرار کند؛
- ج) فراغت به فرد امکان رشد و شکوفایی می‌دهد و برای فرد فرصتی فراهم می‌کند تا کارهای تکراری را که از سوی نهادهای اجتماعی بر وی تحمیل می‌شود، پشت سر گذاشته و به حوزه‌های پا گذارد که در آن نیروهای آفریننده‌اش، آزادانه بتوانند با ارزشهای مسلط تمدنش به مخالفت برخیزند یا آن‌ها را تقویت کنند. فراغتی که نتواند این سه کارکرد را در هر زمان فراهم کند، فراغتی است که در جامعه امروزی از حیث نیازهای شخصیت انسان ناقص تلقی می‌شود (دومازیه، ۱۳۵۲: ۱۹).

امروزه تمایل بر آن است که در فراغت سه مؤلفه، هم‌زمان مورد توجه قرار گیرد:

- ۱- فراغت بر بخشی از زمان اطلاق می‌گردد که ما فارغ از تکالیفی همچون کار، مراقبت از خود و افراد خانواده هستیم؛
- ۲- فراغت به مجموعه فعالیت‌هایی گفته می‌شود که انجام آن‌ها از روی اختیار و با انگیزه‌های فردی صورت می‌گیرد، مانند گوش دادن به موسیقی، ورزش، مطالعه، جمع‌آوری تمبر و غیره؛
- ۳- فراغت به یک وضعیت ذهنی و تجرب‌های خاص اطلاق می‌شود که منجر به حس رضایت‌مندی، هیجان و شادی می‌گردد (تیموتی، ۱۳۸۸: ۲۶).

نورمیر^۱ به ارتباط فراغت و فرهنگ اعتقاد دارد و معتقد است که با دگرگونی جامعه و فرهنگ در طول تاریخ، فراغت هم دچار تحول شده‌است. این تغییر از عادات قومی در گذشته به صورت نهاد در سالهای اخیر به گونه‌ای است که امروز فراغت به صورت بخشی از ارزش‌های مورد قبول و دارای اهمیت جامعه در آمده‌است. اوقات فراغت در چهارچوب نهادهای فرهنگی در جامعه با یک سری محدودیت‌ها و ضوابط همراه شده‌است. در جوامع امروز مؤسسات و سازمان‌های مختلف عهده دار انجام آن شده‌اند؛ بنابراین می‌توان گفت بازی و اشکال مختلف آن به صورت بخشی از خصایص فرهنگی در آمده‌اند و با شعارها، نمادها، و علایم مختلف به عنوان نشانه‌های فرهنگی پیوند خورده‌اند (موموندی، ۱۳۸۰: ۴۳-۴۲).

وبر سبک زندگی را به عنوان شاخص گروه‌های منزلت و عامل انسجام گروهی آن‌ها می‌داند. در نظر وی، افتخار منزلت به طور معمول در سبک زندگی خاصی که از همه کسانی که دوست دارند در این حلقه منزلتی عضو باشند، انتظار می‌رود بروز کند. این سبک زندگی در انتظارات خاصی که گروه منزلت از اعضای خود دارند بیشتر نمایانده می‌شود. این انتظارات افراد گروه منزلت را به تعامل اجتماعی و رفتار در محدوده‌ای خاص متعهد می‌کند. بحث وبر درباره مصرف از همین جا آغاز می‌شود. او دریافت که

سبک زندگی بیش از آن که بر تولید (رهیافت مارکسی) استوار باشد، بر شباهت الگوهای مصرف استوار است. به علاوه، او در نظر داشت که شیوه تولید اقتصادی بر چگونگی مصرف کردن مؤثر است، اما ضرورتاً تعیین کننده آن نیست. در نظر او، مصرف فرایندی است شامل کردارهای اجتماعی و فرهنگی متفاوت که بیان کننده تفاوت های میان گروه های اجتماعی است و فقط ناشی از عوامل اقتصادی نیست (فاضلی، ۱۳۸۲: ۲۸).

ملوین تأمین معتقد است که ماکس وبر واژه سبک زندگی را برای اشاره به شیوه های رفتار، لباس پوشیدن، سخن گفتن، اندیشیدن و نگرش هایی که مشخص کننده گروه های منزلتی متفاوت و در ضمن الگویی بودند برای کسانی که می خواستند جزیی از این گروه های منزلت باشند، به کار گرفت (Sobel, ۱۹۸۱: ۱۵). آثار ویلن و بورديو را باید نقطه آغاز هر گونه بحثی درباره مصرف، الگوی مصرف و سبک زندگی دانست (Dimaggio, ۲۰۰۰: ۴۵۸). همچنین آثار ویلن را باید شروع مطالعه جدی جامعه شناسی اوقات فراغت دانست. نظریه ویلن درباره انگیزش های اجتماعی رفتار رقابت آمیز، انگشت گذاردن به کارکردهای پنهان رفتار انسانی از جمله کارهای با ارزش ویلن هستند که در تاریخ جامعه شناسی پایدار خواهد ماند (کوزر، ۱۳۸۰: ۳۶۹). کتاب نظریه طبقه مرفه، انگیزش های اجتماعی برای انجام رفتار رقابت آمیز، بنیان تبیین موضوع اوقات فراغت می شود. "مصرف چشمگیر، تن آسای چشمگیر و نمایش چشمگیر نمادهای بلندپایگی و سبکی هستند که انسان ها با آن ها می کوشند تا در چشم همسایگان شان برتر جلوه کنند" (همان: ۳۶۲). ویلن در این پژوهش به شدت جامعه سرمایه داری امریکا را به خاطر استفاده نامطلوب از مصرف ظاهری اوقات فراغت از طریق چشم و هم چشمی و تن آسای مورد انتقاد قرار داده است. ویلن در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که فراغت خودنمایانه که از طریق اشتغال فرد به کارهای غیرتولیدی نمایش داده می شود، صرفاً برای نشان دادن ثروت و پایگاه طبقات بالاست. حتی ویلن از خرید کتاب هایی توسط طبقه مرفه یاد می کند که نه برای مطالعه و گذران وقت، بلکه برای برتری دانستن آنان بر سایر طبقات خریداری شده است (ویلن، ۱۳۸۳: ۱۸۸).

ویلن نیز به اهمیت شیوهی مصرف و فراغت تأکید و در این باره نظریه پردازی کرده است. با این همه ویلن توجه بیشتری به فراغت، تحلیل چند و چون و عوامل مؤثر بر آن نشان داده است. ویلن همچون بورديو به ارتباط دوسویه شیوه مصرف و فراغت با موقعیت اجتماعی توجه کرده و کوشش مصرف کننده به مصرف کالاها را تلاشی برای نشان دادن منزلت و موقعیت اجتماعی ارزیابی می کند. ویلن اعتقاد دارد مصرف کننده برای کسب تشخیص و منزلت اجتماعی مصرف می کند. او عقیده دارد مصرف راه نشان دادن موقعیت اجتماعی و ثروت است و این کار از طریق مصرف تظاهری یا اوقات تظاهری انجام می شود (ویلن، ۱۳۸۳: ۱۱۶). دو مفهوم فراغت نیابتی و مصرف نیابتی در سیستم های بسیار پیچیده سلسله مراتب چون در اروپای قرون وسطی، افراد سطوح پایین تر با انتصاب از طرف افراد سطوح بالاتر به عنوان ندیم، در واقع جانشین آن ها در استفاده از ثروت و زمان فراغت انتخاب می شدند. در دنیای امروز نیز، افراد، به وسیله مصرف بی پایان همسران و فرزندان شان به نمایش گذاشته می شوند. او عقیده دارد در طبقه مرفه جدید، نوعاً زنان هستند که زندگی اجتماعی را سازماندهی می کنند. آن ها ابزار هایی برای مردان هستند تا از طریق مصرف؛ نیابتی، ثروت خود را به نمایش بگذارند (فاضلی، ۱۳۸۲: ۲۲).

از نظر گیدنز عنصر محوری و گریزناپذیر سبک زندگی، «انتخاب است در سطح "خود"، یکی از مؤلفه های اساسی فعالیت روزمره همان انتخاب هایی است که به طور عادی به عمل می آوریم. روشن است که هیچ فرهنگی انتخاب را به طور کامل در امور روزمره حذف نمی کند و همه سنتها در حقیقت انتخاب هایی میان انبوهی از الگوهای رفتاری ممکن هستند» (گیدنز، ۱۳۸۵: ۱۱۹). حرکت از نگرشی عام که قبل از هر چیز معطوف به آزادسازی افراد و گروهها از قید و بندهایی است که آن ها را از دستیابی به فرصتهای موجود در زندگیشان باز میدارد؛ به سیاستی که مبتنی بر فرد و علایق و منافع او است (گیدنز، ۱۳۸۲: ۲۹۵) پیر بورديو در کتاب "تمایز" با استفاده از روش های مختلف چون بررسی های آماری، مصاحبه، مشاهده، تحلیل محتوا و... «پشتوانه ای آماری برای اثبات ایده ای فراهم می کند که به موجب آن انتخاب های زیبایی شناختی نه فقط ذهنی نیستند، بلکه تابعی از وابستگی اجتماعی اند که اساساً بر مدار "متشخص نمایی" و رفتارهای از لحاظ اجتماعی "تمایز کننده" می چرخد» (هینیک، ۱۳۸۴: ۷۷). بورديو با در نظر گرفتن سلیقه ۱ به عنوان نقطه عطف کار خود خاطر نشان می سازد که اشغال یک موضوع ویژه در حوزه و فضای اجتماعی وسیع تر به طور متقابل با بیان یک عادتواره ویژه در ارتباط است؛ و در عوض نیز این عادتواره یک سبک زندگی ویژه را می سازد. پیگیری ارتباط میان این ها نشان می دهد که سبک های زندگی را نمی توان بطور منفک مورد مطالعه قرار داد. سبک های زندگی و شیوه های گذران فراغت باید با روابط وسیع تر درون فضای اجتماعی به هم مرتبط شوند.

در بحث پیرامون سلیقه به طور ضمنی این نظریه ارایه شده است که این انتخاب ها ذاتاً اجتماعی اند. در اینجا بورديو این امر را که انتخاب های سلیقه از جوهر موضوع مورد بررسی و یا از کیفیت ذاتی درون یک فرد سرچشمه می گیرد را مورد نقد قرار می دهند و نشان می دهند که هیچ کدام کافی و مناسب نیستند. در حقیقت این نظریه که انتخاب های مرتبط با سلیقه حق قانونی یک فرد است ولی بوسیله تأثیرات اجتماعی محدود می شود نیز کافی نیست (جارو و مگیور ۱۹۹۴: ۱۹-۹۸).

"به زعم بورديو، موقعيت اجتماعي مشابه، ذائقه و سبك زندگي مشابهي را مي آفريند و بر عكس الگوهاي مصرف فرهنگي، طبقات اجتماعي مختلفی را بازتوليد و نشانه‌گذاري مي‌کند- اين موقعيت اجتماعي مبتني بر ميزان بهره مندي از سرمايه اقتصادي و فرهنگي است. درجه دسترسي به منابع مادي (سرمايه اقتصادي)، فرهنگي و سمبليك (سرمايه فرهنگي شامل سطح تحصيلات يا مالکيت محصولات فرهنگي)، سهم سرمايه يک فرد را تعيين مي‌کند و از آنجا که دسترسي به اين منابع در ميان افراد به طور برابر توزيع نمي‌شود، يک سلسله مراتب اجتماعي از گزينه‌ها و فعاليت‌هاي فرهنگي عامه پسند و نخبه پسند ظهور پيدا مي‌کند، به طوري که مي‌توان با ملاحظه ذائقه افراد، طبقه اجتماعي آنها را پيش بيني کرد." (شکوري، ۱۳۸۷: ۱۳۱-۱۳۲) به نحو کلي بورديو طبقات را گروه‌بندي‌هايي از افراد در نظر ميگيرد که بر اساس ترجيحات شبیه و يا نزديک به هم و جاگاه‌هايي که در درون ميدان اشغال ميکنند شکل ميگيرند. در نتيجه، طبقات اجتماعي مجموعه‌اي از افراد هستند که از فرصت‌هاي عيني و طبابع ذهني مشابهي برخوردارند. از نظر بورديو، طبقه اجتماعي را نميتوان بر اساس يک خصيصه يا مجموعه‌اي از خصوصيات در نظر گرفت بلکه طبقات با ساختار روابط ميان همه خصوصيات ذيربط تعريف ميشوند که ارزش مربوط به هر يک از آنها را تعيين ميکند. (بورديو، ۱۳۹۰: ۱۵۸)

نظريه بورديو در مورد چگونگي شکل‌گيري اوقات فراغت را مي‌توان به شرح زير خلاصه کرد:

«۱- افراد با توجه به تجربيات اوان زندگي خويش خواسته‌هاي ويژه و متفاوتي پيدا مي‌کنند که بعدها به برداشت، سليقه و علاقه تبديل مي‌شود.

۲- اين خواسته‌ها قابليت نقل مکان دارد، يعني در تمام اشکال فعاليت‌هاي فراغت و مصرفي خودنمايي مي‌کند.

۳- افراد از نظر برداشتي که از فعاليت‌هاي فراغت دارند با همدیگر متفاوتند.

۴- فعاليت‌هاي فراغت گوناگون نياز به انواع متفاوتي از شايسنگي فرهنگي دارد.

۵- اهميت فعاليتها و فضاهاي فراغت و سبک‌هاي خاص فراغت به نحوه توزيع آنها در بين گروه‌هاي مختلف اجتماعي بستگي دارد.

۶- گزينه‌هاي فراغت از اين اهميت توزيعي سرچشمه مي‌گيرد، علايق و سليقه‌ها ابزارهايي براي نشان دادن تمايز و تشخص اجتماعي است(هي وود و همکاران، ۱۳۸۰: ۳۶۰).

به عقیده پارکر میزان و نوع تحصيلات بر چگونگي گذران اوقات فراغت و دامنه اين فعاليت‌ها تأثير مي‌گذارد. تحقيقات در انگلستان و آمريکا نشان مي‌دهد که علاقه مشارکت در بسياري از کارهاي اوقات فراغت به ويژه هنر و کارهاي فرهنگي ارتباط نزديک و تنگاتنگي با ميزان تحصيلات دارند. افرادي که از تحصيلات مشابهي برخوردارند، صرف‌نظر از طبقه‌شان به لحاظ عادات ورزش کردن شبیه‌تر به هم هستند تا افرادي که از يک طبقه هستند اما داراي تحصيلات متفاوتي ميانشند. تمام اشکال ورزش و تفريح خارج از خانه غالباً مورد علاقه افراد تحصيل کرده نيستند. براي مثال کشتي بيشتر مورد علاقه افرادي از طبقات پايين و کم سواد است و مطالعات و آريزايي‌ها حاکی از آن است که کساني که خود را طرفدار پر و پا قرص کشتي مي‌دانند داراي تحصيلات نسبتاً پايين‌تر نسبت به ساير مخاطبين هستند (همان منبع، ۹۲).

۴- تعريف مفهومي اوقات فراغت

"مجموعه‌اي از اشتغالات فرد که کاملاً به رضاييت خاطر خود، براي استراحت، تفريح يا به منظور توسعه يا طلاعات يا آموزش غيرانتفاعي، مشارکت اجتماعي و داوطلبانه بعد از آزاد شدن از الزامات شغلي، خانوادگي و اجتماعي‌بدان مي‌پردازد." (ضرغام، ۸۶: ۱۳۷۶).

سازمان ملي جوانان به بررسي تعريف مختلف مبتني بر سه‌ويکرد اقدام کرده است که اين سه ويکرد عبارتند از:

۱- فراغت به مثابه زمان: فراغت زماني است که آنچه را که ميتوانيم انتخاب مي‌کنيم.

۲- فراغت به عنوان فعاليت: فراغت فعاليتي است که موجب ابراز وجود و خود شکوفائي فردياست.

۳- فراغت به عنوان يک تجربه يدروني: توجه به وضع روحي-رواني- جهت گيري- گرايش‌ها- شرايط و تجربه در ارتباط با فراغت است (سازمان ملي جوانان، ۱۳۸۱: ۶۹).

اوقات فراغت به معنای بي کاري نيست. چون در اوقات بيکاري فرد کاري براي انجام دادن ندارد ولي در اوقات فراغت کارهاي متعددي مي‌تواند داشته باشد که تفاوت آن با اوقات ديگر که در آنها نيز به انجام کار و فعاليت مشغول است فقط هدف اين کارها و فعاليتهاست که هدف از فعاليت‌هاي اوقات فراغت کسب آرامش و لذت است (لومسدن، ۱۳۸۰: ۶۵)

"اوقات فراغت در مقابل زماني قرار مي‌گيرد که فرد در الزامات اجتماعي نظام کار درگير است. بنابر اين زماني است که بيش از هر زمان ديگر فرد مي‌تواند به خودش بپردازد؛ روابط اجتماعي دلخواه و اختياري با ديگران برقرار نمايد و در آن چه از آن به عنوان اجتماع جامعه‌اي، اجتماع ديني، نهادهاي مدني و.. ياد مي‌شود مشارکت جويد." (رجب زاده، ۱۳۷۹: ۶) "اوقات فراغت به مجموعه

ای از اشتغال ها گفته می شود که افراد آن را پس از آزاد شدن از الزامات شغلی، خانوادگی و اجتماعی به منظور استراحت، تفریح، توسعه ی اطلاعات، فراگیری های مورد علاقه و مشارکت اجتماعی به کار می برند." (تورکلیدسن، ۱۳۸۲: ۷۴)

از مجموعه تعاریف، عناوین و نظریات مطرح شده پیرامون اوقات فراغت نکات مشترک زیر را می توان به دست آورد:

- ۱- اوقات فراغت مخصوص قسمتی از اوقات آزاد فرد است نه زمان کار.
- ۲- با پیشرفت صنعت و تکنولوژی اوقات فراغت افراد افزایش یافته واز اهمیت بیشتری برخوردار می باشد.
- ۳- نحوه ی گذران اوقات فراغت برای افراد امری آزاد و انتخابی است.
- ۴- در نتیجه ی گذران اوقات فراغت نوعی رضایت خاطر، آرامش و رفع خستگی حاصل می شود.
- ۵- فعالیتهای اوقات فراغت بسته به فراغت گر تعریف می شود.(ساروخانی، ۱۳۶۷: ۹۵)
- ۶- باید در این زمان افراد را بدور از هر گونه تعهد شخصی، اجتماعی، خانوادگی و مذهبی دانست(مهديان، ۱۳۷۳: ۷۸).

۵- روش تحقیق، ابزار گردآوری داده ها، واحد مشاهده و واحد تحلیل

در این تحقیق از دو روش کتابخانه ای و پیمایشی استفاده شده است. در بخش مطالعات کتابخانه ای، مبانی نظری و سوابق مطالعاتی موضوع بررسی و براساس آن، تعدادی از شاخصها و معیارهای مرتبط با سنجش اوقات فراغت بانوان انتخاب شده است. از سوی دیگر از مشاهدات میدانی و غیرساختمند و همچنین تجربه زیست در حیات اجتماعی روزمره در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته شده است. ابزار گردآوری داده ها و اطلاعات مصاحبه حضوری مبتنی بر پرسشنامه بوده است. در این تحقیق واحد تحلیل و واحد مشاهده فرد می باشد.

۶- جمعیت آماری، حجم نمونه و روش نمونه گیری

با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۴۰۰ نفر برآورد شد از شهروندان شهر تهران مصاحبه حضوری مبتنی بر پرسشنامه صورت گرفته است. از این بین در جهت مقایسه دیدگاه شهروندان مناطق ۱ و ۱۵ از هر منطقه ۲۰۰ نمونه انتخاب گردید. در مرحله بعد به تصادف ۵ محله از محلات منطقه انتخاب و در داخل محله به تصادف بلوکی برای مصاحبه انتخاب گردید و سپس در داخل بلوک ها، پاسخگویان به روش نمونه گیری سیستماتیک با در نظر گرفتن ترکیب سنی انتخاب و با آنان مصاحبه صورت گرفته است.

۷- اعتبار و روایی

برای سنجش روایی سؤالات از آزمون آلفای کرونباخ استفاده گردیده است. جدول زیر نتایج تحلیل روایی متغیرها را نشان می دهد.

جدول ۱- ضریب آلفای کرونباخ

ردیف	متغیر	تعداد گویه و سؤالات	ضریب آلفای کرونباخ
۱	فعالیت های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی	۴	۰,۷۱۵
۲	فعالیت های فراغتی هدفمندی	۵	۰,۷۸۹
۳	فعالیت های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی	۶	۰,۷۹۳
۴	ارتباطات و همیاری اجتماعی در اوقات فراغت	۴	۰,۶۹۶
۵	ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت	۶	۰,۸۶۱

۸- یافته های تحقیق

در این بخش به مقایسه میانگین سؤالات هر شاخص و مقایسه آن بین دو منطقه ۱ و ۱۵ می پردازیم:

فعالیت های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی: نتایج آزمون T مستقل نشان می دهد که در فاصله اطمینان ۹۵ درصد، سطح معناداری ($\text{sig} = ۰/۰۱۲$) می باشد. به عبارتی با اطلاعات موجود فرضیه H_0 ابطال و فرضیه H_1 (پژوهشگر) این تحقیق تأیید می شود به بیان دیگر میانگین فعالیت های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری دارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین ها نشان می دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی بالاتری در این پژوهش برخوردارند. (جدول ۱)

فعالیت های فراغتی هدفمندی: نتایج آزمون T مستقل نشان می دهد که در فاصله اطمینان ۹۵ درصد، سطح معناداری ($\text{sig} = ۰/۰۷۲$) می باشد. به عبارتی با اطلاعات موجود فرضیه H_0 تایید و فرضیه H_1 (پژوهشگر) این تحقیق رد می شود به بیان دیگر میانگین فعالیت های فراغتی هدفمندی در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری ندارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از

میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت‌های فراغتی هدفمندی بالاتری در این پژوهش برخوردارند. مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد در هر دو منطقه "پرداختن به اموری که موجب آرامش می‌شود" از میانگین بالاتری برخوردار است نکته قابل توجه این است که پاسخگویان منطقه ۱ از میانگین بالاتر و معنی داری در خصوص "تفکیک اوقات کاری و غیر کاری افراد" نسبت به منطق ۱۵ برخوردار است. (جدول ۲)

جدول ۱: میانگین سوالات فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی (از ۱ تا ۵)

گویه / منطقه	پرداختن به فعالیت های معنوی در اوقات فراغت	حضور در اماکن مذهبی در اوقات فراغت	پرداختن به فعالیت های خلاف ارزش فرد در اوقات فراغت	فعالیت تفریحی در جهت رشد معنویت فرد	شاخص تعالی دینی و معنوی در اوقات فراغت		آزمون آماری
					میانگین	انحراف معیار	
منطقه ۱	۳,۳۰	۳,۰۱	۳,۸۱	۴,۰۵	۱۴,۱۲	۴,۵۱۳	T=۲,۵۱۱
منطقه ۱۵	۳,۰۳	۲,۵۹	۳,۵۰	۳,۹۶	۱۳,۰۳	۴,۱۴۱	sig = ۰,۰۱۲

جدول ۲: میانگین سوالات فعالیت‌های فراغتی هدفمندی (از ۱ تا ۵)

گویه / منطقه	برنامه‌ریزی از قبل برای اوقات فراغت	تفکیک اوقات کاری و غیر کاری افراد	مشخص بودن اوقات فراغت	پرهیز از پرداختن به امور بی‌اهمیت	پرداختن به امور موجب آرامش می‌شود	شاخص هدفمندی در اوقات فراغت		آزمون آماری
						میانگین	انحراف معیار	
منطقه ۱	۳,۴۵	۳,۴۰	۳,۲۱	۳,۶۳	۳,۸۵	۱۷,۵۰	۵,۰۴۲	T = ۱,۸۰۴
منطقه ۱۵	۳,۱۱	۲,۹۱	۲,۹۹	۳,۵۵	۴,۰۲	۱۶,۵۸	۵,۱۴۸	sig = ۰,۰۷۲

فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی: نتایج آزمون T مستقل نشان می‌دهد که در فاصله اطمینان ۹۵ درصد، سطح معناداری (sig= ۰/۰۶۴) می‌باشد. به عبارتی با اطلاعات موجود فرضیه H0 تایید و فرضیه H1 (پژوهشگر) این تحقیق رد می‌شود به بیان دیگر میانگین فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری ندارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی بالاتری در این پژوهش برخوردارند. همچنین زنان منطقه ۱ ارزیابی بالاتری در خصوص "تلاش برای برقراری ارتباط بهتر با خانواده" نسبت به منطقه ۱۵ داشته‌اند و از سوی دیگر زنان منطقه ۱۵ بیشتر به "دید و بازدید از خویشاوندان و دوستان" پرداخته‌اند. (جدول ۳)

فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی: نتایج آزمون T مستقل نشان می‌دهد که در فاصله اطمینان ۹۵ درصد، سطح معناداری (sig= ۰/۰۴۲) می‌باشد. به عبارتی با اطلاعات موجود فرضیه H0 ابطال و فرضیه H1 (پژوهشگر) این تحقیق تأیید می‌شود به بیان دیگر میانگین فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری دارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی بالاتری در این پژوهش برخوردارند. (جدول ۴)

جدول ۴: میانگین سوالات ارتباطات و همیاری اجتماعی در اوقات فراغت (از ۱ تا ۵)

گویه / منطقه	فعالیت در گروه‌ها و انجمن‌های داوطلبانه بانوان	علاقه‌مندی به فعالیت‌های دسته جمعی با بانوان	پرداختن به کارهای خیر جمعی	شرکت در مراسم و جشن‌ها	شاخص ارتباطات و همیاری اجتماعی در اوقات فراغت		آزمون آماری
					میانگین	انحراف معیار	
منطقه ۱	۲,۷۹	۳,۲۸	۲,۹۵	۳,۵۴	۱۲,۵۲	۴,۳۰۶	T = ۲,۰۳۵
منطقه ۱۵	۲,۳	۳	۲,۸۱	۳,۵۵	۱۱,۶۵	۴,۱۹۸	sig = ۰,۰۴۲

جدول ۳: میانگین سوالات فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی (از ۱ تا ۵)

گویه / منطقه	دید و بازدید از خویشاوندان و دوستان	صرف زمان فراغت برای ایجاد فضای دوستی	برقراری ارتباط بهتر با خانواده	صحبت با مورد مسائل و مشکلات	بازی و سرگرمی با خانواده	آشنایی دسته جمعی با خانواده	شاخص فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی		آزمون آماری
							میانگین	انحراف معیار	
منطقه ۱	۳,۶۷	۳,۳۲	۳,۸۲	۳,۶۸	۳,۱۵	۲,۶۸	۲۰,۳۱	۵,۸۲۷	T = ۱,۸۵۶
منطقه ۱۵	۳,۷۳	۳,۲۶	۳,۳۵	۳,۴۸	۳,۰۲	۲,۳۳	۱۹,۲۰	۵,۹۴۱	sig = ۰,۰۶۴

ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت: نتایج آزمون T مستقل نشان می‌دهد که در فاصله اطمینان ۹۵ درصد، سطح معناداری ($\text{sig} = 0/026$) می‌باشد. به عبارتی با اطلاعات موجود فرضیه H0 ابطال و فرضیه H1 (پژوهشگر) این تحقیق تأیید می‌شود به بیان دیگر میانگین ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری دارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ به ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت بیشتری در این پژوهش می‌پردازند. مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد بیشترین تفاوت مربوط به "ایجاد اعتماد به نفس با ورزش کردن" و "انجام منظم حرکات نرمشی" است که در هر دو سوال ارزیابی زنان منطقه ۱ بالاتر است. ورزش غیر حرفه‌ای و روزانه و به طور کلی ورزش به مثابه اوقات فراغت از عناصر سبک زندگی مدرن است. در این جا است که می‌توان نتیجه گرفت بخشی از آرامش و اطمینان خاطری را که زنان منطقه ۱۵ از دعا و نیایش و حضور در مکان‌های مذهبی بدست می‌آورند زنان منطقه ۱ از ورزش روزانه بازمی‌یابند.

جدول ۵: میانگین سوالات ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت (از ۱ تا ۵)

گویه	انجام ورزش رقابتی	پرداختن به ورزش	انجام ورزش در اوقات فراغت	علاقه به ورزش‌های تقویت کننده روح و جسم	به اعتماد به نفس با ورزش	ایجاد اعتماد به نفس با ورزش	انجام منظم حرکات نرمشی	شاخص ورزش و آمادگی جسمانی در اوقات فراغت		آزمون آماری
								میانگین	انحراف معیار	
منطقه ۱	۲,۷۳	۳,۱۳	۳,۴۲	۳,۴۸	۳,۸۲	۳,۴۹	۱۹,۹۳	۶,۸۵۵		$T = 2,234$
منطقه ۱۵	۲,۵۹	۲,۹	۳,۱۶	۳,۳۳	۳,۳۵	۳,۰۸	۱۸,۴۴	۶,۳۴۰		$\text{sig} = 0,026$

رابطه بین ویژگی‌های فردی پاسخگویان منطقه ۱ با فعالیت‌های فراغتی: نتایج آزمون‌های تحلیل واریانس یکطرفه مستقل برای بررسی رابطه آماری ویژگی‌های فردی پاسخگویان با هر یک از فعالیت‌های فراغتی بیانگر آن است که در فاصله اطمینان ۹۹ درصد، بین پیوند خانوادگی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,05$) و ارتباطات و همیاری اجتماعی پاسخگویان در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,006$) با وضعیت تأهل آنان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد که، متأهلین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی می‌پردازند.

همچنین بین ورزش و آمادگی جسمی در زمان اوقات فراغت در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,031$) و فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,018$) با وضعیت تحصیلات پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که با افزایش تحصیلات فعالیت‌های ورزشی در زمان اوقات فراغت افزایش می‌یابد. از سوی دیگر کسانی که دارای تحصیلات دیپلم و زیر دیپلم هستند بیشتر از سایرین به فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی می‌پردازند.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد، بین فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,022$) و فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,015$) و فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,001$) با وضعیت اشتغال پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که خانه‌داران نسبت به سایرین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی، پیوند خانوادگی و ارتباطات و همیاری اجتماعی می‌پردازند. (جدول ۶)

رابطه بین ویژگی‌های فردی پاسخگویان منطقه ۱۵ با فعالیت‌های فراغتی: نتایج آزمون‌های تحلیل واریانس یکطرفه مستقل برای بررسی رابطه آماری ویژگی‌های فردی پاسخگویان با هر یک از فعالیت‌های فراغتی بیانگر آن است که، بین فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,022$) و پیوند خانوادگی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,000$) با وضعیت تأهل آنان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد که، متأهلین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در پیوند خانوادگی اجتماعی می‌پردازند. همچنین بین فعالیت‌های فراغتی هدفمند در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,041$) با وضعیت تحصیلات پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که با افزایش تحصیلات فعالیت‌های فراغتی هدفمند افزایش می‌یابد.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد، بین فعالیت‌های فراغتی هدفمند در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,000$) و فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی در سطح معناداری ($\text{sig} = 0,001$) با وضعیت وضعیت اشتغال پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که زنان شاغل نسبت به سایرین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی هدفمند و فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی می‌پردازند. بنابراین می‌توان مشاهده کرد زنان تحصیلکرده و شاغل در منطقه ۱۵ بیشتر فعالیت‌های فراغتی هدفمند را دنبال می‌کنند که این امر را می‌توان به آگاهی‌های بالاتر این زنان نسبت داد. (جدول ۷)

جدول ۶: رابطه ویژگی‌های فردی پاسخگویان منطقه ۱ با فعالیت‌های فراغتی

تغییر	منطقه	تعالی دینی و معنوی	هدفمندی	پیوند خانوادگی	ارتباطات و همیاری اجتماعی	ورزش و آمادگی جسمی
وضعیت تأهل	مجرد	۱۳,۸۳	۱۷,۴۶	۱۸,۸	۱۱,۰۸	۲۱,۰۲
	متاهل	۱۳,۹۷	۱۷,۴۲	۲۰,۸	۱۳,۲۱	۱۹,۱۲
	سایر	۱۷	۲۲,۶۶	۲۴	۱۱,۳۳	۲۶
	سطح معنی داری	۰,۴۹۷	۰,۱۹۸	۰,۰۵	۰,۰۰۶	۰,۰۷۱
	مقدار F	۰,۷۰۲	۱,۶۳۳	۳,۰۵۳	۵,۲۲۶	۲,۶۸۴
مقاطع تحصیلی	دیپلم و زیر دیپلم	۱۴,۶۹	۱۷,۰۴	۲۰,۵۸	۱۳,۳۵	۱۸,۷۹
	فوق دیپلم و لیسانس	۱۳,۱۴	۱۷,۶۲	۲۰,۱۱	۱۱,۵۲	۲۰,۸۱
	فوق لیسانس و بالاتر	۱۵,۵۷	۱۸,۶۹	۲۰,۵	۱۳,۳	۲۳,۰۷
	سطح معنی داری	۰,۰۳۷	۰,۴۸۵	۰,۸۶۹	۰,۰۱۸	۰,۰۳۱
	مقدار F	۳,۳۶۳	۰,۷۲۶	۰,۱۴۱	۴,۱۳۲	۳,۵۲۸
وضعیت اشتغال	خانه دار	۱۴,۸۶	۱۷,۴۱	۲۱,۶۵	۱۳,۵	۱۹,۲۲
	شاغل	۱۳,۴۸	۱۷,۸	۱۹,۵۷	۱۱,۷۵	۲۰,۹
	در حال تحصیل	۱۲,۴۱	۱۷,۸۴	۱۸,۴۸	۱۰,۳	۲۰,۴۷
	سطح معنی داری	۰,۰۲۲	۰,۸۶۶	۰,۰۱۵	۰,۰۰۱	۰,۳۲۷
	مقدار F	۳,۸۹۴	۰,۱۴۴	۴,۳۲۵	۷,۵۱۴	۱,۱۲۵

جدول ۷: رابطه ویژگی‌های فردی پاسخگویان منطقه ۱۵ با فعالیت‌های فراغتی

تغییر	منطقه	تعالی دینی و معنوی	هدفمندی	پیوند خانوادگی	ارتباطات و همیاری اجتماعی	ورزش و آمادگی جسمی
وضعیت تأهل	مجرد	۱۲,۰۴	۱۵,۵۶	۱۷,۵	۱۱,۲۴	۱۸,۹۷
	متاهل	۱۳,۶۶	۱۷,۴۱	۲۰,۹۴	۱۱,۷۳	۱۸,۳۳
	سایر	۱۴,۵	۱۶,۹	۱۶,۳	۱۴,۲	۱۵,۸۲
	سطح معنی داری	۰,۰۲۲	۰,۰۶۴	۰	۰,۱۱۲	۰,۳۱۵
	مقدار F	۳,۹۰۹	۲,۷۸۵	۹,۵۶۶	۲,۲۱۸	۱,۱۶۴
مقاطع تحصیلی	دیپلم و زیر دیپلم	۱۲,۹۴	۱۶,۲۲	۱۹,۰۳	۱۱,۶۸	۱۸,۰۶
	فوق دیپلم و لیسانس	۱۳,۴۴	۱۸,۰۷	۲۰,۴۴	۱۲,۱	۲۰,۶
	فوق لیسانس و بالاتر	۱۲	۲۲	۱۵,۶	۷,۵	۲۰,۹
	سطح معنی داری	۰,۷۴۸	۰,۰۴۱	۰,۲۷۶	۰,۳۰۹	۰,۰۶۷
	مقدار F	۰,۲۹	۳,۲۴۵	۱,۲۹۷	۱,۱۸۱	۲,۷۳۷
وضعیت اشتغال	خانه دار	۱۳,۴۴	۱۶,۴۲	۱۹,۷۴	۱۱,۹	۱۷,۷۳
	شاغل	۱۳,۳۷	۱۸,۹۴	۲۰,۸۷	۱۱,۶۱	۱۹,۳
	در حال تحصیل	۱۲,۰۱	۱۴,۶۲	۱۶,۶۲	۱۱,۱۷	۱۹,۰۳
	سطح معنی داری	۰,۱۲۷	۰	۰,۰۰۱	۰,۶۱۸	۰,۲۷۷
	مقدار F	۲,۰۸۴	۹,۱۴۶	۷,۰۰۸	۰,۴۸۲	۱,۲۹۴

نتیجه‌گیری

در ادوار گذشته کار و فراغت اغلب با یکدیگر پیوند داشتند ولی در صده اخیر با رشد و گسترش شهرنشینی در پدیده اوقات فراغت تغییرات برجسته‌ای بوجود آمد. در دهه‌های اخیر ما شاهد تحولات ارزشی در سطح جامعه بوده و به تبع آن تحولاتی نیز در سبک زندگی و اوقات فراغت بر حسب جنسیت نیز پدید آمد. جنسیت نوعی ساختار اجتماعی است و به استنباط جامعه از رفتار، ویژگی‌ها و نقش‌های مناسب برای مردان و زنان مربوط می‌شود. بر اساس سن و جنس طیفی از دلالت‌ها و انگارش‌ها در مورد رفتار مناسب اجتماعی وجود دارد که فعالیت‌های اوقات فراغت را توضیح می‌دهد (نوابی نژاد، ۱۳۷۶: ۳۲). از سوی دیگر سبک‌های فراغتی نیز تابع عواملی چون دسترسی به منابع مادی (سرمایه اقتصادی مانند میزان درآمد و پس‌انداز) و فرهنگی و سمبلیک (سرمایه

فرهنگی مانند سطح تحصیلات، نوع اشتغال، سطح مکان محل زندگی و... است. بر این اساس با توجه به یکسان نبودن دسترسی گروه‌های مختلف اجتماعی به فضاها و امکانات فراغتی در این پژوهش به تبیین جامعه‌شناختی فعالیت‌های فراغتی زنان مناطق ۱ و ۱۵ پرداخته و میزان و نحوه فراغت زنان را در ابعاد گوناگون مورد واکاوی قرار گرفت.

نتایج این پژوهش نشان داد منطقه ۱ در هر یک از ۵ نوع فعالیت فراغتی که در این تحقیق بررسی شده که شامل "فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی، فعالیت‌های فراغتی هدفمندی، فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی، فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی و ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت" است. نسبت به منطقه ۱۵ از وضعیت بهتری برخوردار است. نتایج نشان می‌دهد در بین سوالات مربوط به فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی در هر دو منطقه بالاترین میانگین به "فعالیت تفریحی در جهت رشد معنویت فرد" اختصاص دارد. همچنین بین فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی زنان منطقه ۱ در سطح معناداری ($\text{sig}=0,022$) با وضعیت وضعیت اشتغال پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که خانه‌داران نسبت به سایرین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در جهت تعالی دینی و معنوی می‌پردازند. در حالی که بین زنان منطقه ۱۵ این تفاوت معنادار نیست. و در این جا بار دیگر رابطه معکوس بین فعالیت‌های فراغتی سنتی و جایگاه‌های نقشی مدرن را مشاهده می‌کنیم. بدین ترتیب زنانی که تحصیلات کمتری دارند و خانه‌دارند بیشتر از زنان با تحصیلات بالاتر و زنان شاغل به فعالیت‌های فراغتی سازگار با ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه ما مانند معنویت-گرایی، همیاری و دستگیری از دیگران و توجه و اهتمام به کانون خانواده اشتغال دارد. فردگرایی جوهره اصلی مدرنیته است و طبیعی است که هر چه جایگاه‌های نقشی زنان مدرن‌تر باشد استقلال و حفظ منافع فردی (از سلامت بدن گرفته تا منافع مادی) برای آنان مهم‌تر از فداکاری و ایثار برای دیگران است.

مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت‌های فراغتی هدفمندی بالاتری در این پژوهش برخوردارند. مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد در هر دو منطقه "پرداختن به اموری که موجب آرامش می‌شود" از میانگین بالاتری برخوردار است نکته قابل توجه این است که پاسخگویان منطقه ۱ از میانگین بالاتر و معنی داری در خصوص "تفکیک اوقات کاری و غیر کاری افراد" نسبت به منطق ۱۵ برخوردار است. همچنین بین فعالیت‌های فراغتی هدفمند زنان منطقه ۱۵ در سطح معناداری ($\text{sig}=0,041$) با وضعیت تحصیلات و وضعیت اشتغال پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که پاسخگویان با تحصیلات بالا و همچنین شاغلین بیشتر از دیگران به فعالیت‌های فراغتی هدفمند افزایش می‌یابد. در حالی که در پاسخگویان منطقه ۱ با وجود بالا بودن فعالیت‌های فراغتی هدفمند در بین تحصیل کرده‌ها اما این تفاوت معنادار نیست. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت‌های فراغتی در ارتباط با پیوند خانوادگی بالاتری در این پژوهش برخوردارند. همچنین زنان منطقه ۱ ارزیابی بالاتری در خصوص "تلاش برای برقراری ارتباط بهتر با خانواده" نسبت به منطقه ۱۵ داشته‌اند و از سوی دیگر زنان منطقه ۱۵ بیشتر به "دید و بازدید از خویشاوندان و دوستان" پرداخته‌اند.

فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی پاسخگویان منطقه ۱ در سطح معناداری ($\text{sig}=0,015$) با وضعیت وضعیت اشتغال پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که خانه‌داران نسبت به سایرین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در ارتباط با پیوند خانوادگی می‌پردازند. همچنین فعالیت‌های فراغتی در جهت پیوند خانوادگی پاسخگویان منطقه ۱۵ در سطح معناداری ($\text{sig}=0,000$) با وضعیت تأهل و در سطح معناداری ($\text{sig}=0,001$) با وضعیت اشتغال پاسخگویان رابطه معناداری دارند. نتایج نشان می‌دهد که، زنان متأهل نسبت به شاغل بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در ارتباط با پیوند خانوادگی می‌پردازند. درباره زنان متأهل به نظر می‌رسد دلیل این موضوع روشن است و درباره زنان شاغل زمان کمتری که این افراد برای اوقات فراغت در اختیار دارند و همین‌طور فرصت کمتری که برای دیدار خانواده در طول روز دارند می‌تواند علت این امر باشد. میانگین فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری دارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ از فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی بالاتری در این پژوهش برخوردارند.

فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی پاسخگویان منطقه ۱ در سطح معناداری ($\text{sig}=0,018$) با وضعیت تحصیلات پاسخگویان و در سطح معناداری ($\text{sig}=0,001$) با وضعیت اشتغال پاسخگویان تفاوت معناداری دارند. نتایج نشان می‌دهد کسانی که دارای تحصیلات دیپلم و زیر دیپلم هستند بیشتر از سایرین به فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی می‌پردازند. و همچنین زنان خانه‌دار نسبت به سایرین بیشتر به فعالیت‌های فراغتی در جهت ارتباطات و همیاری اجتماعی می‌پردازند. بالا رفتن میزان تحصیلات عموماً با سطح اشتغال خارج از خانه ارتباط مثبت دارد از این رو می‌توان نتیجه گرفت بانوان خانه‌دار هم به جهت وقت بیشتر در اوقات فراغت و هم از جهت نیاز بیشتر به برقراری روابط اجتماعی در اوقات فراغت خود بیشتر با ارتباط با سایرین و حضور در جمع می‌پردازند. میانگین ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت در دو منطقه ۱ و ۱۵ تفاوت معناداری دارد. با مقایسه نتایج به دست آمده از میانگین‌ها نشان می‌دهد که زنان منطقه ۱ به ورزش و آمادگی جسمی در اوقات فراغت بیشتری در این پژوهش می‌پردازند. مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد بیشترین تفاوت مربوط به "ایجاد اعتماد به نفس با

ورزش کردن" و "انجام منظم حرکات نرمشی" می‌باشد که در هر دو سوال ارزیابی زنان منطقه ۱ بالاتر است. همچنین بین ورزش و آمادگی جسمی در زمان اوقات فراغت پاسخگویان منطقه ۱ در سطح معناداری ($\text{sig}=0,031$) با وضعیت تحصیلات پاسخگویان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از آن دارد که با افزایش تحصیلات فعالیت‌های ورزشی در زمان اوقات فراغت افزایش می‌یابد. همان‌گونه که پیشتر اشاره شد ورزش به مثابه اوقات فراغت پدیده‌ای مدرن است و افراد مدرن و تحصیلکرده که دسترسی بیشتری به رسانه‌ها دارند لزوم گنجاندن ورزش را در اوقات فراغت خود بیشتر احساس می‌کنند. تعدد مجموعه‌های ورزشی بزرگ و چند منظوره و باشگاه‌های خصوصی در مناطق شمال شهر از مشتریان رو به رشد این فعالیت فراغتی سالم خبر می‌دهد.

منابع

- ۱- تانیکس، فرن (۱۳۹۰). فضا، شهر و نظریه اجتماعی، مناسبات اجتماعی و شکل‌های شهری، مترجم حمید رضا پارسی و آرزو افلاطونی، تهران: دانشگاه تهران.
- ۲- تیموتی، دالن (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی مصرف گردشگری و خرید، مترجمان علی اصغر سعیدی و مهدی حسین آبادی، تهران: جامعه‌شناسان.
- ۳- دومازدیه، ژوفر (۱۳۵۲). "زمان اوقات فراغت از دیدگاه تاریخی و جامعه‌شناسانه"، ترجمه م. آدینه، مجله فرهنگ و زندگی، شماره ۱۲.
- ۴- دومازدیه، ژوفر، (۱۳۸۱). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی اوقات فراغت (مقاله نهم از کتاب: تلویزیون، خانواده و فرهنگ)، ترجمه علی اسدی، چاپ اول، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۵- ذکائی، محمد سعید (۱۳۹۱). فراغت، مصرف و جامعه، تهران: انتشارات تیسرا.
- ۶- رفعت جبه، مریم (۱۳۸۶). جنسیت و اوقات فراغت، سمینار معماری کلان اوقات فراغت در تهران، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
- ۷- ریتزر، جورج (۱۳۸۰). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی؛ تهران: انتشارات علمی.
- ۸- ساروخانی، باقر (۱۳۷۵). درآمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی، جلد ۲، تهران: انتشارات کیهان.
- ۹- سعیدی، علی اصغر (۱۳۸۷). تحول در مطالعات فراغت. مجله مطالعات جوانان. شماره ۱۲.
- ۱۰- شکوری، علی (۱۳۸۷). سبک‌ها و الگوهای فراغتی در میان بخشی از جوانان شهر تهران، مجله مطالعات جوانان، شماره ۱۲.
- ۱۱- عابدین زاده آستارایی نرگس (۱۳۷۰). بررسی چگونگی گذران اوقات فراغت دختران دبیرستانی منطقه ۱۷، آموزش و پرورش تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تربیت بدنی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
- ۱۲- علی احمدی، امید (۱۳۹۲). زنان، سبک‌های فراغتی و خانواده در شهر تهران در مجموعه مقالات تحولات سبک زندگی تهران: انتشارات تیسرا.
- ۱۳- فاضلی، محمد (۱۳۸۲). مصرف و سبک زندگی، قم: انتشارات صبح صادق.
- ۱۴- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۹). جهان رهاشده رفتارهایی درباره‌ی یکپارچگی جهانی، ترجمه علی اصغر سعیدی و یوسف حاجی عبدالوهاب، تهران: انتشارات علم و ادب.
- ۱۵- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲). تجدد و تشخص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- ۱۶- موموندی، افسر (۱۳۸۰). "بررسی چگونگی گذران اوقات فراغت نوجوانان و جوانان شهر ورامین"، طرح پژوهشی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- ۱۷- نکویی فرد، ام البنین (۱۳۹۱). شهر و کارکردهای اجتماعی آن، تهران: کویر.
- ۱۸- وبلن، تورستن (۱۳۸۳). نظریه طبقه مرفه، مترجم فرهنگ ارشاد، تهران: نشر نی.
- ۱۹- هیوود، لس و دیگران (۱۳۸۰). اوقات فراغت، ترجمه محمد احسانی، تهران: انتشارات امید دانش.
- ۲۰- هینیک، ناتالی (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی هنر. ترجمه عبدالحسین نیک گهر، تهران: نشر آگه.
- ۲۱- هیوود، لس و همکاران (۱۳۸۰). اوقات فراغت، مترجم محمد احسانی، تهران: امید دانش.
- 22- Jarvie, Grant and Maguire, Joseph (1994) "Sport and Leisure in Social Thought", Routledge.
- 23- Parker, Stanley (1976) "The Sociology of Leisure", London: George Allen Unwin Ltd.
- 24- Brown, S. P. (1996). A meta-analysis and review of organizational research on job
- 25- involvement. Psychological Bulletin, 120

پژوهشی بر تاریخچه و مکانیزم درمان به وسیله باغبانی

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۱۳

کد مقاله: ۹۹۸۴۷

امیرعباس اکبریان^۱

چکیده

صنعتی شدن و کاهش تعامل انسان با طبیعت منجر به افزایش ناهنجاری های روانی گوناگونی مانند استرس، خستگی ذهنی و بسیاری از دیگر ناهنجاری شده است. همچنین تغییر ساختار فضاهای شهری و در نتیجه کاهش تعامل انسان با طبیعت نیز عاملی است که منجر به تشدید این سری از اختلالات روانی در انسان ها می شود. این پژوهش سعی دارد با مروری بر رابطه طبیعت و درمان ناهنجاری های رانی در انسان ها، به تحلیل و بررسی مکانیزم های درمان از طریق باغبانی بپردازد. در بخش اول این پژوهش ما به مرور عمومی روش های درمان و اثر مثبت طبیعت بر ذهن افراد پرداخته ایم. همچنین به صورت اختصاری اطلاعاتی در مورد دیگر روش های درمان از طریق طبیعت، مانند باغ های تفکر، باغ های بازپروری، باغ درمانی و... پرداخته ایم تا ساختار کلی از روش های درمان به وسیله باغ ها و طبیعت را ارائه کنیم. در بخش آخر نیز با مرور بر پژوهش های گوناگون به بررسی تاریخچه استفاده از باغبانی در راستای کاهش تنش های روانی پرداخته، و مکانیزم عمومی این روش را مورد تحلیل قرار داده ایم.

واژگان کلیدی: درمان به وسیله طبیعت، باغ شفا بخش، اختلالات روانی، درمان به وسیله باغبانی

۱- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

amir.akbaryan1350@yahoo.com

۱- مقدمه

گسترش جهانی بیماری‌هایی با عنوان "بیماری‌های ناشی از سبک زندگی" مانند بیماری‌های قلبی، بسته شدن درجه‌های رگ‌ها، افسردگی، دیابت و چاقی به یکی از اساسی‌ترین معضلات جامعه مدرن تبدیل شده است. تخمین زده می‌شود در حدود چهارصد و پنجاه میلیون نفر در جهان از دیابت و سی صد و پنجاه میلیون نفر از افسردگی رنج می‌برند که هردو این‌ها از بیماری‌هایی هستند که بار اقتصادی بالایی را متحمل می‌شوند [1,2]. به‌طور مثال کشور سوئد از سال ۲۰۰۱ به بعد به صورت میانگین سالانه ده میلیون یورو تنها صرف هزینه داروهای مرتبط با افسردگی می‌کند [3]. این موضوع و آمار بیانگر اهمیت فراوان روش‌های مقابله با این نوع ناهنجاری‌های روانی می‌باشد. در حدود چندین سال است که روش‌های درمانی غیر دارویی اهمیت و جایگاه خاصی در روش‌های درمان بسیاری از ناهنجاری‌های روانی و بیماری‌های ناشی از سبک زندگی پیدا کرده‌اند. از سری این روش‌ها می‌توان به روش‌هایی که تلاش در تغییر سبک زندگی فرد، به کمک تغییر فضای زندگی دارند اشاره کرد. از سری این روش‌ها می‌توان به استفاده از باغ‌های بازپروری، باغ‌های شفابخش، درمان به وسیله باغبانی و... اشاره کرد. این پژوهش در راستای بررسی مکانیزم عمومی روش درمان به وسیله باغبانی گام برمی‌دارد، و با بررسی سوابق استفاده از این روش و تئوری‌های درمانی مرتبط با آن، سعی در ارائه مکانیزم درمانی عمومی برای این روش درمانی دارد.

ادعاهایی که در جهت اثبات خاصیت درمانی فعالیت‌های باغبانی گام برمی‌دارند را می‌توان از دوران مصر باستان تا دوران معاصر دید. از لحاظ سوابق تاریخی به گونه‌های مختلفی خاصیت درمانی این فعالیت‌ها مورد بررسی قرار گرفته است، مانند بررسی تأثیرات فعالیت‌های میدانی در مزرعه ایجاد سرگرمی در فضاهای سبز برای بیمارانی که به صورت بلندمدت در جایی بستری می‌شوند مطالعات تأثیرات این نوع درمان بر روی کودکان با ناتوانی‌های جسمی و بهبود روحیه برای سربازانی که از جنگ برگشته‌اند. همچنین برخی اثرات مثبت این سری فعالیت‌ها بر سلامتی را می‌توان با تحقیقاتی که در قرن بیستم بر روی این فعالیت‌ها در زندان‌ها و مدارس انجام شد بررسی شد.

به صورت خلاصه درمان به وسیله باغبانی را می‌توان یک اقدام پزشکی نام گذاشت، که از طریق گیاهان، فعالیت‌های باغبانی و نزدیکی با فضای طبیعی اقدام به درمان و بازپروری صورت می‌گیرد. باغبانی باعث بهبود شرایط فیزیکی، کاهش سطح خستگی عمومی بدن، سلامت روان و حس لذت می‌شود. این رویکرد درمانی پلی بین رویکرد درمان از طریق فعالیت برای بیماران با ناتوانی‌های جسمی و شکل‌گیری ریشه باغ شفابخش می‌باشد، که تاکید زیادی بر تئوری کیلوفنر بر اهمیت انجام فعالیت‌ها با تاکید بیشتر بر روی فعالیت‌های لذت‌بخش بر روی سلامت بدن و ذهن می‌باشد. پیش از این نیز پاولا رلف الگوهای را در مورد تأثیر فعالیت‌های باغبانی بر سلامت ذهن مطرح کرده بود شامل موارد زیر می‌شوند:

(۱) زیبایی طبیعت به علت تغییرات فصلی که زندگی را به صورت خلاصه به نمایش گذاشته و باعث جذب به محیط و حس آرامش می‌شود.

(۲) وابستگی اکوسیستم و طبیعت زمین به طبیعت و بارور کردن زمین

(۳) تغذیه کردن زمین و توجه به رشد گیاهان که باعث حس نزدیکی به طبیعت می‌شود

(۴) معاشرت و فعالیت مشترک با دیگر افرادی که فعالیت‌های مشترکی را با ما انجام می‌دهند و این موضوع منجر به تمایل برای به اشتراک گذاشتن تجربیات آن فعالیت‌های مشترک می‌شود [4,5]

۲- رابطه طبیعت و درمان

تحقیقاتی که در سال ۲۰۰۵ انجام شد نشان می‌دهد که کاهش تماس با فضای سبز باعث رخ دادن اختلالات روانی و اخلاقی خصوصاً در کودکان می‌شود، که با نام ناهنجاری‌های کمبود طبیعت شناخته می‌شود [6]. تحقیقات اخیر نشان می‌دهد که تماس پیوسته با طبیعت تأثیرات عمیقی بر سلامتی از جمله افسردگی و ناراحتی‌های روانی [7]، وزن نوزاد در هنگام تولد [8]، دیابت و چاقی [9]، بیماری‌های قلبی [10] و طول عمر [11] دارد. تحقیقات با رویکردهای مختلفی صورت می‌گرفته‌اند و پارامترهای گوناگونی را مورد توجه قرار داده‌اند. رویکرد های روانشناسی این تحقیقات شامل نظریات وابسته به تکامل، رفتاری، ضمیر خودآگاه، ضمیر ناخودآگاه و ... می‌باشد که اثرگذاری طبیعت بر جنبه های مختلف روانی را نشان می‌دهند [12].

فواید روانی طبیعت به صورت مستقیم روی روحیه هر فرد از طریق مکانیزم های گوناگونی تأثیر می‌گذارد. در این بخش به بررسی عمومی این مکانیزم ها می‌پردازیم که بعضاً نظریه‌های محکمی در راستای اثبات آن‌ها گام برمی‌دارند.

- تمرکز، بازیابی روانی، آرامش : کاهش سطح محرک‌های حسی آزار دهنده، ابهام در محیط و تناقض منجر به سرعت بخشیدن به بازیابی روانی ناشی از استرس در مقایسه با محیط های شهری و ساختمانی می‌شود. مطالعات افرادی مانند راجر اولریچ و استفن کپلان در راستای خاصیت بازیابی کننده طبیعت در برابر استرس گام برمی‌دارد.

- ارجحیت محیط: طبیعت دارای ویژگی‌هایی است که در یک محیط ترجیح داده می‌شوند. این ویژگی‌ها شامل ارتباط، پیچیدگی، خوانایی و رازآلود بودن می‌باشد. اصطلاح طبیعی بودن ویژگی است که پاسخگوی تمام نیازهای روانی نسبت به محیط از جنبه بصری می‌باشد [12].
- بازپروری از عمل‌های جراحی و بهبود سلامت فیزیکی: تحقیقات راجر اولریچ نشان می‌دهد که دید به فضاهای سبز و طبیعی باعث افزایش سرعت بازپروری بیماران بعد از عمل می‌شود. همچنین تحقیقات نشان دهنده تاثیر فضاهای سبز بر سرعت بهبود بیماران در بیمارستان‌های زندان‌ها، افزایش بازدهی شغلی و افزایش رضایت شغلی می‌شود.
- افزایش سطح آگاهی‌های محیطی: تحقیقات کپلان نشان می‌دهد که طبیعت باعث برانگیخته شدن حس هیجان، لذت و درم‌جذابیت‌های محیط می‌شود. قرار گرفتن در محیط جدید (به طور مثال مناطق بکر) به بازپروری قدرت تمرکز فرد کمک می‌کند.

۳- انواع درمان‌های سازمان یافته به کمک طبیعت

عامل مشترک بین تمام این نوع درمان‌ها خاصیت عمومی بستر فضای درمانی است، که در بستر وابسته به پوشش گیاهی صورت می‌گیرد. انسان به صورت فطری میل به طبیعت دارد و طبیعت بستری برای آرامش و روان اوست و به همین دلیل در زمان آشفتگی جسمی و روحی میل حضور بیشتر در طبیعت باعث آرامش وی میگردد. این نوع درمان‌ها نیازمند تعریف‌های جامع و بین‌المللی برای تفکیک از یکدیگر هستند بعضی از مهمترین این تعریف‌ها که توسط پاولا رلف ارائه شده است شامل تعریف‌های زیر است:

- باغ‌های تفکر^۱ و باغ‌های بازپروری^۲: مجموعه باغ‌های خصوصی یا عمومی که دارای زیرساخت‌های پزشکی و درمانی مجزا نیست، اما با این رویکرد طراحی می‌شود که باعث بهبود روانی و ذهنی فردی که مدتی در این باغ اقامت دارد بشود. مطالعات استفن کپلان در مورد تأثیرات بازپروری درختان و پارک‌ها بنیاد اصلی شکل‌گیری این نوع باغ‌ها هستند.

تصویر ۱- باغ بازپروری آلنورپ در سوئد

- باغ‌های شفا بخش^۳: معمولاً به باغ‌هایی که در مجموعه‌های درمانی مانند بیمارستان‌ها هستند اطلاق می‌شود که افراد با صلاح‌دید خود و نه به عنوان بخشی از برنامه درمانی از آن‌ها استفاده می‌کنند. این باغ‌ها زمانی بیشترین بازدهی خود را در درمان نشان می‌دهند که دارای تنوع در پاسخگویی به نیازهای متفاوت کاربران باشد.
- باغ‌های درمانی^۴: باغی که به صورت اختصاصی در یک برنامه درمانی مورد استفاده قرار گرفته که این برنامه شامل حضور پزشک و درمان‌های دارویی نیز می‌شود
- باغ‌های سرگردان^۵: این باغ‌ها صرفاً برای بیماران مبتلا به آلزایمر طراحی شده است و کشت و نگهداری از گیاهان جزئی از پروسه درمان و کنترل بیماری می‌باشد. این نوع باغ‌ها ممکن است رویکردهای گوناگونی داشته باشند، از جمله این رویکردها بهبود شرایط روانی، احساسی، اجتماعی و فیزیکی بیمار است. حتی رویکرد ساده‌ای مثل تفریح نیز ممکن است فلسفه شکل‌گیری یکی از این نوع باغ‌ها باشد.
- درمان به وسیله باغبانی: این نوع درمان رویکردی است که در بسیاری از درمان‌های پزشکی می‌تواند به عنوان مکمل عمل کند، یک درمان برای اینکه بتواند در تعریف درمان به وسیله باغبانی جای گیرد باید ۳ عنصر داشته باشد: (۱) بیمار تحت درمان با بیماری مشخص و تعریف شده (۲) هدف مشخص و تعیین شده برای درمان (۳) مسئولیت‌پذیری بیمار در حفظ و نگهداری از گیاهان (۴) کاهش مدت زمان درمان [13]

۳-۱- تعریف و مفهوم درمان به وسیله باغبانی

¹ Meditation Gardens

² Restoration Gardens

³ Healing Garden

⁴ Therapeutic Gardens

⁵ Wander Gardens

درمان به وسیله باغبانی را می‌توان "استفاده از گیاهان به عنوان وسیله‌ای درمانی توسط افراد متخصص تعریف کرد، که در جهت رسیدن به هدف مشخصی در درمان صورت می‌پذیرد" [14]. در این تعریف باغبانی فعالیتی است که در آن افراد اقدام به نگهداری از گل‌ها و گیاهان می‌نمایند که این اقدام به منظور اهداف اقتصادی صورت نمی‌گیرد [15]. اصطلاح درمان به وسیله باغبانی بعضاً با اصطلاحاتی همچون باغ‌های درمانی و باغبانی اجتماعی^۱ شناخته می‌شود، هرچند میان هریک از این اصطلاحات وجه تمایز مشخصی وجود دارد. باغ درمانی فرایندی است که در آن بیمار بوسیله رابطه فعال و غیرفعال با گیاهان و فعالیت‌های مرتبط با نگهداری گیاهان اقدام به بهبودی سلامت خود می‌کند، باغبانی اجتماعی یک فعالیت تفریحی است که تأکید بر مراودات اجتماعی از طریق کار در یک باغ دارد [16]. درمان بوسیله باغبانی به علت تأکید بیشتر بر درمان هدفمند با تعاریف بالا متفاوت می‌باشد [14]. هرچند حالت‌های درمانی عمومی در مورد درمان به وسیله باغبانی وجود دارد که در اکثر روش‌های درمانی به وسیله گیاهان دیده می‌شود. از این حالت‌های درمانی می‌توان به بحث روانی اشاره کرد که تحقیقات نشان می‌دهد تماس با گیاهان و نگهداری از آنان منجر به کاهش افسردگی، استرس و شاخص توده بدنی می‌شود، همچنین حس رضایت نسبت زندگی و تمایل برای رفتارهای اجتماعی را افزایش می‌دهد [15]. در روش درمان به وسیله باغبانی نیز، عموماً این روش در راستای کاهش اضطراب، افسردگی و استرس مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما تجربیات نشان می‌دهد که این روش درمان منجر به افزایش سطح رضایت از زندگی و بهبود رفتار افراد در محیط کاری می‌شود. این تأثیرات به صورت مجزا در تحقیقات مورد بررسی قرار نگرفته‌اند، بلکه این پارامترها خود را در تحقیقات مربوط به استرس و افسردگی نشان داده‌اند [14]. باغبانی به عنوان یکی از روش‌های درمانی مهم و کاربردی برای افرادی که دارای ناتوانی‌های جسمی هستند همواره مورد توجه بوده است [17]. شواهد نشان می‌دهد باغبانی بر سلامت جسم و روان تأثیرگذار است [18] و می‌تواند در بازپروری روانی افراد با ناهنجاری‌های روانی مختلف که نیازمند بازپروری روانی هستند تأثیرگذار باشد [19].

۴- تاریخچه شکل‌گیری حرفه ای درمان به وسیله باغبانی

۴-۱- شروع دوره‌های تحصیلی مرتبط با درمان به وسیله باغبانی

در سال ۱۹۴۲ کالج خیرین در شهر میلواکی اولین موسسه آموزشی رسمی بود که دوره‌هایی با رویکرد درمان به وسیله شغل و درمان به وسیله باغبانی را ارائه کرد. سیزده سال بعد، در سال ۱۹۵۵ دانشگاه میشیگان اولین دانشگاهی نام گرفت که دوره‌های کارشناسی ارشد در رشته درمان به وسیله شغل که انحصاراً بحث باغبانی در آن مطرح بود را ارائه کرد. در سال ۱۹۷۲ طی برنامه‌ای مشترک بین مرکز فعالیت‌های درمانی میننگر و دپارتمان کشاورزی دانشگاه کانزاس اولین برنامه درسی برای رشته درمان به وسیله باغبانی نوشته شد. این برنامه شامل دوره‌های باغبانی و روانشناسی در دانشگاه کانزاس و یک دوره عملی هفت ماهه در مرکز درمانی میننگر بود [20]. همچنین دوره‌های مشابه آن چه در کانزاس برگزار می‌شد در دانشگاه کلمسون و دانشگاه میشیگان شکل گرفت. این دوره‌ها عموماً دوره‌هایی بسیار کوتاه‌تر از آن چه در میشیگان رخ می‌داد بودند. در حدود یازده موسسه دیگر نیز دوره‌هایی یک ساله برای درمان بوسیله باغبانی ارائه می‌دادند که کوتاه‌تر از دوره‌های دانشگاه کانزاس بود. موسسه‌های آموزشی چون دانشگاه ماساچوست، کالج تسلا، دانشگاه تنسی، دانشگاه تمپل، کالج راکلند و کالج بندر ماساچوست از این موسسات بودند [21].

۴-۲- شکل‌گیری بنیاد درمان بوسیله باغبانی

در سال ۱۹۷۳، ایرل کیوس مدیر موسسه فعالیت‌های باغبانی ملوود (موسسه‌ای که در زمینه اختلالات رشد فعالیت می‌کرد) ۲۰ نفر از افرادی که فعالیت‌های قابل توجهی در بحث درمان به وسیله باغبانی داشتند را گرد هم آورد. دلیل این گردهمایی نیاز به شکل‌گیری ارگانی متحد در بحث درمان‌های مختلف به وسیله باغبانی بود. خروجی این گردهمایی موافقت متفق‌القول شرکت کنندگان با تشکیل سازمانی با این منظور بود. در همان سال انجمن ملی درمان و بازپروری به وسیله باغبانی شکل گرفت که امروزه آن را با نام انجمن درمان و بازپروری به وسیله باغبانی ایالات متحده آمریکا می‌شناسند. اولین مدیر این انجمن نیز دایانا رلف بود [21]. امروزه نیز این سازمان مشغول به کار است و هدف اصلی آن بهبود وضع سلامت مردم از طریق باغبانی می‌باشد. تحقیقات این انجمن به وسیله تحقیقات اکادمیک، پروژه‌های عملی و فعالیت‌های داوطلبانه انجام می‌گیرد. همچنین خروجی این تحقیقات از طریق نشریات، سمینارها و گردهمایی‌هایی در اختیار عموم قرار می‌گیرد.

۴-۳- مکانیزم عمومی روش درمان

دایانا رلف تأثیرات این سبک درمان را به چهار دسته اصلی تقسیم بندی کرد:

الف- فواید ذهنی:

۱. کسب مهارت‌های نوین: افراد در این شیوه درمانی مهارت‌ها و توانایی‌های جدیدی مانند باغبانی، پرورش گل و گیاه و باغبانی می‌آموزند.
۲. بهبود مهارت‌های ارتباطی: افراد داخل دوره بر اثر گسترش بازه ارتباطی‌شان مهارت‌های نوین ارتباطی را می‌آموزند.
۳. تحریک حس کنجکاوی: گیاهان عناصر هیجان‌انگیزی هستند و باعث شکل‌گیری سوالات گوناگونی در ذهن فرد شده، و باعث تحریک ذهنی افراد تحت درمان می‌شوند. این عوامل باعث ایجاد فرصت و تمایل افراد به انجام آزمایشات و اقداماتی که تا کنون انجام نداده اند، می‌شود.
۴. افزایش قدرت بینش محیط اطراف: مشاهده بر هم کنش بین گیاهان، جاوران و انسان‌ها قدرت درک ارتباط عناصر مختلف تشکیل دهنده خلقت را در فرد بیشتر می‌کند. این پدیده باعث افزایش توانایی برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در افراد می‌شود.
۵. افزایش توانایی‌های شغلی در افراد: بسیاری از مدارس و موسسات مختلف تمایل به استفاده از افرادی که تحت این دوره‌ها قرار گرفته‌اند را در پروژه‌های باغبانی و آموزشی خود را دارند.
۶. تحریک محرک‌های حسی: افزایش قدرت استفاده از توانایی‌های حسی افراد (بینایی، بویایی، لامسه، چشایی، شنوایی) یکی از فواید اصلی این دوره‌ها می‌باشد. افراد پس از گذراندن این دوره‌ها توانایی بیشتری در درک جزئیات تشکیل دهنده محیط اطراف خود پیدا می‌کنند.

ب- فواید اجتماعی:

۱. بر هم کنش با اعضای درون گروه درمان: افراد به صورت کلی راحت تر با دیگر افرادی که دارای هدف و فعالیت‌های مشترک هستند ارتباط برقرار می‌کنند. آن‌ها یاد می‌گیرند که به خواسته‌های دیگران احترام بگذارند، در فعالیت‌ها همکاری کنند و مسئولیت‌هایی را بپذیرند. همچنین آن‌ها این امکان را دارند تا توانایی‌های مرتبط با رهبری را در خود تقویت کنند.
۲. بر هم کنش با افراد خارج از گروه درمان: برای بسیاری از افراد این دوره‌های درمانی بخصوص افرادی که از معلولیت‌های جسمی رنج می‌برند مراودات اجتماعی با مردم در رویدادهایی مانند نمایشگاه‌های گل و گیاه می‌تواند بسیار مفید باشد. همچنین بعضی از این باغ‌ها مانند باغ‌های موسسه مینگر این رسم را دارد که تولیدات غذایی این باغ‌ها را به موسسات خیریه دهد. این اقدام برای افرادی که خود مشکل مالی ندارند، حس مفید بودم برای جامعه و دیگر انسان‌ها را به همراه دارد.

ج- فواید احساسی:

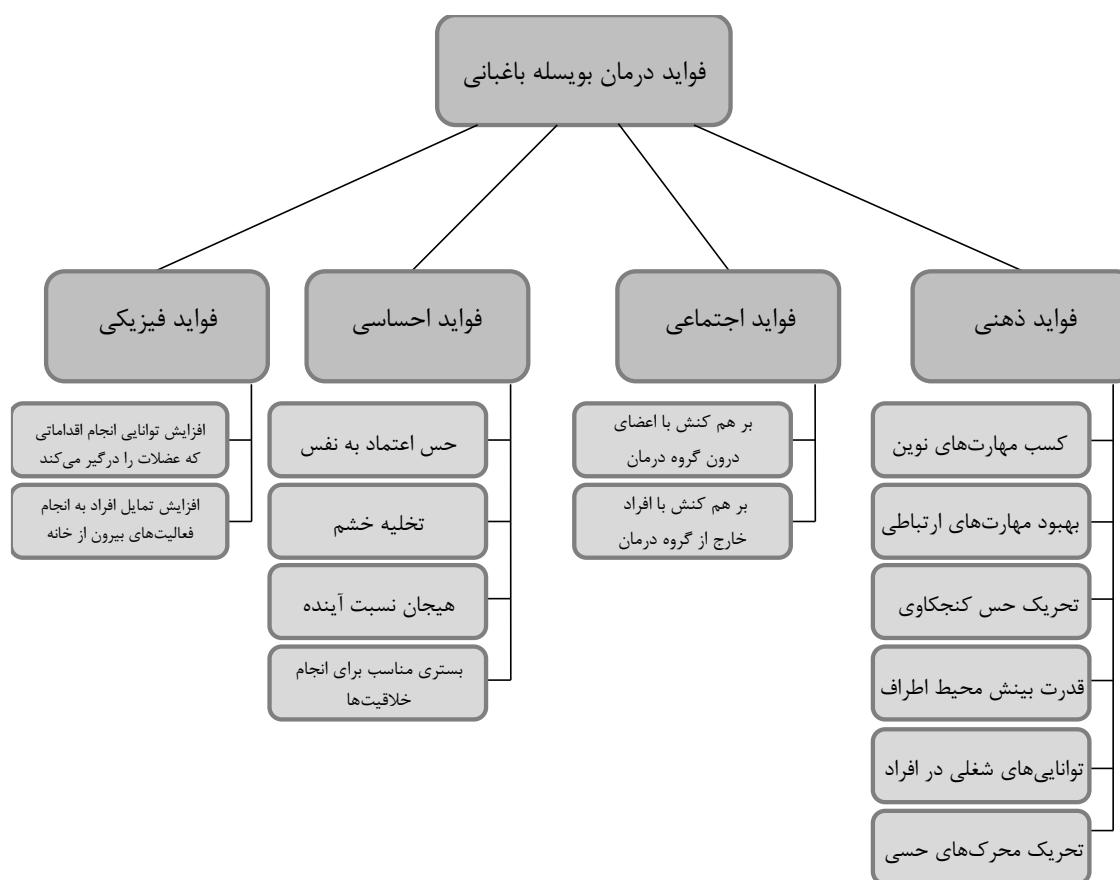
۱. افزایش حس اعتماد به نفس: گیاهان و فعالیت‌های مرتبط با پرورش و نگهداری آن‌ها باعث ایجاد حس موفقیت در افراد شکست‌کننده در دوره‌ها می‌شود. غرور ایجاد شده ناشی از به پایان رساندن پروژه، حس مسئولیت‌پذیری و وظیفه به پایان رساندن یک کار منجر به افزایش حس اعتماد به نفس افراد می‌شود.
۲. امکان تخلیه خشم در چارچوب مورد پذیرش جامعه: اقداماتی مانند شکستن گلدان‌های گل‌دان‌ها به منظور کاشت در باغ، کندن علف‌های هرز و ... ، درمان به وسیله باغبانی بستری را برای تخلیه خشم و تسلط به رفتار از طریق تخلیه خشم با اقدامات متعارف ایجاد می‌کند.
۳. فعالیت‌هایی که هیجان نسبت آینده را افزایش می‌دهد: این مورد دارای اهمیتی مضاعف در افراد بزرگسال و افرادی که شکست احساسی خورده‌اند دارد. بسیاری از این افراد امید خود را به آینده از دست می‌دهند، اما امید و انتظار برای باز شدن گل‌ها در زمانی خاص و یا جوانه زدن دانه‌ها منجر به افزایش حس امید به زندگی در این افراد می‌شود.
۴. بستری مناسب برای انجام خلاقیت‌ها: خلاقیت در بسیاری از فعالیت‌ها مثل ترتیب کاشت گیاهان، سازماندهی منظر باغ و... حس نیاز به انجام فعالیت‌های خلاقانه را در افراد ارضا می‌کند.

د- فواید فیزیکی

۱. افزایش توانایی انجام اقداماتی که عضلات را درگیر می‌کند: اقدامات مرتبط با باغبانی بسیاری از عضلات که در زندگی روزمره مورد استفاده قرار نمی‌گیرد را درگیر می‌کند. تقویت عضلات نه تنها بر سلامت فیزیکی بدن تاثیر می‌گذارد، بلکه موجب حس رضایت فرد نسبت به خودش می‌شود.
۲. افزایش تمایل افراد به انجام فعالیت‌های بیرون از خانه: این سری اقدامات منجر می‌شود فرد پس از طی کردن دوره درمان نیز تمای به انجام فعالیت‌های خارج از خانه داشته باشد که بستری مناسب برای مراودات اجتماعی و... برای او فراهم می‌کند [22]

نتیجه‌گیری

بنابر بسیاری از پژوهش‌ها حضور در طبیعت به شکل فعال و غیرفعال منجر به کاهش سطح استرس و خستگی ذهنی و همچنین متعادل‌سازی بسیاری از تنش‌های روانی می‌شود. در این پژوهش به صورت انحصاری به بررسی اثرات باغبانی بر سلامت روان پرداختیم. نمودار زیر بیانگر مکانیزم عمومی درمان به وسیله باغبانی می‌باشد:

منابع

1. International Diabetes Federation (IDF), 2015. Diabetes Atlas, 7th ed. Brussels, Belgium. World Health Organization (WHO). Depression. (Available at: www.who.int/mediacentre/factsheets/fs369/en). Accessed June 11, 2016.
2. World Health Organization (WHO). Depression. (Available at: www.who.int/mediacentre/factsheets/fs369/en). Accessed June 11, 2016.
3. Sahlin M (2001) Plan mot den ökade stressen i arbetslivet (Plan to fight increasing stress in working life) [In Swedish]. DN debatt, Dagens Nyheter 31/5
4. Relf, P.D., 1998. People-plant relationship. In: Simson, S.P., Straus, M. (Eds.), Horticulture as Therapy—Principles and Practice. The Food Products Press, New York, pp. 157–197.
5. Relf, P.D., 1999. The role of horticulture in human well-being and quality of life. Journal of Therapeutic Horticulture 10, 10–14.

6. Louv, R., 2005. Last child in the woods: saving out children from nature-deficit disorder. Algonquin Books of Chapel Hill, Chapel Hill, NC, USA.
7. Beyer, K.M., Kaltenbach, A., Szabo, A., Bogar, S., Nieto, F.J., Maleczi, K.M., 2014. Exposure to neighborhood green space and mental health: evidence from the survey of the health of Wisconsin. *Int. J. Environ. Res. Public. Health* 11, 3453–3472.
8. Dadvand, P., de Nazelle, A., Figueras, F., Basagaña, X., Su, J., Amoly, E., Jerrett, M., Vrijheid, M., Sunyer, J., Nieuwenhuijsen, M.J., 2012. Green space, health inequality and pregnancy. *Environ. Int.* 40, 110–115.
9. Lachowycz, K., Jones, A.P., 2011. Greenspace and obesity: a systematic review of the evidence. *Obes. Rev.* 12, e183–e189.
10. Maas, J., Verheij, R.A., de Vries, S., Spreeuwenberg, P., Schellevis, F.G., Groenewegen, P.P., 2009. Morbidity is related to a green living environment. *J. Epidemiol. Commun. Health* 63, 967–973.
11. Takano, T., Nakamura, K., Watanabe, M., 2002. Urban residential environments and senior citizens' longevity in megacity areas: the importance of walkable green spaces. *J. Epidemiol. Commun. Health* 56, 913–918.
12. Davis, J. (2004). Psychological Benefits of Nature Experiences: an Outline of Research and Theory. Nuropa University and School of Lost Borders, 12. Retrieved from <http://www.johnvdavis.com/ep/benefits.htm>
13. Relf, P. D. (2005). The therapeutic values of plants. *Developmental Neurorehabilitation*, 8(3), 235–237. <https://doi.org/10.1080/13638490400011140>
14. Kam, M. C. Y., & Siu, A. M. H. (2000). EVALUATION OF AHORTICULTURAL ACTIVITY PROGRAMME FOR PERSONS WITH PSYCHIATRIC ILLNESS. *Hong Kong Journal of Occupational Therapy*, 20(2), 0–1.
15. Soga, M., Gaston, K. J., & Yamaura, Y. (2017). Gardening is beneficial for health: A meta-analysis. *Preventive Medicine Reports*, 5, 92–99. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2016.11.007>
16. American Horticultural Therapy Association (AHTA). (2007). Definitions and positions. Retrieved from http://www.ahta.org/documents/Final_HT_Position_Paper_updated_409.pdf
17. Hefley, P. D. (1972). An investigation of horticulture as a technique for the rehabilitation of the older institutionalized mentally retarded individual. Unpublished master's thesis, University of Maryland, College Park.
18. Sempik, J., Aldridgem J., & Becker, S. (2003). Social and therapeutic horticulture: evidence and messages from research. Leicestershire, UK: Centre for Child and Family Research, Loughborough University.
19. Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). The experience of nature: Apsychological perspective (pp. 177–200). New York: Cambridge University Press.
20. Tereshkovich, G. 1975. Horticultural therapy: A review. National Council for Therapy and Reha- bilitation through Horticulture, lecture and pub- lication series. Feb. 1(1):14.
21. Davis, S. H. (1995). American horticultural therapy association: Its purpose and potential. *HortTechnology*, 5(2), 121–126.
22. Relf, P. D. (1973). HORTICULTURE: A THERAPEUTIC TOOL Diane. *Journal of Rehabilitation*, 39(1), 27–29.

طراحی محله با رویکرد شهر دوستدار کودک نمونه موردی: محله سر جنگلداری ۲ کرمان

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۱۷

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۲۵

کد مقاله: ۹۱۱۶۹

صالح نوش زاده^{۱*}، الهام اسمعیلی^۲

چکیده

امروزه با توسعه روزافزون شهرها که فاقد فضاهای شهری مناسب برای کودکان هستند. از آنجاکه کودکان تنها ارتباطدهنده نسلهای گذشته با آینده می باشد و اکثریت جامعه را تشکیل می دهند. به همین دلیل طراحی فضاهای مناسب برای کودکان از اهمیت بالایی برخوردار می باشد تا کودکان در آن رشد کنند و نیازهای خود را برطرف کنند. در این چند سال کامل ترین پژوهش در خصوص کودکان در قالب شهر دوستدار کودک بوده ولی بیشتر مسائل حقوقی را بررسی کرده که در این پژوهش سعی شده توجه حداکثری به شرایط محیطی تأثیرگذار بر زندگی کودک در شهر صورت پذیرد. با روش های کمی، پرسشنامه و مصاحبه و نظرهای کودکان و فضاهای محله بررسی گردیده. برای پیاده سازی محله سر جنگلداری ۲ را به عنوان نمونه موردی انتخاب کردیم. کودکان ۵ تا ۱۱ سال و والدین در پرسشنامه و مصاحبه مشارکت داشتند و در آخر به تحلیل نظرها با توجه به معیارهای شهردوستدار کودک پرداخته شده، تابه محله ای دارای ویژگی های منطبق بر رویکرد شهردوستدار کودک برسیم.

واژگان کلیدی: شهر دوستدار کودک، کودک، کرمان

۱- دانشجوی دکتری تخصصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان (مسئول مکاتبات) saleh.nooshzadeh@gmail.com

۲- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

۱- مقدمه

فضا با تمام ویژگی‌هایش در شکل‌گیری شخصیت افراد نقش مؤثری را ایفا می‌کند. همین فضا به‌طور خاص‌تر برای رشد کودکان عامل مهمی محسوب می‌شود. عاملی که می‌بایست تأثیر مثبتی بر رشد جسمی و عقلی کودک داشته باشد (قاسملوی، احدی ۲۰۱۵). مهم‌ترین فضایی که هر کودک در وهله اول تجربه می‌کند خانه است. خانه فضایی است که در آن اصلی‌ترین دریافت‌های هر کودک، به شکل طبیعی به دست می‌آید (آزموده ۱۳۹۱) تعامل کودک با محیط از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. به‌گونه‌ای که این تعامل، از شکل‌گیری شخصیت تا رشد جسمی و ذهنی کودک را در بر می‌گیرد. لذا تأکید بر ایجاد فضاهایی راحت، ایمن، قابل دسترس، پاسخگو، جذاب، خلاق و زمینه‌ساز جهت رشد جسمی و ذهنی کودک از جمله نکاتی است که با استناد به تحقیقات به‌دست‌آمده و بر اساس واقعیات روان‌شناختی کودک، طراحان و برنامه‌ریزان می‌بایست در ساخت فضاهای شهری مورد استفاده کودکان مورد توجه قرار دهند. بدیهی است که تعامل پویای کودک و جستجو و کشف قابلیت‌های محیطی مستلزم مشارکت فعال وی در شکل‌دهی و بهره‌برداری از محیط خواهد بود. کودک از طریق مشارکت محیطی، حس اجتماع محلی، آگاهی محیطی، حس تعلق و مؤثر بودن را درک خواهد کرد (Sutton et al, 2002:174). در دوره معاصر متخصصان و برنامه‌ریزان شهری در سراسر دنیا به خصوص کشورهای توسعه‌یافته توجه ویژه‌ای به مقوله طراحی فضاهای کودکان دارند و طراحی فضاهای تخصصی آموزشی، نگهداری و بازی آنان با دقت و حساسیت بیشتری نسبت به روانشناسی کودک و در نظر گرفتن ویژگی‌های روحی و جسمی کودکان انجام می‌پذیرد. از این منظر طرح‌های دوستدار کودک به دنبال اعطای حق شهروندی به بچه‌ها، توسعه آگاهی، بالابردن مشارکت جمعی، کم کردن میزان خشونت علیه کودکان، توجه به موضوعات زیست-محیطی و... است (کامل‌نیا، ۱۳۸۸). ابتکار یونیسف در شهر دوستدار کودک این است که از خود بچه‌ها و جامعه برای شناسایی نیازهای محله‌ها کمک بگیرد و با برگزاری کارگاه‌های آموزشی این نیازها را شناسایی و روی آن‌ها کار کند. محلات اولین فضای عمومی که کودکان در بیشترین تعامل با آن قرار دارند و بیشترین تجربه فضایی را از آن کسب می‌نمایند، هستند. در شهرهای با رویکرد دوستدار کودک از مهمترین پروژه‌هایی که مطرح می‌گردد، طراحی محلات بر اساس مشارکت کودکان و بکارگیری دیدگاه‌های آنها است. در این زمینه موضوع اساسی، ساختارهای فضایی - کالبدی محله ونحوه شکل‌گیری آنها برای برآوردن نیازهای کودکان می‌باشد.

از این رو شهرها بیشتر برای بزرگسالان ساخته و پرداخته میشوند. تحقیق در حوزه "شهرهای دوستدار کودک"، به ویژه در اروپا، از سال‌های ۱۹۸۰ میلادی به بعد مورد توجه قرار گرفت. عمده این تحقیقات در راستای تخصیص حقوق شهروندی به بچه‌ها و رسیدگی به خواسته‌ها و نیازهای آنها بود. امروزه "شهر دوستدار کودک" مورد توجه برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران شهری قرار گرفته است. در سال ۱۹۸۹ میلادی، نمایندگان کشورهای جهان در مجمع عمومی سازمان ملل متحد، پیمان حقوق کودک را تأیید و امضا کردند و متعهد شدند تا برای تصویب و اجرای آن در کشورهای خود تلاش نمایند. این عهدنامه که به نام "معاهده حقوق کودک" معروف است، همه دولتها و مردم جهان را به ساختن دنیایی بهتر برای کودکان تشویق میکند. بدین منظور در این تحقیق به بررسی نمونه موردی محله سرچنگلداری ۲ کرمان و بررسی نیازهای کودکان آن پرداخته می‌شود تا با شناسایی این نیازها با مشارکت کودکان طراحی مناسب دوستدار کودک ارایه گردد.

۲. چارچوب تحقیق

۲-۱- کودک

در ابتدا برای شناخت صحیح، لازم است به تعریف کودک بپردازیم تا موضوع از وضوح بیشتری برخوردار باشد. طبق تعریف فرهنگ فارسی معین، کودک به معنای کوچک، صغیر و فرزندی که به حد بلوغ نرسیده (پسر یا دختر) می‌باشد. در فرهنگ میراث آمریکایی نیز از کودک به عنوان شخصی که بین تولد تا دوران بلوغ قرار دارد، یاد شده است. از طرف دیگر طبق تعاریف حقوقی در جمهوری اسلامی ایران، کودک به فردی اطلاق میشود که به سن بلوغ شرعی نرسیده باشد. در ماده یک کنوانسیون حقوق کودکان و همین‌طور در ماده یک قانون حمایت از حقوق کودکان مصوب ۱۳۸۱ افراد انسانی زیر ۱۸ سال بعنوان کودک معرفی شده‌اند. کودکان زیر ۱۸ سال را در ۵ دسته می‌توان گروه بندی نمود (رضوانی وحبیبی، ۱۳۸۷) با توجه به گروه بندی انجام شده واز آنجا که کودکان ۶- ۸ سال تا ۳۰۰ متر و ۸- ۱۲ سال تا ۹۰۰ متر (داوودی و مقدم، ۱۳۸۹) از خانه خود فاصله می‌گیرند و عملاً وارد محیط محله و فضاهای شهر می‌شوند.

۲-۲- کودک و محیط

پیاژه در سال‌های دهه ۱۹۲۰ به این نتیجه رسید که کودکان در مقایسه با بزرگسالان، جهان را به‌طور دیگری می‌بینند. کودکان محیط پیرامون خود را تغییر می‌دهند تا وضعیت خودشان را بهبود بخشند (Day, 2007) برخلاف بزرگسالان که محیط را

از طریق فرم درک می کنند، جنبه هایی از محیط برای کودکان مهم است که بتوانند محیط را بر اساس کاربری های مختلفی که به آن می دهند، تغییر دهند. بچه ها به ویژگی های جزیی و تصادفی محیط توجه می کنند. مطالعات پوکک وهادسون (۱۹۷۸) راه رفتن بین خانه و مدرسه کودکان را قادر به یادگیری محیط اطراف می سازد. بازی و بیرون رفتن بادرستان فعالیت های قابل توجهی هستند که توسط بزرگترها نادیده انگاشته می شوند، درحالیکه آنها بخشی از تجربه دوران کودکی هستند (Cunningham et al.1996) توجه به طراحی فضاهای شهری، به ویژه در پروژه هایی که با اهداف مشارکت کودکان و توجه به نیازها وخواسته های آنها می باشد، میتواند علاوه بر فراهم آوردن محیطی منطبق بر خواسته های کودکان، با ایجاد فرصت مشارکت و دادن نقش اجتماعی به آنها موجب بالا بردن آگاهی های اجتماعی وتوسعه مشارکت واقعی و خلاقانه در جامعه باشد (کامل نیا، ۱۳۸۸).

۲-۳- شهردوستدار کودک

مفهوم شهردوستدار کودک بطور کل به این معنی است که دولتمردان چگونه این شهرها را براساس علایق بچه ها اداره میکنند ونیز به شهرهایی گفته میشود که درآن، حقوق اساسی بچه ها مثل سلامت، حمل ونقل، حمایت، آموزش وفرهنگ رعایت میشود. براین اساس بچه ها به عنوان شهروندانی تعریف شده اند که حقوقی دارند وحق دارند نظراتشان راابراز کنند. یک شهردوستدار کودک تنها یک شهر خوب برای بچه ها نیست، بلکه شهری است که به وسیله کودکان ساخته میشود.(Riggio,2002:46) درواقع شهر دوستدار کودک، مکانی است که کودکان در آن احساس امنیت و آرامش میکنند وقادرند به کاوش و یادگیری در مورد فضاهای پیرامون خود بپردازند. یک شهر دوستدار کودک، یک شهر دوستدار مردم نیز می باشد. (کربلایی حسینی، سهیلی:۱۳۹۳) اززمان تصویب معاهده حقوق کودکان، فعالیتهای مهم ومتعددی آغاز شدکه بیش از پیش ساختار حقوق کودکان را مشخص میسازد. ازاین فعالیتهای میتوان اشاره کرد به:

اجلاس زمین ودستور کار۲۱: زمانی که رهبران جهان دراجلاس زمین درسال ۱۹۹۲ در ریودوژانیرو جمع شدند و برنامه مربوط به دستورکار ۲۱ راتدوین کردند، کودکان و جوانان به عنوان گروه های اصلی شناخته شدند تا روند توسعه پایدار سهیم باشند. (کیانی، اسماعیل زاده:۱۳۹۱) در این راستا طرح های به عنوان شهرهایی برای کودکان و یا شهرهایی برای دختران و پسران تعریف می شد. این طرح ها بر سه فاکتور اساسی تاکید داشت: ۱. برنامه ریزی مشارکتی که درآن بچه ها همانند دیگران در راستای ساختار دادن شکل فضایی محیط نقش اساسی دارند. ۲. مراکز کودکان که به آنها فرصت جمع آوری و شکل دادن به خواسته هایشان را میدهد. ۳. انگیزه و فرصت دادن به بچه ها در راستای استقلال تصمیم گیری های محیطی بدون دخالت بزرگترها (UNICEF,2005:5)

۲-۴- محله

رابرت کوان در فرهنگ شهرسازی، محله را یک بخش از شهر، فضای اطراف برخی مکان ها یا چیزها و قسمت شناخته شده ای از محیط شهر با کاربری مختلط می داند که با ساختار شهر رابطه تنگاتنگی دارد. آندره دوانی ویلاتر زیبرگ-سردمداران جنبش نو شهرسازی درایالات متحده، محله را قسمت برنامه ریزی شده ای از شهر با فعالیت های گوناگون انسانی در اطراف یک مرکز قابل تشخیص ساماندهی شده، می داند.

۲-۵- ارتباط کودکان با فضاهای محله

راه رفتن بین خانه و مدرسه کودکان را قادر به یادگیری محیط اطراف می سازد. بازی و بیرون رفتن با دوستان فعالیت های قابل توجهی هستند که توسط بزرگترها نادیده انگاشته می شوند، درحالی که آنها بخشی (Cunningham et al,1996) همانطور که (Hardin,2000). استدلال می کند، محله بطور بالقوه بعنوان یک فضای مهم محلی، در نیمه راه بین فضای امن خانه و درک خطرات فضای عمومی عمل می کند. این بیان می کند که: حوزه های محلی یا محله مسلما بعنوان یک چشم انداز خطر از طریق عواملی چون ترس از غریبه ها و افزایش ترافیک سواره بازسازی شده است. رساندن کودکان با اتومبیل و همراهی مداوم آنها توسط یک بزرگسال در فضای عمومی می تواند ساده ترین راه جلوگیری از فعالیت های بیرون از منزل وارقاء فردیت وتوسعه استقلال کودک باشد. اقدامات خودکارکودکان در فضای عمومی مهارتهای آنها را می سازد که تا بزرگسالی ادامه خواهد پیدا کرد (Collins and Kearns, 2001a; Tranter and Pawson,2001)

حضور کودکان اغلب کمک می کند تا حایل های بین بزرگسالان شکسته شود و خیابانها را جذاب تر، اجتماعی تر و قابل زندگی می سازد. بهرحال کودکان نیاز به فرصت هایی دارند که در آن به ملاقات و معاشرت با یکدیگر، جدا ازمکان های کنترل شده توسط معلمان و والدین بپردازند. (Simpson1997) درمطالعه چهار سایت شهری درجنوب کالیفرنیا دریافتند که تنها ۱۶٪ از کودکان ۷ساله اجازه داشتند که بیشتر از یک بلوک بدون همراهی بزرگسال بروند و ۳۰٪ از کودکان ۱۱-۱۲ سال به تنهایی از یک

فضای عمومی بازدید کردند. علاوه بر این (Cunningham and Jones, 1999). و در نتیجه عدم قبول والدین در فضاهای باز بدون نظارت، ترس از غریبه ها و خطر ترافیک و عدم تمایل والدین به تشویق فرزندان خود برای بازی در فضای خارج از خانه و ترکیبی از آنها، نسلی ناآشنا و غریبه با محیط محلات را بوجود آورده است. (Mitchell, 2007).

۲-۶- ویژگی شهردوستدار کودک

شهرهای دوستدار کودک به دنبال ایجاد مشارکت کودکان به منظور شکل دادن به محیط اطرافشان میباشند؛ مشارکت عملی که باعث ایجاد علاقه و تعلق پذیری کودک نسبت به شهر میشود (اسماعیل زاده و کیانی، ۱۳۹۱: ۵۶). بر این اساس میتوان ویژگیهای شهرهای دوستدار کودک را اینگونه بیان کرد: ۱- آسایش، ایمنی و امنیت، ۲- پیوند با طبیعت، ۳- پیوند با تاریخ، فرهنگ و هویت جمعی، ۴- جذابیت و تازگی، ۵- خوانایی ۶- دسترسی به امکانات، ۷- وجود مؤسسات و فضاهای مربوط به کودک ۸- توجه به کودکان معلول (آزموده، ۱۳۹۱: ۱۴).

در سال ۱۹۶۸ سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد ۱ تاسیس شد. بلافاصله پس از آن یونسکوشروع به برنامه ده ساله با هدف افزایش درک درستی از راه حل های مردم محور برای مشکلات زیست محیطی کرد (Chawla, 2002) کوین لینچ طراح و برنامه ریز شهری برای رهبری این رویکرد میان رشته ای که شامل محققان اجتماعی، دانشمندان علوم طبیعی، معماران، طراحان و دیگر دانشمندان محیط شهری بودند، انتخاب شد. هدف از این پروژه توجه به "گروه کوچکی از نوجوانان و ارزش دادن به محیط فضایی آنهاست (Lynch, 1977) این پروژه در نهایت بنام رشد در شهرها نامگذاری شد. مفهوم دوستی کودکان در سازمان ملل متحد مبنای کنوانسیون حقوق کودک قرار گرفت، کنوانسیون، حکم فعال مشارکت کودکان در زندگی شهری و ارتقاء سیستم های محلی به حکومت های متعهد به حقوق کودکان را برعهده دارد (UNICEF, 2004) بنابراین دوستی کودک به عنوان یک مفهوم در طول دهه اخیر بیش از پیش در سطح جهانی، ملی، منطقه ای، جامعه و محلی گسترده شد. موضوع اصلی در جنبش دوستی کودک نگاه به سلامت کودکان به عنوان شاخص نهایی یک جامعه سالم و پایدار است (UNICEF, 1992, 1997) طی سالهای اخیر پیرامون شهر دوستدار کودک (CFC) در کشورهای پیشرفته مطالعات و تحقیقات زیادی انجام گرفته است. اولین بار در سال ۲۰۰۷ میلادی «شهر بندیکو» در استرالیا از طرف یونیسف به عنوان «شهر دوستدار کودک» و اولین شهری که تمام جنبه ها و ویژگیهای یک شهردوستدار کودک را از نظر یونیسف به خود اختصاص داده بود، معرفی و به رسمیت شناخته شد در این شهر حقوق کودکان به عنوان اولویت اصلی و اساسی در تمام رو یکردها مورد توجه قرار دارد. شاید بتوان گفت اولین توجه جدی به این موضوع پس از زلزله مخرب سال ۱۳۸۲ در بم صورت گرفت به گونه ای که سازمان یونسف با همکاری دیگر نهادها، پروژه شهردوستدار کودک را با هدف «مشارکت جمعی» کودکان تعریف و آن را هدفگذاری کرد. در این پروژه کودکان ۶ تا ۱۳ سال مشارکت داشتند و نظرات خود را با روش های مختلف ابراز می کردند همچنین از طرف مؤسسه پژوهشی کودکان دنیا، «شهر اوز» در استان فارس برای اولین بار به عنوان شهر دوستدار کودک در فروردین ماه سال ۱۳۸۹ انتخاب شد. (اسماعیل زاده کوآکی، ۱۳۹۰: ۱۴۶)

برای اولین بار در ایران به طور خاص در زمینه مناسب سازی فضاهای شهری برای کودکان کتابی تحت عنوان «آماده سازی شهر برای کودکان» نمونه موردی تهران در سال ۱۳۸۵ تألیف کرده است که ضمن بررسی نحوه برخورد با کودکان، به نیازهای آنان به عنوان اصلترین گروههای اجتماعی شهر اشاره میکند و اینکه شهرها چگونه باید به تأمین نیازهای کودکان بپردازند و کودکان از شهرها چه انتظاراتی دارند. (جدول ۱)

۳- سوال

چه عواملی کمک می کند ساختار فضایی محله سرچنگلداری دارای ویژگی های منطبق بر رویکرد شهردوستدار کودک باشد؟

۴- روش شناسی تحقیق

چارچوب نظری این تحقیق بر مبنای نظریه شهر دوستدار کودک می باشد و روش های کمی، پرسشنامه ای، مصاحبه و بررسی های میدانی درخصوص اطلاعات دقیق از محدوده مورد مطالعه انجام خواهد شد. جامعه آماری شامل کودکان پیش دبستانی و دبستان و والدین کودکان در محله سرچنگلداری ۲ کرمان می باشد. تعداد ۲۵ کودک و ۱۰ بزرگسال بصورت تصادفی از محله مورد پژوهش قرار می گیرند.

جدول ۱- پیشینه مطالعات (نگارندگان)

نام محقق	عنوان تحقیق	سال	روش تحقیق	معیار
UNICEF	جنبش دوستی کودک	۱۹۹۲- ۱۹۹۷	روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای، اسنادی و بررسی های میدانی	سلامت کودکان
Gaster, Cahill	ایده مشارکت کودکان در فرآیند برنامه ریزی	۱۹۹۰- ۱۹۹۱	روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای، اسنادی و بررسی های میدانی	مشارکت کودکان در زندگی شهری
کامل نیا و حقیر	الگوهای طراحی فضای سبز در شهردوستانار کودک نمونه موردی بم	۱۳۸۸	متدولوژی گروه بحث و روش های مشارکتی همچون قصه گوئی، جداول و پازلها، مدلسازی، نقاشی و ... نظرات بچه ها در ارتباط بافضاهای سبز جمع آوری و تحلیل شد.	طراحی فضای سبز شهردوستانار کودک
کربلایی حسینی و سهیلی	بررسی ویژگیهای شهر دوست داشتنی از نگاه کودکان (نمونه موردی قزوین)	۱۳۹۳	روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای، اسنادی و بررسی های میدانی	ویژگی شهردوستانار کودک
متینی، سعیدی رضوانی و احمدیان	معیارهای طراحی محلات مبتنی بر رویکرد شهردوستانار کودک (نمونه موردی: محله فرهنگ مشهد)	۱۳۹۳	باروشهای کیفی، پرسشنامه، مصاحبه وتحلیل های گرافیکی (تحلیل عکس، نقشه و نقاشی کودکان) نظرهای کودکان وفضاهای محله بررسی گردید.	ویژگی ساختاری محلات براساس رویکرد شهر دوستدار کودک
قاسملوی و احدی	تاثیرفرم، ساختار و فضای سبز در ایجاد حس امنیت در طراحی فضای دوستدار کودک	۲۰۱۵	روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای، اسنادی و بررسی های میدانی می باشد.	حس امنیت در فضاهای شهر دوستدار کودک

۵- شناخت محدوده

محله سرچنگلداری در مرکز کرمان قرارمیگیرد وساکنان آن عمدتا از قشر مرفه جامعه میشود و دارای تعداد قابل توجهی از کودکان سنین دبستان می باشد. به دلیل مشغله والدین تمایل کودکان به فضاهای طراحی شده محله بیشتر شده و به دلیل ساخت آپارتمانهای چندطبقه در این محله تعداد خانوارهای جدید جوان محدوده محله رابسوی زیاد شدن جمعیت کودکان هدایت می کند. درنتیجه طراحی محله را برای آینده ضروری می نماید. درحال حاضر این محله برنامه ریزی اصولی و طراحی مناسب نداشته واین باعث پاتوق شدن غریبه ها در محله و همچنین معبراصلی این محله تبدیل به یک میانبر برای وسایل نقلیه وفضاهای آن را ایجاد به فضاهایی ناامن تبدیل ساخته و امکان تعامل بین ساکنین با فضاهای مختلف محله را کم رنگ کرده است. که ضرورت طراحی محله را لازم می داند. فضاهای باز قابل طراحی و انعطاف پذیر، این محله را گزینه مناسبی جهت پیاده سازی الگوهای طراحی مدل شهردوستانار کودک نموده است. محله سرچنگلداری با مساحت ۲۳۹۱۴۶ مترمربع و باجمعیتی حدود ۹۰۰ نفر (درسال ۹۳) در منطقه ۲ شهرداری کرمان واقع شده است.

۶. تحلیل و بررسی محدوده

اهداف این پژوهش در محدوده: بکارگیری اصول طراحی محله دوستدار کودک در محله سرچنگلداری ۲ کرمان، شناسایی نیازهای کودکان، شناسایی عناصر کالبدی مهم برای کودکان، روابط و ویژگی های آن ها در ساختار محله شهر می باشد. برای رسیدن به این اهداف پرسشنامه هایی باسوالات نوشتاری در اختیار ۲۵ تا از کودکان محله قرارگرفت و نتایج از این قرار است:

جدول ۲- درصد فراوانی سوالات پرسشنامه

گزینه ۱	گزینه ۲	گزینه ۳	گزینه ۴	
۱۲٪	۴۰٪	۸٪	۴۰٪	سوال ۱
۶۰٪	۳۲٪	۸٪	۰	سوال ۲
۱۹٪	۳۸٪	۳۸٪	۵٪	سوال ۳
۲۰٪	۴۰٪	۲۰٪	۲۰٪	سوال ۴
۲۰٪	۸۰٪	۰	۰	سوال ۵
۸٪	۲۰٪	۶۰٪	۱۲٪	سوال ۶
۲۴٪	۲۴٪	۳۶٪	۱۶٪	سوال ۷
۱۵٪	۰	۷۵٪	۱۰٪	سوال ۸
۳۰٪	۴۶٪	۱۹٪	۵٪	سوال ۹
۶۴٪	۳۶٪	-	-	سوال ۱۰

برای دستیابی به یک طرح مناسب برای محله ایی با رویکرد شهردوستانار کودک باتوجه به اطلاعات بدست آمده از طریق پرسشنامه، مصاحبه پرداخته ایم.

نتیجه‌گیری

هدف اصلی در این تحقیق رسیدن به یک محله طراحی شده برای کودکان براساس الگوهای شهردوستانار کودک بود که با رعایت اصول و الگوهای شهردوستانار کودک، در پیاده سازی محله سرچنگلداری ۲ کرمان پرداخته‌ایم. همچنین با دریافت نظرها و نیازهای کودکان محله در قالب پرسشنامه نسبتاً به وضع موجود محله و به تحلیل آن پرداختیم و در آخر به طرح نهایی رسیدیم این یافته‌ها از جمله اینکه در شهردوستانار کودک مسیر مدرسه تا خانه باید جوری طراحی شده باشد که کودک احساس امنیت کند تداخل مسیر پیاده باسواره دائماً در این محله دیده می‌شود که باعث می‌شود اکثریت کودکان وسیله نقلیه را برای رفت و برگشت انتخاب کردند.

منابع

۱. آزموده، مریم (۱۳۹۱)، معماری و طراحی برای کودکان، نشر علم ودانش، چاپ اول.
۲. کامل نیا، حامد، حقیر، سعید (۱۳۸۸)، الگوهای طراحی فضای سبز در شهر دوستدار کودک". نشریه باغ نظر، شماره دوازدهم.
۳. کربلایی حسینی غیاثوند، ابوالفضل؛ جمال‌الدین، سهیلی، (۱۳۹۳) بررسی ویژگی های شهردوست داشتنی از نگاه کودکان (مطالعه موردی: منطقه دو شهرداری قزوین)، فصلنامه مطالعات شهری، شماره نهم.
۴. کیانی، ا. کبر؛ اسماعیل زاده کواکی، علی، (۱۳۹۱)، تحلیل و برنامه ریزی (شهر دوستدار کودک) CFC از دیدگاه کودکان (مطالعه موردی: قوچان)، فصلنامه باغ نظر، شماره ۲۰.
۵. سعیدی رضوانی، نوید، فرزانه حبیبی (۱۳۸۷)، شهردوستانار کودک، مجموعه سخنرانی های جامعه مهندسان شهرساز
۶. غفاری، علی؛ قلعه نویی، محمود؛ عمادی، خشایار، (۱۳۹۳) شهردوستانار کودک: ارزیابی مقایسه چگونگی پاسخگویی به اصول شهردوستانار کودک دریافت های جدید و سنتی ایران (مطالعه موردی: شهرک سپاهان شهر و محله جویبار اصفهان)، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۱۸.
7. Chawla, L. (2002). Cities for human development. In L. Chawla (Ed.) Growing Up in an Urbanizing World. Paris: UNESCO Publishing/Earthscan Publications
8. Cunningham, C., Jones, M., Barlow, M., 1996. Town Planning and Children: A Case Study of Lismore, New South Wales, Australia. Department of Geography and Planning, University of New England, Armidale, NSW
9. Lynch, K. (1977). Growing Up in Cities. Cambridge, MA: MIT Press
10. Mitchell, Hannah.. Kearns, Robin A. Collins, Damian C.A. 2007. " Nuances of neighbourhood: Children's perceptions of the space between home and school in Auckland, New Zealand. ELSELVIOR
11. Simpson, B., (1997). Towards the participation of children and young people in urban planning and design. Urban Studies
12. UNICEF (1997) Children's Rights and Habitat: Working Towards Child
13. UNICEF (1992) Convention on the Rights of the Child. New York: UN

پیوست: پرسشنامه

محل خود را چگونه پیدا میکنید؟

(۱) شکل (۲) اسم خیابان‌ها (۳) یک ساختمان مشخص (۴) پارک

چه کاربری‌هایی در زمان رفت و برگشت به مدرسه فعال هستند؟

(۱) مسجد (۲) پارک (۳) مغازه‌ها (۴) زمین بازی

به چه شکل به مدرسه می‌روید؟

(۱) پیاده (۲) اتومبیل (۳) دوچرخه (۴) اتوبوس

باچه کسی به مدرسه می‌روید؟

(۱) تنها (۲) والدین (۳) دوستان (۴) راننده سرویس

پارک مرکز محله چرا اکثراً شبها خلوت هست؟

(۱) کمبود روشنایی (۲) غریبه‌گز بودن (۳) عدم وجود کاربری فعال (۴) عدم وجود امکانات تفریحی

دوست دارید بیشتر با چه کسانی از اوقات بیکاری خود لذت ببرید؟

(۱) تنها (۲) والدین (۳) دوستان همسن (۴) فامیل

دوست دارید ساعات بیکاری خود را به کجا بروید؟

(۱) پارک (۲) سرای محله (۳) زمین ورزشی (۴) بازی در محله بادوستان

فصل تابستان چه زمانی از روز را در محله می‌گذرانید؟

(۱) صبح (۲) ظهر (۳) عصر (۴) شب

بازی با دوستانتان در کدام مکان از محله می‌باشد؟

(۱) کوچه‌های محله (۲) زمین بازی (۳) پارک محله (۴) مکانهای بازی کودکان

خدمات و نیازهای ساکنین چگونه تامین میشود؟

(۱) خارج از محله (۲) داخل محله

**Journal of
Urban Design Studies
and Urban Research**

ISSN: 2645-4424

www.UDSJ.ir

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷

۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹

۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴